

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА ТА
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Навчально-науковий інститут економіки та менеджменту
Кафедра менеджменту та публічного врядування

Пояснювальна записка

до кваліфікаційної магістерської роботи

на тему:

**«Особливості реалізації державної політики захисту прав
та інтересів дітей на локальному рівні (на прикладі
Шпанівської сільської територіальної громади Рівненського
району, Рівненської області)»**

Виконала: студентка групи
МСЗ-21м

спеціальності 281 «Публічне
управління та
адміністрування»

Нагорнюк Н.П.

Керівник:

к.держ.упр.,

доцент Фесянов П.О.

Рецензент:

начальник служби у справах
дітей Шпанівської сільської
ради П'яна О.В.

Рівне - 2025 року

Документ прийнятий

Звіт подібності

Метадані

Назва організації		Назва роботи		
National University of Water and Environmental Engineering		National University of Water and Environmental Engineering		
Заголовок				
Магістерська робота Нагорних Н.П..docx				
Автор		Науковий керівник / Співзвіт		
Нагорних Наталія Петрівна		Нагорних Наталія Петрівна		
Кількість слів	Кількість символів	Дата звіту	Дата редагування	ID документа
36190	274040	12/18/2025	---	332903560

Обсяг знайдених подібностей

Коефіцієнт подібності вказує на, який відсоток тексту по відношенню до заданого обсягу тексту було знайдено в різних джерелах. Зверніть увагу, що високі значення коефіцієнта не автоматично означають плагіат. Звіт має аналізувати контекстна / умовна ознака особи.

36190

Кількість слів

274040

Кількість символів

Тривога

У цьому розділі ви знайдете інформацію щодо текстових спотворень. Ці спотворення в тексті можуть творити про МОЖЛИВІ наслідувачі в тексті. Спотворення в тексті можуть мати намісний характер, але частіше характер технічних помилок при копіюванні документа та його обробки, тому ми рекомендуємо вам підкорити до аналізу звіт відсутні відповідально. У разі виникнення запитань, просимо звертатися до нашої служби підтримки.

Заміна букв		2
Інтервали		0
Мікропробіли		39
Білі знаки		0
Парафрази (SmartMarks)		383

Джерела

Нижче наведено список джерел. В цьому списку є джерела в різних баз даних. Кожне тексту означає в якому джерелі він був знайдений. Ці джерела і значення коефіцієнту подібності не відображають тривоги плагіату. Необхідно перевірити кожне джерело і проаналізувати зміст і правильність оформлення джерела.

10 найдовших фраз		Кількість тексту
Попередній номер	Назва та адреса джерела (назва файлу)	Кількість (всередині слів, документів)
1	http://univer.km.ua/doc/da_yamofinisa.pdf	678 1.87 %
2	https://otherrefests.alibest.ru/law/01212724_0.html	461 1.27 %
3	http://univer.km.ua/doc/da_yamofinisa.pdf	348 0.96 %
4	https://gate.mda.gov.ua/npka-ja-ekivanyya-nad-ditmi-y-umim-13-51-13-10-06-2019/	301 0.83 %

ЗМІСТ

	Стор.
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРИТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ НА ЛОКАЛЬНОМУ РІВНІ	8
1.1. Організаційно-правове регулювання державної політики у сфері захисту прав та інтересів дітей.....	8
1.2. Основні принципи та засади державної політики у сфері соціального захисту дітей.....	23
1.3. Зарубіжний досвід соціального захисту дітей.....	32
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	42
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ	44
2.1. Реалізація права кожної дитини на виховання в сім'ї.....	44
2.2. Захист майнових та житлових прав дітей.....	67
2.3. Забезпечення окремих видів соціальних стандартів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	80
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	87
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ, ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, НА ПРИКЛАДІ ШПАНІВСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ РАДИ РІВНЕНСЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	89
3.1. Трансформація системи захисту прав дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах реформи децентралізації.....	89
3.2. Удосконалення нормативно-правового забезпечення державної політики соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	104
3.3. Шляхи вдосконалення механізмів державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей.....	114
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	126
ВИСНОВКИ	128
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	136

ВСТУП

Актуальність теми. Повноцінний розвиток особистості дитини та забезпечення умов для реалізації і захисту її прав і свобод – важливе завдання, яке стоїть перед кожною сучасною демократичною та правовою державою. Відповідно до чинного законодавства України захист прав дітей відноситься до загальнодержавних стратегічних пріоритетів, що зумовлено визначальною роллю підростаючого покоління у розвитку суспільства. Сучасна Україна перебуває у складному періоді свого державотворення, що поєднує два масштабні процеси — військову агресію росії проти України та реформу децентралізації влади, спрямовану на підвищення ефективності місцевого самоврядування. У цих умовах особливої актуальності набуває питання захисту законних прав та інтересів дітей, як однієї з найуразливіших соціальних груп. Діти, які зростають у реаліях війни, вимушеного переселення, соціальної нестабільності та трансформації державних інституцій, потребують посиленої уваги з боку держави та органів місцевого самоврядування.

Показники, які характеризують соціальний захист дітей є своєрідним індикатором, котрий визначає рівень добробуту та розвитку суспільства загалом, тому, що саме діти чутливі до змін, що відбуваються у державі, однак ніяк не можуть впливати на існуючі умови. В Україні постійно відбуваються позитивні зміни в державній політиці у сфері соціального захисту дитинства, однак існуюча в Україні практика соціального захисту прав дітей ще не є досконалою. Саме це обумовлює необхідність подальшого дослідження заходів, які здійснюються в межах реалізації державної політики у сфері соціального захисту дітей.

Захист прав і свобод дітей, їх соціальний захист, передусім дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні є найважливішою складовою державної політики. Органи місцевого самоврядування і державного управління покликані сприяти запобіганню бездоглядності та безпритульності серед дітей. Захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, являє собою цілісну та багаторівневу систему правових, організаційно-

управлінських, соціальних і фінансових заходів, спрямованих на забезпечення комплексної безпеки їх життєдіяльності та створення умов для повноцінного соціального, психоемоційного і фізичного розвитку. Зазначена система покликана компенсувати втрату або дефіцит сімейного виховного середовища та гарантувати дітям доступ до необхідних ресурсів, послуг і соціальних привілеїв, що є критично важливими для їх гармонійного становлення.

Актуальність теми обумовлена стрімким зростанням в Україні числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в державних закладах: школах-інтернатах, дитячих будинках, центрах соціально-психологічної реабілітації тощо, на тлі зменшення загального рівня народжуваності. Проблеми в сім'ях напряду залежать від держави, від її економічної, соціальної, сімейної політики. Сьогодні, в умовах воєнного стану в Україні збільшилася кількість родин, які не змогли пристосуватися до умов сьогодення, не можуть повноцінно виховувати та утримувати дітей. З метою запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності держава змушена піклуватися про цих дітей, влаштовуючи їх до закладів інституційного догляду. У статті 1 Конституції України зазначено: «Україна проголошується соціальною державою» [12]. Держава повинна турбуватися про дітей, створити умови для збереження за дітьми права виховуватися в сім'ї, а не в державних закладах. Адже система виховання дітей у державних інституціях застаріла, вона не показала себе з позитивного боку. Знаходячись в інституціях, діти фактично ізольовані від суспільства, після виходу з таких закладів дітям важко адаптуватися до соціуму. Навіть найкращі інтернати не можуть забезпечити дітям необхідну увагу та турботу. Наша держава має поступово відходити від інтернатної форми виховання, замінюючи її на альтернативні. Тому державна політика нашої країни повинна бути націлена на заміну системи інституційного догляду та виховання дітей тією, що гарантує догляд і виховання дитини в сімейному або наближеному до сімейного середовищі.

Дослідження питань захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування відображенні у працях В. Абраменкова, Г. Бевз,

А. Богуш, Н. Гавриш, І. Загарницька, Ю. Квас, М. Лукашевич, Н. Максимова, Л. Обухова, Ж. Петрочко, І. П'єша, В. Федяєва та інші.

Проблеми державного управління у сфері соціального захисту дітей, а також шляхи їх вирішення відображені у наукових працях М. Бутка, І. Горобець, І. Долі, Я. Жовнірчика, М. Кравченко, О. Мордань, Л. Кривачук, М. Ребкала, Ю. Харченко, І. Цибуліної та інших.

Питанням відносин органів державної влади, місцевого самоврядування та неурядових організацій присвячені наукові дослідження О. Безпалько, О. Васильєвої, Ю. Горемикіної, Н. Калінкіної, О. Котукова, М. Левчук, А. Матвійчук, Л. Сідельні.

Мета і завдання роботи. Метою роботи є дослідження державної політики захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та розробці практичних рекомендацій щодо її удосконалення.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- дослідити нормативно-правове регулювання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- проаналізувати принципи та засади державної політики захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- проаналізувати досвід зарубіжних країн в питаннях захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- дати оцінку сучасного стану реалізації права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на виховання в сім'ї на прикладі роботи Шпанівської сільської ради Рівненського району Рівненської області;
- проаналізувати стан захисту майнових та житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- дати оцінку забезпеченню окремих видів соціальних стандартів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- дослідити трансформацію системи захисту прав дітей в умовах реформи децентралізації;

- окреслити рекомендації щодо основних напрямках вдосконалення законодавства України відповідно до міжнародних стандартів.

Об'єктом дослідження є система реалізації державної політики соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, включаючи її нормативно-правове, інституційне та організаційно-управлінське забезпечення.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методологічних засад, механізмів та управлінських технологій, що визначають ефективність реалізації державної політики у сфері забезпечення та захисту прав і законних інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на сучасному етапі.

Методи дослідження. Для реалізації мети й завдань магістерської роботи було застосовано комплекс загальнонаукових і спеціально-правових методів.

Загальнонаукові методи – сходження від загального до конкретного, системного аналізу, аналогії, порівняння, узагальнення, а також принципів історизму, об'єктивності та соціального підходу, які сприяли розкриттю особливостей становлення та розвитку прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Спеціально-правові методи – формально-догматичний, порівняльно-правовий, культурно-правовий та соціологічно-правовий.

З позиції ціннісного підходу досліджено науково-правові погляди, законодавство і правову практику, що безпосередньо стосується прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Структура роботи. Магістерська робота складається із вступу, трох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 149 сторінок, з яких 120 сторінок – основний текст. Список використаних джерел містить 119 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ НА ЛОКАЛЬНОМУ РІВНІ

1.1. Організаційно-правове регулювання державної політики захисту прав та інтересів дітей

Ефективність реалізації державної політики у сфері соціального захисту дітей впливає на розвиток будь-якої держави. Україна - демократична держава, тому прагне реалізовувати оптимальну, ефективну соціальну політику загалом та виважену політику у сфері соціального захисту дітей з метою підвищення життєвого рівня громадян.

Соціальний захист прав дітей є однією із найгостріших проблем української реальності. Розвиток і зміцнення демократичної держави неможливо здійснити без утвердження у суспільній свідомості та соціальній практиці прав і свобод неповнолітніх громадян, які нормативно закріплені як їх соціальні гарантії. Держава повинна проявляти активність для забезпечення охорони дитинства, у процесі створення соціальних, організаційних, матеріальних, політичних та інших умов для реалізації прав дітей в Україні, оскільки забезпечення належного рівня захисту прав дитини є складовою процесу розбудови в Україні правової, соціальної держави та входження її в загальноєвропейський простір. Тому питання вирішення проблем, пов'язаних із забезпеченням соціального захисту прав дитини є одним із пріоритетних для українського суспільства, попри військові події, економічні та соціальні негаразди.

«Права дитини» це чітко встановлені принципи, положення й закони, що регулюють її життєдіяльність у суспільстві. З огляду на те, що дитина особливо беззахисна перед дискримінацією, жорстоким поведінням та експлуатацією, права дитини повинні гарантуватися національним і міжнародним правом, особливо зараз, під час воєнного стану в Україні. Захист людини в дитячі роки, в той час, коли відбувається її духовне, моральне, фізичне становлення, засвоєння національних та

загальнолюдських культурних цінностей, повинен бути одним з головних завдань при формуванні стратегії розвитку нашої держави, тому, що навіть тимчасові нестатки й помилки дорослих здатні заподіяти дитині шкоду та деформувати її розвиток.

Нормативно-правова база політики з питань захисту прав дітей в Україні є певною системою. Це система законодавчих та підзаконних актів, окремих положень і норм, що регулюють суспільні відносини, учасниками яких є малолітні та неповнолітні діти [59]. Формування та реалізація політики держави у сфері соціального захисту дітей є надзвичайно важливою та відображається у діяльності виконавчих органів державної влади і місцевого самоврядування. Ґрунтовне дослідження державної політики у сфері забезпечення прав дитини здійснила І. Цибуліна, яка запропонувала трактувати її з позиції «... діяльності суб'єктів державної влади, органів місцевого самоврядування та суспільних формувань щодо визначення основних засад та створення соціально-економічних і правових інститутів для забезпечення належних умов всебічного розвитку дитини» [115, с. 54].

Досліджуючи державну політику по відношенню до дітей і молоді Н.Лук'янова наголошує на її основній меті «... створення належних умов для народження, зростання та розвитку дітей, забезпечення їхнього соціального захисту; створення належних умов для вільного вибору, визначення та соціалізації усього молодого покоління» [60, с. 7].

Заслуговують на особливу увагу дослідження А. Дакал, яка наголошує на важливості досконалої нормативно-правової бази державної політики у сфері соціального захисту дітей «...державна політика щодо захисту прав дітей має здійснюватися в законодавчій, виконавчій, судовій сферах з метою створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвої самореалізації, інтелектуального, морального, фізичного розвитку дітей, реалізації їх творчого потенціалу» [59].

Кривачук Л. вказує на особливу роль держави, котра виступає активним суб'єктом державної політики у сфері охорони дитинства [60, с. 50]. Вчена

наголошує на необхідності врахування при реалізації державної політики у сфері соціального захисту дітей принципів, передбачених Декларацією прав дитини, затвердженої Генеральною Асамблеєю ООН [23].

Ідея захисту прав дитини обговорювалася багато століть, і цей процес посилювався лише в XIX столітті, коли була розроблена концепція захисту прав дитини. Британка Енгландін Джебб створила фонд для допомоги тисячам дітей, які потребують допомоги, права дітей були визнані міжнародним правом, а згодом фонд був реорганізований у Міжнародний союз захисту дітей [56].

У міжнародному праві ідея захисту прав дитини обговорювалася багато століть та розвивалася поступово. Але активізувався цей процес лише в XIX ст., коли до створення концепції захисту прав дітей призвели посягання дорослих на їхні особисті інтереси. Спочатку був створений інститут суспільної опіки, що було першою практичною спробою захистити права дитини. Вінцем усіх цих дій стало видання закону в Англії у 1908 р. *Children Charter*, або *Habeas corpus*. Цей закон набрав чинності з 1909 р. та встановлював однакові права для всіх дітей – законно народжених і незаконно народжених, визнавав необхідність уважного ставлення до них. Після цього в Бельгії у 1912 р. був прийнятий Закон про захист дитинства. У 1919 р. створена Народна організація Опіки над дітьми, метою якої була координація всіх дій, покликаних забезпечити реалізацію ідеї захисту прав дітей.

Першим міжнародним документом, який порушив питання захисту прав дітей, була Женевська декларація, прийнята Лігою Націй у 1923 році. Метою Декларації було створення умов для забезпечення нормального фізичного та психічного розвитку дітей, прав дітей на допомогу, захист та належне виховання [57].

Основні принципи захисту прав дитини вперше визначено у статті 25 Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 р. [2]. Декларація набула подальшого розвитку в «Пактах про права

людини» (1966 р.), яка гарантує рівні права всіх дітей та забезпечує їх основні соціальні потреби [57].

Подібна діяльність цієї організації викликала інтерес в інших країнах, що стало початком міжнародного співробітництва в даній галузі. Першим міжнародним документом, в якому ставилася проблема прав дітей, стала Женевська декларація 1923 р. Уперше в історії людства було сформульовано право дитини на допомогу, виховання, захист, тобто в тих сферах життя, де раніш ішлося тільки про філантропію.

Однак цей документ мав лише декларативний характер, і тому реальний правовий захист був можливий через створення норм національного права на основі прийняття державами міжнародних договорів [48].

Першим таким документом стала Загальна декларація прав людини, прийнята 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН. У ній були зафіксовані основи захисту прав дітей. Зокрема, ч. 2 ст. 25 Загальної декларації прав людини проголошує, що „материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом”. Свій розвиток ця Декларація отримала в Пактах Прав Людини, які гарантують рівні права всім дітям та забезпечення їхніх основних соціальних потреб [23].

Важливим документом, який уперше окреслив права дитини, є Декларація прав дитини, яку прийняли 20 листопада 1959 року Генеральною Асамблеєю ООН. Метою Декларації було забезпечення щасливого дитинства дітям, користування правами і свободами для їхнього добра і добра суспільства [23]. Цей документ закликає уряди країн до визнання і дотримання перелічених у цьому документі прав шляхом складання відповідних законодавчих актів [23]. Декларація прав дитини характеризує основні принципи, дотримуючись яких, держава повинна реалізовувати свою політику у сфері захисту прав дитини: забезпечення спеціального захисту, змога фізичного, розумового розвитку, право на ім'я і громадянство, можливість користування соціальним забезпеченням, право на здорове зростання,

здобуття освіти, захист від жорстокості та дискримінації, експлуатації, захист від расової та релігійної дискримінації [23].

20 листопада 1989 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію про права дитини, яка 27 лютого 1991 року була ратифікована нашою державою [23]. Ратифікувавши цю Конвенцію, Україна не тільки поклала на себе зобов'язання щодо захисту прав дітей, але й визнала свою відповідальність перед світовим співтовариством щодо забезпечення на своїй території всіх положень цього документа, підтвердила свій курс на підтримку загальнолюдських цінностей та розбудови демократичної держави.

Зважаючи на вищезазначене, 1991–1997 роки стали першим етапом становлення державної політики незалежної України у сфері захисту прав дітей.

Основним документом нормативно-правового регулювання захисту дітей в Україні є Конституція України, яка гарантує конституційні права та свободи громадян, у тому числі і дітей. Це зокрема: право на вільний розвиток своєї особистості (ст.23), право на життя (ст.27), право на повагу до гідності особистості (ст.28), право на соціальний захист (ст. 46), право на житло (ст.47), право на охорону здоров'я (ст.49), право на освіту (ст.53), право на правову допомогу (ст.59). Статті 51 та 52 Конституції України передбачають, що обов'язок щодо утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування покладається на державу [47, с. 6].

Важливим міжнародним нормативно-правовим документом є Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, яка ратифікована постановою Верховної Ради УРСР № 789-ХІІ від 27 лютого 1991 року «Про ратифікацію Конвенції про права дитини». У Конвенції зазначено, що дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надаються державою (ст.20).

У Конвенції також закріплено наступні права дитини: на ім'я, на набуття громадянства, на життя, на піклування з боку батьків, право на свободу совісті

та релігії, на збереження своєї індивідуальності, право бути вислуханою у ході будь-якого розгляду (в тому числі судового), що стосується дитини, право на особисте життя, недоторканість житла, таємницю кореспонденції, право користуватися послугами системи охорони здоров'я, соціальним забезпеченням, на освіту, на відпочинок, на захист від викрадень, продаж, фізичних форм експлуатації, на захист від фізичного та психологічного насильства, участі у військових діях, право на використання державою всіх необхідних заходів щодо фізичної та психічної реабілітації, соціальної інтеграції дитини, яка стала жертвою злочину, право дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування на особливу турботу з боку держави [54].

Також важливим кроком на цьому етапі стало прийняття Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року, який визначив правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, започаткував створення по вертикалі органів виконавчої влади у справах дітей [90]. Зокрема, цим Законом визначено перелік спеціальних органів виконавчої влади на які покладається повноваження здійснення соціального захисту дітей і профілактики серед них правопорушень покладається в межах визначеної компетенції на:

- міністерство соціальної політики України;
- органи виконавчої влади місцевого самоврядування та їх структурні підрозділи;
- уповноважені підрозділи органів Національної поліції;
- школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти;
- приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції;
- центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я;
- спеціальні виховні установи кримінально-виконавчої служби;
- притулки для дітей;
- центри соціально-психологічної реабілітації дітей,

– соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка). [90]

Аналіз сучасної системи органів захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні, міжнародні та національні законодавчі норми свідчать, що захист прав дітей є пріоритетом урядової політики для будь-якої держави. Перш за все це відображається у законодавстві країни. Українські законодавчі норми з питань охорони дитинства засновані на Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, Законі України «Про охорону дитинства», міжнародних договорах, обов'язковість виконання яких підтверджена Верховною Радою України.

Важливе місце у втіленні в життя політики у системі захисту дітей належить Президентові України. Він створює, реорганізовує міністерства та органи виконавчої влади, затверджує Національні програми з соціального захисту населення, охорони дитинства тощо. З метою виняткової турботи про дітей, дотримання Україною міжнародних домовленостей щодо прав дитини, у структурі Адміністрації Президента України діє інститут Уповноваженого Президента України з прав дитини [23]. Уповноважений Президента наділений такими контролюючими та консультативними функціями: контроль за виконанням конституційних прав дитини, здійснення заходів, з метою захисту законних прав та інтересів дитини, інформування громадськості про прийняття відповідних законопроектів. З появою дитячого омбудсмена увага держави і громадськості стала ще більш зосередженою на проблемах дітей. З утворення інституції Уповноваженого у 2011 році, з'явилися Президентські акти, які спричинили вплив на реалізацію органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування урядової політики на ниві захисту прав дітей та охорони дитинства: – Указ Президента України від 16 грудня 2011 року №1163/2011 «Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні» [29]; – Доручення Президента України від 30 серпня 2012 року № 1-1/2338 «Щодо поліпшення захисту прав та законних інтересів дітей»; – Указ Президента України від 01 червня 2013 року № 312/2013 «Про додаткові заходи із забезпечення гарантій реалізації прав та законних інтересів дітей»

[29] та інше. Тобто, фактично Президент України як впливає на утворення урядової політики, так і контролює її виконання на місцевому рівні. Проведення політики уряду з питань охорони дитинства шляхом розробки загальнодержавних програм реалізує Кабінет Міністрів України. Він узгоджує діяльність центральних та місцевих органів влади у згаданій сфері, приймає і затверджує нормативні акти, які впорядковують діяльність органів системи захисту прав дітей. Окремі питання втілення урядової політики щодо захисту прав дітей покладено на Міністерство освіти і науки України, Міністерство охорони здоров'я. Але основоположну функцію у втіленні державної політики в системі захисту прав дітей займає Міністерство соціальної політики України та його територіальні органи. Міністерство соціальної політики проводить заходи по захисту дітей як у правовому, так і соціальному полі. Міністерство згідно зі своїми повноваженнями забезпечує створення та використання єдиного банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, провадить централізований облік дітей, що можуть бути усиновлені та облік іноземців, що бажають усиновити дітей. Великий обсяг роботи виконують обласні державні та Київська міська адміністрації. Координуючу та контролюючу функції у системі захисту дітей виконують створені у кожній області регіональні служби у справах дітей. В нашій державі при районних державних адміністраціях та виконавчих органах міських, районниху місті (у разі утворення), селищних, сільських рад створені та діють Комісії з питань захисту прав дитини, які очолюють голови відповідних районних державних адміністрацій, міські, сільські голови.[23]. Дані комісії, як колегіальний орган, опікуються питаннями: позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, визначення форм влаштування дітей, надання опіки, піклування, питання перебування дітей в опікунських сім'ях, у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу [23].

29 вересня 2023 року було створено Державну службу України у справах дітей як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується

і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики і який реалізує державну політику у сфері захисту прав дітей, соціальної підтримки сімей з дітьми, оздоровлення та відпочинку дітей, розвитку сімейних форм виховання та усиновлення. Державна служба України у справах дітей запустила офіційний вебпортал (children.gov.ua) з метою відкритої взаємодії з громадськістю, надання інформації, форм зворотного зв'язку тощо. На сайті Служби зазначено її місію, цінності (дитиноцентризм, право дитини, «кожна дитина — в сім'ї») та принципи діяльності. Служба здійснює моніторинг дотримання законодавства щодо прав дітей місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування, координує надання соціальних послуг сім'ям із дітьми, зокрема тим родинам, над якими встановлено опіку чи піклування, прийомним сім'ям, патронатним сім'ям, дитячим будинкам сімейного типу, координує діяльність органів, відповідальних за усиновлення, опіку / піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу. Ці повноваження раніше частково належали Національній соціальній сервісній службі (Нацсоцслужбі). Служба бере на себе функції погодження, методичної підтримки, контролю у питаннях сімейних форм виховання. Державна служба України у справах дітей координує реєстр оздоровчих об'єктів (наприклад, дитячих таборів) — аналізує дані реєстру, надає інформацію, погоджує регіональні плани атестації оздоровчих закладів, створює вищу атестаційну комісію, контролює проведення атестації, контролює організацію виїзду груп дітей за кордон для оздоровлення (за погодженням), поділяє путівки до окремих оздоровчих центрів (наприклад, «Артек») між регіонами, укладає угоди з оздоровчими закладами для участі у публічних договорах (наприклад, експериментальний проєкт «Оздоровлення»).

Але найважливіша роль у захисті прав дітей належить місцевим службам у справах дітей. Саме служби здійснюють безпосереднє ведення справ дітей та координацію діяльності інших органів щодо захисту законних прав та інтересів дітей.

Основним завданням служб у справах дітей є реалізація на певній території державної політики відносно захисту прав дітей, охорони дитинства, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, а також розробка заходів щодо соціального захисту дітей, захисту їх законних прав та інтересів [92]. Місцеві служби реалізують державну політику щодо питань сімейних форм виховання: опіка, піклування, прийомні сім'ї тощо. Співпрацюють з іншими місцевими органами: управління освіти, служби молоді, правоохоронні органи тощо для захисту прав дитини.

Служба у справах дітей виконує наступні функції:

- надає місцевим органам виконавчої влади і органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності, громадським організаціям, громадянам у межах своїх повноважень практичну, методичну та консультаційну допомогу у вирішенні питань щодо соціального захисту дітей та запобігання вчиненню ними правопорушень;

- вирішує питання влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під опіку, піклування, до прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, сприяє їх усиновленню;

- подає пропозиції до проектів регіональних програм, планів і прогнозів у частині соціального захисту, забезпечення прав, свобод і законних інтересів дітей;

- здійснює контроль за умовами утримання і виховання дітей у спеціальних установах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- надає організаційну і методичну допомогу центрам соціально-психологічної реабілітації дітей, здійснює безпосередній контроль за їх діяльністю;

- організовує і проводить разом з іншими структурними підрозділами держадміністрації, кримінальною міліцією у справах дітей заходи щодо соціального захисту дітей, виявлення причин, що зумовлюють дитячу бездоглядність та безпритульність;

– веде облік дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених, влаштованих до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу;

– проводить перевірку умов проживання і виховання дітей у сім'ях опікунів, піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, сім'ях усиновлювачів;

– готує звіт про стан виховання, утримання і розвитку дітей в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу;

– бере участь у процесі вибуття дітей із закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та закладів соціального захисту для дітей у сім'ї усиновлювачів, опікунів, піклувальників, до дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей;

– оформляє документи на усиновлення і застосування інших форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [90].

Важливим моментом на цьому етапі стало прийняття Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року, який визначив правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, започаткував створення по вертикалі органів виконавчої влади у справах дітей [90].

Протягом 1998–2004 років в Україні проводилась активна робота щодо створення основних засад правової бази у сфері захисту прав дітей. На підставі положень Конституції і Конвенції ООН про права дитини 26 квітня 2001 року в Україні був прийнятий Закон «Про охорону дитинства», який визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет. Метою прийняття цього закону стало забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток. Саме цей закон встановлює основні засади державної політики у сфері дитинства. У статті 3 Закону визначені основні національні принципи щодо охорони прав дітей: «Всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань,

національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права й свободи, визначені цим Законом та іншими нормативно-правовими актами» [90].

Законом України «Про охорону дитинства», прийнятому у 2001 році, визначені наступні терміни: - «...дитина-сирота - дитина, в якій померли чи загинули батьки» [90]; - «...діти, позбавлені батьківського піклування, - діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами» [90]; - «...дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах, - дитина, яка потрапила в умови, що негативно впливають на її життя, стан здоров'я та розвиток у зв'язку з інвалідністю, тяжкою хворобою, безпритульністю, перебуванням у конфлікті із законом, залученням до найгірших форм дитячої праці, залежністю від психотропних речовин та інших видів залежності, насильством та жорстоким поведінням у сім'ї, ухилянням батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставинами стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо, що встановлено за результатами оцінки потреб дитини» [90].

Безпритульні діти – діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання.

«Дитина, яка залишилась без піклування батьків, – дитина, яка не має піклування з боку батьків, і обставини, внаслідок яких вона залишилась без нього, невідомі або не підтверджені комплектом документів» [90].

Зокрема, в 2005 році державою було здійснено важливий крок в сфері захисту прав дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського

підклування, керуючись при цьому принципами першочергової турботи про дітей, пріоритетності прав дитини.

Правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначаються Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», який набув чинності 13 січня 2005 року і є складовою законодавства про охорону дитинства [86]. Зважаючи на те, що даний законодавчий документ є одним із основних в сфері захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, його періодично переглядають і вносять необхідні зміни, враховуючи пропозиції, зауваження та певні виклики, пов'язані з життям суспільства. Так, і в 2017 році даний Закон вже зазнав певних коректив. Необхідно зазначити, що юридичне визначення соціальних категорій «дітей-сиріт» та «дітей, позбавлених батьківського піклування», визначено статтею 1 цього Закону.

5 квітня 2017 року Кабінет Міністрів України затвердив Постанову КМУ № 268 «Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів». Це була перша офіційна легалізація процедури надання цього статусу. З початком повномасштабної війни росії проти України виникла нагальна потреба внесення змін до вищезазначеного Порядку в зв'язку із необхідністю розширення формулювання підстав. Востаннє до нього внесено зміни постановою Кабінету Міністрів України від 1 вересня 2025 року № 1065. Згідно з актуальною редакцією, право на статус мають діти (або особи, які на час воєнних дій не досягли 18 років), які зазнали внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту таких обставин:

- поранення, контузія, каліцтво;
- фізичне насильство — тілесні ушкодження, які завдали болю або розладу здоров'я;

- сексуальне насильство — дії сексуального характеру проти дитини у період перебування у зоні воєнних дій. Викрадення, депортація або примусове переміщення;

- незаконне утримання, зокрема перебування у полоні. Залучення до участі у військових формуваннях;

- психологічне насильство — моральні або психологічні травми, спричинені воєнними діями, окупацією, депортацією, полонем, втратою чи зникненням батьків тощо;

- смерть, зникнення безвісти або каліцтво одного або обох батьків / законних представників унаслідок воєнних дій, якщо це призвело до втрати піклування про дитину;

- позбавлення батьківського піклування внаслідок воєнних дій та збройного конфлікту.

Статтею 8 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» встановлено, що держава здійснює повне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа [81].

Право на повне державне забезпечення в навчальних закладах мають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, віком до вісімнадцяти років та особи з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, при продовженні навчання до 23 років або до закінчення відповідних навчальних закладів. [81]

Особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, крім повного державного забезпечення, виплачується соціальна стипендія в порядку та розмірі, встановлених Кабінетом Міністрів України, а також виплачується 100 відсотків заробітної плати, яка нарахована в період виробничого навчання та виробничої практики

Особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, до завершення навчання виплачується щорічна

допомога для придбання навчальної літератури в розмірі трьох соціальних стипендій. Виплата зазначеної допомоги здійснюється протягом 30 днів після початку навчального року за рахунок коштів, що передбачаються для навчальних закладів у відповідних бюджетах.

Відповідно до зазначеної статті Закону України «Про охорону дитинства» діти, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, мають право на особливий захист і допомогу з боку держави. Відсутність одного або обох з батьків та батьківського піклування підтверджується відповідними документами, які є підставою для надання цим дітям матеріального забезпечення і пільг, передбачених законодавством України [92].

Держава гарантує матеріальну допомогу на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, у дитячих будинках сімейного типу і прийомних сім'ях у порядку, встановленому законодавством України. Також, держава гарантує працевлаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, після повернення їх з дитячих закладів, від опікунів чи піклувальників, з дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей, закінчення навчання в державних та комунальних навчальних закладах.

Окремо відзначимо, що особливим видом соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є соціальний супровід. Так, відповідно до статті 15 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», соціальний супровід здійснюється стосовно дітей, які перебувають на вихованні в сім'ях опікунів, піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, а також щодо осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Соціальний супровід дієздатних осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснюється за їх письмовою заявою [98].

Соціальний супровід дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, та особи із їх числа здійснюється за спеціальним планом, який складається для кожної дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, та особи із їх числа і коригується раз на рік.

Завдання соціального супроводу – сприяти адаптації дитини в новій сім'ї, створенню позитивного психологічного клімату в сім'ї, умов розвитку дітей з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини, забезпеченню оптимальних умов життя дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, та особи із їх числа та захисту їх прав.

1.2. Основні принципи та засади державної політики у сфері соціального захисту дітей

Державна політика у сфері захисту прав дітей є однією з ключових складових соціальної політики будь-якої країни та є комплексним, багатовимірним процесом, який включає як юридичні, так і соціальні, економічні та психологічні аспекти, що забезпечують належний рівень захисту прав та інтересів дітей в умовах сучасного світу. Державна політика у сфері захисту прав дітей повинна враховувати не лише національне законодавство, а й міжнародні стандарти та рекомендації, що регулюють питання захисту дітей на глобальному рівні. Вона спрямована на забезпечення прав, інтересів та безпеки дітей, а також на створення умов для їх всебічного розвитку.

Принципи у сфері охорони дитинства найбільш повно та чітко вперше були сформульовані на міжнародному рівні у Декларації прав дитини, ухваленої Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 р., щоб «забезпечити дітям щасливе дитинство та користування для їх власного блага й блага суспільства, правами і свободами, які тут передбачені та закликає батьків, чоловіків і жінок, як окремих осіб, а також добровільні організації, місцеву владу, національні уряди до того, щоб вони визначили та намагалися дотримуватися цих прав шляхом законодавчих й інших заходів», поступово застосовуваних відповідно до певних принципів [59, с. 43].

Принцип 1. «Дитині повинні належати всі зазначені в цій Декларації права. Ці права мають визнаватися за всіма дітьми без будь-яких винятків і без відмінностей чи дискримінацій за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження або іншої обставини, що стосується самої дитини чи сім'ї» [23].

Принцип 2. «Дитині законом або іншими засобами повинен бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, які дозволяли б їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та у соціальному відношенні здоровим і нормальним шляхом і в умовах свободи та гідності» [23].

Принцип 3. «Дитині має належати від народження право на ім'я і громадянство».

Принцип 4. «Дитина повинна користуватися благами соціального забезпечення. Їй має належати право на здорове зростання і розвиток; з цією метою спеціальний догляд і охорона повинні бути забезпечені їй, як і її матері, включно з належним допологовим і післяпологовим доглядом. Дитині має належати право на відповідне харчування, житло, розваги й медичне обслуговування».

Принцип 5. «Дитині, яка є неповноцінною у фізичному, психічному або соціальному відношенні, повинні забезпечуватися спеціальний режим, освіта та піклування, необхідні з огляду на її особливий стан» [23].

Принцип 6. «Дитина для повного та гармонійного розвитку її особи потребує любові і розуміння. Вона повинна, якщо це можливо, зростати під опікою та відповідальністю своїх батьків і, в усякому разі, в атмосфері любові і матеріальної забезпеченості; малолітню дитину не слід, окрім тих випадків, коли є виняткові обставини, розлучати зі своєю матір'ю».

Принцип 7. «Дитина має право на здобуття освіти, яка має бути безкоштовною і обов'язковою, в усякому разі на початкових стадіях. Їй має даватися освіта, яка б сприяла її загальному культурному розвиткові та завдяки якій вона могла

б на основі рівності можливостей розвинути свої здібності й особисте мислення, а також усвідомлення моральної і соціальної відповідальності».

Принцип 8. «Дитина повинна за всіх обставин бути серед тих, хто першими одержують захист і допомогу».

Принцип 9. «Дитина повинна бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості і експлуатації. Вона не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі [23].

Принцип захисту дітей від насильства і експлуатації є одним з найважливіших аспектів соціального захисту прав дітей. Це заборона будь-яких форм насильства (фізичного, сексуального, психологічного), а також захист від економічної експлуатації і торгівлі дітьми. Всі форми насильства над дітьми повинні каратися відповідно до законодавства.

Цей принцип закріплений в статтях 19, 34 та 36 Конвенції ООН про права дитини, де зазначено, що «держави повинні вжити всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дітей від насильства, зловживань, експлуатації та будь-яких інших форм шкоди» [54].

Принцип 10. «Дитина має бути захищена від практики, яка може заохочувати расову, релігійну або будь-яку іншу форму дискримінації. Вона повинна виховуватися в дусі взаєморозуміння, терпимості, дружби між народами, миру та загального братерства» [23].

Цей принцип також підтверджується статтями 2 і 23 Конвенції ООН, де зазначено, що «всі діти повинні мати рівні права, а держави зобов'язані створити умови для реалізації прав дітей без дискримінації». [54].

Основні «принципи охорони дитинства», у сучасній Україні, які визначені на законодавчому рівні у статті 3 Закону України «Про охорону дитинства»:

– «всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин,

мають рівні права й свободи, визначені цим Законом та іншими нормативно-правовими актами»; [92]

– «у порядку, встановленому законодавством, держава гарантує всім дітям рівний доступ до безоплатної юридичної допомоги, необхідної для забезпечення захисту їх прав»; [92]

- «у разі якщо вік особи не встановлено, але є підстави вважати, що особа є дитиною, до встановлення віку такої особи їй надається захист, передбачений для дитини згідно з цим Законом та іншими актами законодавства». [92]

Для формування та реалізації державної політики у сфері охорони дитинства в Україні важливу роль відіграють «принципи діяльності органів і служб у справах дітей, спеціальних установ та закладів соціального захисту для дітей», які визначені у ст. 2 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [90], а саме:

- законність;
- застосування переважно методів виховання і переконання, що передбачають вжиття примусових заходів лише після вичерпання всіх інших заходів впливу на поведінку дітей;
- гласність, тобто систематичне інформування про стан справ щодо захисту прав дітей, правопорушень серед дітей, роботу спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади, спеціальних установ і закладів соціального захисту для дітей у відкритій державній статистиці, засобах масової інформації (звернемо увагу, що цей принцип наведено у новій редакції згаданого закону, зокрема зміни були внесені у 1999 р. та у 2007 р.);
- збереження таємниці про дітей, які скоїли правопорушення і до яких застосовувалися заходи індивідуальної профілактики;
- неприпустимість приниження честі й гідності дітей, жорстокого поводження з ними [90].

Основними принципами державної політики у сфері охорони дитинства в Україні також є:

- принцип дитиноцентризму;

- принцип забезпечення і захисту прав, гарантій та законних інтересів дітей;
- принцип найкращого забезпечення інтересів дітей;
- принцип пріоритету;
- принцип гуманності;
- принцип участі;
- принцип міжгалузевості;
- принцип партнерства [73, с. 58].

«Принцип дитиноцентризму визначаємо як основний базовий принцип державної політики у сфері охорони дитинства в Україні. Вважаємо, що на сьогодні в сучасній Україні потрібна політика дитиноцентризму, яка ставить у центр дитину в суспільстві, державі, сім'ї. Діти є майбутнім держави, її стратегічним ресурсом, тому в умовах модернізації державного управління» [78, с. 201] потрібно реформувати державну систему охорони дитинства. Принцип забезпечення і захисту прав, гарантій та законних інтересів дітей вимагає створення в державі необхідних умов та гарантій для забезпечення, визначених законодавством України прав і свобод дітей на всій території України, “незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин”, а також гарантування державою «всім дітям рівного доступу до безоплатної юридичної допомоги, необхідної для захисту їх прав» [92].

Принцип найкращого забезпечення інтересів дітей передбачає, як зазначено у Конвенції ООН про права дитини, ухваленій Генеральною Асамблеєю ООН 20.11.1989 р. (ратифіковано в Україні 27.02.1991 р.), що «в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини» [54].

Принцип пріоритету полягає у дотриманні та врахуванні в державній політиці у сфері охорони дитинства в Україні, визначених у запропонованій концепції, стратегічних пріоритетів (пріоритет прав дітей, пріоритет інтересів дітей, пріоритет участі дітей, пріоритет ефективного фінансування сфери охорони дитинства).

Принцип гуманності вимагає на всіх етапах формування та реалізації державної політики щодо охорони дитинства орієнтуватися на дитину, її потреби, інтереси, цінності, при цьому обов'язковим є гуманне ставлення до дитини, врахування її індивідуальних особливостей [90].

Принцип участі зазначає, що активним суб'єктом державотворчих процесів в Україні, зокрема у сфері охорони дитинства, є діти, дитячі громадські організації, інші соціальні та громадські дитячі інституції. Принцип «заохочення участі дітей у прийнятті рішень, які їх стосуються» був закріплений в статті 12 Конвенції ООН про права дитини, яка визначає, що «дитина, здатна висловити свою думку з питань, що її стосуються, має право бути почутою і щоб її думка була належно врахована». [54].

Принцип міжгалузевості полягає у залученні до процесу формування та реалізації державної політики у сфері охорони дитинства в Україні всіх гілок державної влади, органів місцевого самоврядування, створенні в органах державної влади дієвих координаційних структур у сфері охорони дитинства.

Принцип партнерства вбачає залучення до формування та реалізації державної політики у сфері охорони дитинства в Україні різних державних, громадських і соціальних інституцій, які діють в інтересах дітей. [30,с 312].

Держава повинна гарантувати кожній дитині право на життя і розвиток. Права на здоров'я, освіту та розвиток дітей є основними для їхнього благополуччя, повноцінного, гармонійного та всебічного розвитку.

Цей принцип є однією з основних вимог Конвенції ООН про права дитини, що проголошує право кожної дитини на життя, на виживання та розвиток на максимально можливому рівні.

Ще одним із завдань державної політики є створення умов для забезпечення права на безкоштовну освіту, медичне обслуговування, а також розвиток інфраструктури для фізичного і культурного розвитку дітей. Принципи державної політики у сфері соціального захисту прав дітей є важливими орієнтирами для розробки ефективних механізмів забезпечення прав та благополуччя дітей. Ці принципи визначають основи, на яких будується національна політика в контексті забезпечення безпеки, розвитку та захисту дітей від різних форм насильства і дискримінації.

Держава повинна створити рівні умови для дітей з інвалідністю, а також для дітей з інших соціально вразливих категорій, включаючи дітей із проблемами в розвитку, дітей-сиріт і дітей, що постраждали від насильства чи соціальних потрясінь. Це включає надання спеціалізованих послуг, таких як інклюзивне навчання, соціальна реабілітація, психологічна підтримка із врахуванням індивідуальних потреб кожної дитини та забезпечення доступу до послуг, які сприяють її соціальній інтеграції та розвитку.

Для реалізації державної політики щодо захисту прав дітей в Україні функціонують спеціалізовані органи, що здійснюють моніторинг, контроль та безпосередньо впливають на ситуацію з правами дітей:

- Міністерство соціальної політики України – головний орган, що відповідає за питання захисту прав дітей в Україні, включаючи піклування про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та допомогу родинам з дітьми.
- Міністерство освіти і науки України – забезпечує рівний доступ дітей до якісної освіти, запроваджує програми інклюзивної освіти для дітей з особливими потребами.
- Служба у справах дітей займається реалізацією державної політики щодо дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також допомагає у питаннях соціалізації та адаптації дітей, здійснює контроль за реалізацією прав дітей, боротьбу з насильством у сім'ї, допомогу дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах.

- Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) забезпечує безпеку дітей у випадку надзвичайних ситуацій та надає допомогу дітям, які потрапили в ситуацію небезпеки. забезпечує дитячу безпеку у випадку надзвичайних ситуацій, а також питання психологічного та фізичного здоров'я дітей.

Україна активно співпрацює з міжнародними організаціями, такими як ООН, ЮНІСЕФ, Ради Європи, для поліпшення ситуації із захистом прав дітей. Це співробітництво, в свою чергу, допомагає не лише отримувати фінансування на різноманітні проекти, а й розвивати механізми моніторингу та оцінки політики у сфері прав дітей.

Захистом прав дітей в Україні займаються наступні інституції та органи:

- Уповноважений Президента України з прав дитини – спеціальний орган, який займається захистом прав дітей на рівні держави, зокрема моніторингом дотримання прав дитини в органах влади, місцевих органах самоврядування, а також взаємодією з громадськими організаціями.

- Державна служба України у справах дітей – це орган, що здійснює державний нагляд і контроль за виконанням норм законодавства в сфері охорони дитинства, займається питаннями соціального захисту дітей, у тому числі тих, які потрапили в складні життєві обставини.

- Судова система – суди займаються розглядом справ, пов'язаних з правами дітей, зокрема у випадках розлучення батьків, визначення місця проживання дітей, позбавлення батьківських прав батьків, а також у справах про порушення прав дітей.

- Громадські організації та фонди – багато громадських організацій займаються питаннями захисту прав дітей, зокрема у випадках домашнього насильства, дитячої праці, зловживання і т. д.

Одним із основних завдань держави є не лише захист прав дітей після того, як вони порушені, а й запобігання порушенням. Важливими є програми, спрямовані на профілактику насильства в родинах, попередження випадків дитячої експлуатації та торгівлі людьми. Тому, що незважаючи на численні

законодавчі ініціативи, проблема насильства над дітьми, як у сім'ї, так і в суспільстві, залишається актуальною. Боротьба з домашнім насильством, сексуальними злочинами і трудовою експлуатацією дітей вимагає постійної уваги з боку держави та громадськості. Потрібно більше уваги приділяти психологічній реабілітації дітей, які пережили насильство, конфлікти або природні катастрофи.

Держава повинна забезпечувати не лише рівний доступ до освіти та медичних послуг, а й створювати спеціалізовані програми для дітей з інвалідністю, забезпечувати їх реабілітацію та соціалізацію.

Важливим елементом є створення можливостей для дітей, які залишилися без батьківського піклування, або пережили інші соціальні потрясіння, для інтеграції їх в суспільство, зокрема через систему прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей.

Основними засадами державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа є:

- створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї;
- виховання та утримання дітей за принципом родинності;
- сприяння усиновленню дітей, створення системи заохочення та підтримки усиновлювачів;
- забезпечення пріоритету форм влаштування;
- захист майнових, житлових та інших прав та інтересів таких дітей;
- створення належних умов для їх фізичного, інтелектуального і духовного розвитку, підготовки дітей до самостійного життя;
- забезпечення права на здоровий розвиток;
- забезпечення соціально-правових гарантій;
- створення умов для надання психологічної, медичної та педагогічної допомоги;
- формування системи соціальної адаптації;
- забезпечення вільним вибором сфери професійної діяльності, яка б оптимально відповідала потребам та бажанням особистості дитини-сироти,

дитини, позбавленої батьківського піклування, а також особи із їх числа та запитам ринку праці;

- належне матеріально-технічне забезпечення незалежно від форми влаштування та утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, сприяння в наданні реальної допомоги і підтримки підприємствами, установами та організаціями різних форм власності, банківськими установами, культурно-освітніми, громадськими, спортивними та іншими організаціями;

- правової допомоги на підставах та в порядку, встановлених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги [81].

Захист прав дітей є однією з найважливіших сфер діяльності держави, оскільки права дітей є фундаментом забезпечення майбутнього нації. Політика в цій сфері має забезпечувати не лише правову охорону, але й створення таких умов для дітей, які дозволяють їм максимально розвиватися, отримувати освіту, безпечно жити та бути соціалізованими в суспільстві. Україна, будучи учасницею низки міжнародних угод, має зобов'язання перед світовою спільнотою щодо дотримання прав дітей. Але попри наявність значних досягнень в правовій сфері, реалізація політики щодо захисту прав дітей в Україні потребує подальшої уваги до таких проблем, як фінансування, підвищення ефективності органів, які координують та здійснюють державну політику в сфері захисту прав дітей.

1.3 Зарубіжний досвід соціального захисту дітей: особливості правового забезпечення

В останні роки, обираючи курс на євроінтеграцію, Україна активно здійснює реформування різних сфер суспільного життя. Необхідність радикальних змін охоплює економічну, політичну, культурну та соціальну сфери. За підтримки міжнародних партнерів і враховуючи досвід країн ЄС, визначаються головні цілі та стратегічні завдання реформування. Особливу

увагу приділяють соціальній сфері, оскільки її стан є важливим показником рівня добробуту та розвитку країни. Ефективність управління соціальною політикою значною мірою залежить від адаптації міжнародного досвіду, адже попередні адміністративні моделі вже не відповідають сучасним викликам. Особливо актуальними залишаються питання захисту прав дітей, які потребують державної опіки, зокрема дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю, дітей, що опинилися в складних життєвих обставинах, а також дітей з особливими освітніми потребами та серйозними порушеннями розвитку. [57, с. 13]

В умовах загальних трансформацій, пов'язаних із процесом децентралізації, в Україні необхідне реформування існуючої системи інституційного догляду та виховання дітей, оскільки її функції передаються у компетенцію органів місцевого самоврядування та місцевих бюджетів.

На сучасному етапі відсутня достатня кількість наукових досліджень, присвячених детальному вивченню зарубіжного досвіду реформування системи інституційного догляду та виховання дітей. Більшість публікацій мають популяризаційний характер і покликані ознайомити з практикою реформ у цій сфері в інших країнах. Дослідження зарубіжного досвіду здебільшого охоплює широке коло питань і проводиться в рамках діяльності урядових, громадських та благодійних організацій.

Висвітленню міжнародного досвіду деінституалізації та реформування соціальних послуг присвячені роботи Т. Веретенко, О. Денисюк та Т. Спіріної. Проблемами зарубіжного реформування системи опіки займалася О. Мордань, а питанням діяльності альтернативних закладів для дітей, позбавлених батьківського піклування, – О. Щербатюк. Особливості влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, у Норвегії досліджували Л. Цибулько та А. Білека.

Розглянемо міжнародний досвід деінституалізації. Ще на початку ХХ століття у США почався процес поступового відмовлення від інституційного догляду та виховання дітей через негативний вплив на психічний і фізичний

розвиток дитини, а також через високі витрати на утримання інституцій у порівнянні з більш економічним вихованням у прийомних сім'ях. На державному рівні було прийнято політику пріоритетної підтримки біологічної родини перед тим, як влаштувати дитину до прийомної сім'ї або інституції.

У середині 1950-х років процес відмови від інституційного догляду розпочався у Швеції. Наразі там інституції функціонують лише як тимчасові заклади для утримання дітей до їхнього влаштування у прийомні сім'ї. Закриття державних інституцій для дітей з особливими потребами завершилося у 2000 році, при цьому процес здійснювався за чіткою моделлю, що враховувала інтереси всіх учасників виховного процесу.

У Великобританії деінституалізація почалася після Другої світової війни. У Сполученому Королівстві, Норвегії та Ісландії немовлята та діти до трьох років не перебувають в інституційних закладах. У цих країнах та Словенії кількість дітей, що утримуються у закладах, становить менше однієї дитини на 10 000. Для порівняння, у Данії цей показник вищий і становить 7 дітей на 10 000.

У дослідженні Ю. Горемікіної представлено порівняльний аналіз моделей деінституалізації. Авторка відзначає, що спільними рисами політики деінституалізації у США, Австрії, Ізраїлі та Великій Британії з Північною Ірландією є використання усиновлення та прийомних (тимчасових) сімей, а також пріоритет на постійне влаштування дітей через усиновлення. У цих країнах функціонують спеціалізовані агентства з питань усиновлення, наприклад, некомерційні та приватні установи у США, картотеки всиновлення в Ізраїлі та «Центр психологічної діяльності» в Австрії. У разі неможливості усиновлення значну увагу приділяють фостерним сім'ям, які вважаються пріоритетною формою влаштування дітей. Держава здійснює контроль за дотриманням цих стандартів через відповідні органи: агентства з добробуту дітей у США, Міністерство юстиції в Ізраїлі, муніципальні ради у Великій Британії та Північній Ірландії. Також передбачено підтримання контактів дитини з біологічною родиною в межах можливого. [101, с. 33]

Для країн, таких як Швеція, Фінляндія, Данія, Норвегія, Німеччина, Італія, Іспанія та Франція, характерними є підтримка біологічної родини та використання прийомних (тимчасових) сімей. Основна увага у цих моделях приділяється превентивним заходам, спрямованим на кризове втручання, щоб зберегти сім'ю та уникнути інституалізації дитини. Позбавлення батьківських прав є надзвичайно складним процесом, а у деяких скандинавських країнах — практично неможливим. Біологічним батькам надається різноманітна підтримка, включно з короткостроковим поміщенням дитини у фостерну сім'ю. Наприклад, в Італії батьки можуть самостійно подати заяву на розміщення дитини у фостерній сім'ї, тоді як у скандинавських країнах застосовується метод «сімейно-групових конференцій», який передбачає залучення всіх учасників процесу до визначення оптимальної форми підтримки дитини та її родини.

У порівнянні з моделями США, Австрії, Ізраїлю та Великої Британії з Північною Ірландією, деінституалізаційна політика цих країн орієнтована на усиновлення та прийомні сім'ї як основні форми влаштування дітей, з пріоритетом на постійне усиновлення. Тут активно функціонують спеціалізовані агентства, що займаються усиновленням — некомерційні та приватні у США, картотеки усиновлення в Ізраїлі, «Центр психологічної діяльності» в Австрії. Фостерні сім'ї використовуються як альтернативна форма влаштування, якщо усиновлення неможливе, при цьому передбачено підготовку батьків-вихователів та встановлені стандарти догляду за дітьми (наприклад, Національні стандарти фостерного виховання та «Загальні інструкції щодо влаштування дітей» у Великій Британії та Північній Ірландії). [101, с. 17]

У країнах Швеції, Фінляндії, Данії, Норвегії, Німеччині, Італії, Іспанії та Франції спільною характеристикою є підтримка біологічної родини та використання прийомних (тимчасових) сімей. Основна увага приділяється превентивним заходам і кризовому втручанням для збереження родини та запобігання інституалізації дитини. Позбавлення батьківських прав у цих

країнах є надзвичайно складною процедурою, а у деяких скандинавських державах — практично неможливе. Біологічні батьки отримують різноманітну підтримку, включно з тимчасовим розміщенням дитини у фостерну сім'ю. Так, в Італії батьки можуть самостійно ініціювати розміщення дитини у фостерній родині, а у скандинавських країнах застосовується підхід «сімейно-групових конференцій», що передбачає участь розширеної сім'ї у виборі оптимальної форми догляду за дитиною під наглядом і консультаціями соціальних служб. [57, с. 20]

У таких країнах, як Україна, Болгарія, Греція, Польща, Молдова та Румунія, основою системи є встановлення опіки та піклування, а розвиток сімейних форм влаштування дітей відбувається поступово. Найпоширенішою формою сімейного влаштування є опіка та піклування, переважно родинного типу (наприклад, в Україні). У разі відсутності такої можливості дитина здебільшого потрапляє до інтернатних закладів. Розвиток альтернативних форм сімейного догляду відбувається повільно (крім Польщі). У цій моделі фостерні або прийомні сім'ї часто розглядаються як довгострокове вирішення проблеми влаштування дітей-сиріт, а не як тимчасова підтримка. Прийомні сім'ї отримують додаткову державну підтримку, здебільшого у вигляді виплат на дітей (Молдова, Україна), а в деяких країнах (Болгарія, Румунія) батьки працюють за трудовим договором і отримують заробітну плату. Практика підтримки контактів з біологічними батьками розвинена недостатньо. Діють спеціалізовані державні центри допомоги сім'ям та матерям у складних життєвих обставинах (зокрема, в Україні, Румунії, Болгарії). Процедури усиновлення залишаються складними та непрозорими.

За оцінкою В. Бошняка, хорватського фахівця з реформ у сфері догляду за дітьми в Центральній та Східній Європі, у країнах Східної Європи та СНД деінституалізація означає радикальну трансформацію традиційної системи захисту дітей та вразливих сімей. Існуюча система, успадкована від минулого, була зорієнтована на інтернатні заклади й недооцінювала роль сім'ї у розвитку

дитини, замінюючи її державним піклуванням не лише для дітей-сиріт, а й для дітей із поведінковими труднощами та особливими потребами.

Система догляду за покинутими дітьми у скандинавських країнах є досить цікавою та актуальною, особливо сьогодні, коли робота з дітьми-сиротами базується на принципі «заміщуючого сімейного піклування». Саме скандинавські держави є лідерами у розвитку цієї форми влаштування дітей. Держава відіграє ключову роль у розвитку та професіоналізації інституту заміщуючої сім'ї, виділяючи на це значні ресурси в рамках загальних витрат на соціальну політику.

На відміну від більшості європейських країн, у Норвегії на початку ХХ століття практично не існувало виховних будинків та притулків. Догляд за покинутими дітьми здійснювали різні комісії, зокрема «Міське піклування про бідних», «Санітарна комісія» та «Комітети товариства охорони і народного здоров'я». Члени цих органів надавали підтримку матерям у вихованні дітей, переважно через матеріальну допомогу. [57, с. 17]

У Норвегії пріоритетною формою влаштування дітей, які залишилися без сім'ї, залишається прийомна сім'я. Важливо відзначити, що в цій країні відсутній судовий механізм примусового вилучення дітей із родини. Впроваджуються послідовні регуляції, які спрямовані на налагодження діалогу та співпраці соціальних служб із сім'єю. У випадках кризових ситуацій розміщення дитини в інтернаті чи іншому інституційному закладі розглядається як крайній захід, який застосовується лише тоді, коли інші можливості впливу не дали результату [57, с. 18].

Дітей та підлітків у Норвегії підтримує державна соціальна служба «Барнварн». Її діяльність базується на «Закону про охорону дитинства» 1992 року, який, у свою чергу, ґрунтується на «Законі про дітей» від 4 серпня 1981 року та регулює права і обов'язки у відносинах між дітьми та вихователями відповідно до ст. 3 Конвенції ООН.[5].

Організація «Буфетат» відповідає за роботу дитячих закладів соціального забезпечення, підбір прийомних батьків, посередництво між центрами

догляду, прийомними сім'ями та дітьми, а також опікується закладами для бездоглядних та безпритульних неповнолітніх. Вона також реалізує різноманітні програми підтримки муніципальних служб соціального захисту дітей.

У певних випадках «Барнварн» ухвалює рішення про тимчасове або аварійне розміщення дитини, наприклад, у випадках насильства, сексуального насильства або коли батьки не можуть забезпечити належний догляд через хворобу, алкоголізм чи інші обставини. Діти розміщуються або у прийомних сім'ях із відповідним дозволом, або у спеціальних установах для тимчасового перебування [57, с. 13].

Як уже зазначалося, пріоритетною формою влаштування дітей, вилучених із сім'ї, є прийомна сім'я. Так, у 2009 році 87% дітей без батьківського піклування виховувалися у прийомних сім'ях, тоді як лише 13% перебували в інституційних закладах.

У Норвегії прийомні сім'ї поділяються на кілька типів:

традиційні прийомні сім'ї, які забезпечують догляд за дітьми, що не отримували належної уваги від батьків;

сім'ї для короткострокового або кризового розміщення, призначені для негайного влаштування дітей на обмежений період;

спеціалізовані прийомні сім'ї, що приймають дітей з особливими потребами через фізичні або психологічні особливості.

Наразі в систему прийомних сімей поступово впроваджуються родинні прийомні сім'ї, однак цей формат залишається відносно новим у Норвегії.

У Норвегії прийомне батьківство не вважається професійною діяльністю, проте кандидати на роль прийомних батьків повинні відповідати низці критеріїв.

Перед тим як отримати дозвіл на виховання дитини, усі потенційні прийомні батьки проходять ретельну оцінку відповідності. При цьому в Норвегії не вимагається, щоб прийомними батьками були офіційно одружені

подружжя — цією роллю можуть виступати партнери, що проживають разом, або навіть одинока особа.

Під час передачі дитини на виховання у прийомну сім'ю в Норвегії обов'язковим є укладення договору між прийомними батьками та місцевими органами влади. У такому документі визначаються індивідуальний план роботи з дитиною, форми контролю за сім'єю, порядок і розмір компенсаційних виплат за утримання дитини, а також окреслюються обов'язки та відповідальність прийомних батьків.

Як уже зазначалося, у Норвегії не застосовується практика позбавлення батьківських прав із подальшим усиновленням. Система насамперед орієнтується на тимчасове заміщаюче виховання та підтримку родини.

У багатьох країнах світу прийомні (фостерні) сім'ї розглядаються як учасники підприємницької діяльності, а фостерне виховання офіційно визнається професією. У більшості держав Європи створення прийомної сім'ї передбачає наявність у кандидатів спеціальної освіти, а також заборону поєднувати піклування про дитину з іншою роботою.

Для України актуально поступово впроваджувати практику країн, де діють тимчасові та кризові прийомні сім'ї. Підрозділи, що займаються розміщенням дітей-сиріт, повинні мати штат, у якому передбачені посади професійних фостерних вихователів. Такі батьки у європейських країнах отримують повний пакет соціальних гарантій — від оплачуваної відпустки до пенсійного забезпечення.

У різних країнах програми підготовки прийомних батьків можуть регулюватися як на державному рівні (наприклад, у Польщі), так і органами місцевої влади (що характерно для Швеції та Австрії). Контроль за дотриманням вимог до цих програм здійснюють відповідні державні структури, від яких залежить подальше ліцензування фостерних вихователів. Наприклад, у Шотландії, Нідерландах та Франції до розроблення та затвердження таких програм активно залучаються місцеві адміністрації, громадські організації та приватні установи.

У Шотландії всі дорослі члени прийомної сім'ї проходять обов'язкові медичні огляди та перевірку на відсутність правопорушень у минулому. У Швеції процедура відбору включає інтерв'ю з представниками трьох поколінь родини потенційних вихователів.

Окрему увагу заслуговує практика Угорщини, де через високий рівень безробіття в селах активно впроваджують програми розвитку професійного прийомного виховання в сільській місцевості за участі міжнародних партнерів.

Перспективним напрямом для нашої держави є створення додаткових можливостей для розвитку прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу у сільській місцевості. Це може включати запровадження різноманітних пільг або додаткових компенсацій для сімей, які проживають у селі та готові виховувати дітей, позбавлених батьківського піклування [101, с. 107].

У багатьох державах соціальні служби формують індивідуальні програми роботи з дитиною, яка залишилася без батьківського піклування. Значну роль у цьому процесі відіграє координація між прийомними батьками, державними структурами соціального захисту та родичами дитини.

У Німеччині широкого поширення набули спеціалізовані дитячі комуни, призначені для соціальних сиріт. Їхня діяльність спрямована на зменшення негативного впливу колективних форм утримання. Структура таких комун передбачає проживання дітей у невеликих групах — до 15 осіб, які перебувають під опікою чотирьох вихователів і одного волонтера. Усі вихованці зберігають контакт із біологічними батьками; існують навіть моделі, коли дитина перебуває в комуні лише протягом дня, а ночує вдома. Важливим принципом є те, що інтернатні установи використовуються виключно як місце проживання, а не навчання.

Доцільно також проаналізувати ключові підходи до забезпечення прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Сполучених Штатах Америки. Система підтримки таких дітей у США має тривалу історію та включає розгалужену мережу закладів різного типу. Для неповнолітніх із

поведінковими порушеннями чи емоційними труднощами функціонують різні установи: цілодобові лікувальні центри, сімейні будинки, притулки, психіатричні центри та профілакторії [57, с. 20].

Однією з найпоширеніших форм влаштування дітей у США є усиновлення, однак перед цим діти зазвичай певний час перебувають у фостерних сім'ях. Термін тимчасового виховання у фостерній родині зазвичай становить до двох років — цього проміжку, на думку соціальних служб, достатньо для пошуку оптимальної та безпечної форми подальшого влаштування. Насамперед спеціалісти працюють із біологічною сім'єю з метою реінтеграції дитини. Сам процес усиновлення у США складний та багатоетапний: статистика свідчить, що лише близько 20% дітей із фостерних родин стають усиновленими.

Відповідно до Закону «Про сприяння в усиновленні та соціальному забезпеченні дітей», у випадках, коли дитину потрібно захистити від шкідливого впливу сім'ї, за біологічними батьками може встановлюватися судовий контроль до моменту усиновлення. Їм також надаються можливості для виправлення ситуації та відновлення належного догляду. Практика передачі дітей родичам у США використовується рідко. Переважають малі дитячі будинки сімейного формату, організовані жінками, які мають власних дітей і не працюють поза домом. Такі групи, що зазвичай налічують 3–4 вихованців, дозволяють забезпечити індивідуальний підхід до кожної дитини.

Разом із тим американська система фостерного виховання стикається з низкою проблем. Зокрема, частина прийомних батьків не бажає брати на виховання дітей, пов'язаних родинними зв'язками між собою, що ускладнює їхнє спільне розміщення. Нерідко спостерігається і так званий «міграційний ефект» — часта зміна фостерних сімей, що негативно позначається на соціалізації дитини.

У США функціонує Американська служба сім'ї, що об'єднує місцеві добровільні організації, які займаються питаннями догляду та розміщення дітей. У Сан-Франциско створено спеціальний юридичний центр, який надає

правову підтримку у сфері захисту дітей і допомагає розв'язувати проблеми, пов'язані з опікою. Як і раніше, передача дітей під опіку родичів залишається малопоширеною.

Американські фахівці у сфері сімейної педагогіки, прагнучи зменшити напруження та емоційну дистанцію між батьками і дітьми, приділяють значну увагу грі як засобу взаємодії в родині. Сьогодні існує широкий спектр сімейних програм — від індивідуальних до групових занять, які проводять підготовлені спеціалісти для підтримки здорових сімейних стосунків та належного виховання дітей.

В Австрії постійно вдосконалюється робота опікунських установ. Система усиновлення в країні функціонує на високому рівні: зокрема, центри психологічної адаптації дають змогу передавати новонароджених, яких планують усиновити, безпосередньо у сім'ї майбутніх батьків, оминаючи перебування в дитячому будинку. [57, с. 12]

Варто також зазначити, що в Угорщині та Румунії, відповідно до прийнятого законодавства щодо охорони прав дітей, інтернатні установи мають створювати умови, максимально наближені до сімейних. Кількість вихованців у таких закладах не повинна перевищувати 20–30 осіб. Для реалізації цієї реформи в Угорщині було виділено значні фінансові ресурси з державного бюджету.

Висновки до розділу 1.

Проведений теоретичний аналіз дає підстави стверджувати, що розвиток національного законодавства щодо захисту прав та інтересів дітей в Україні ґрунтується на поєднанні міжнародних стандартів, сучасних державних політик та норм національного законодавства. Ключовими документами залишаються Конвенція ООН про права дитини, Конституція України, Сімейний кодекс, Закон України «Про охорону дитинства», а також спеціальні нормативні акти, спрямовані на забезпечення безпеки і добробуту дітей у ситуаціях ризику.

З огляду на триваючу воєнну агресію проти України, питання захисту дітей набуло особливої актуальності. Значно збільшилася кількість дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, потребують соціального супроводу, психологічної підтримки чи тимчасового влаштування. У відповідь держава посилює нормативне регулювання та міжвідомчу співпрацю, зокрема в частині протидії насильству, подолання наслідків вимушеної міграції, забезпечення правового захисту дітей, розлучених із сім'ями, а також удосконалює механізми національного та міжнародного розшуку і повернення депортованих дітей.

Теоретичні підходи також підтверджують, що ефективна система захисту прав дитини можлива лише за умови комплексності: чіткого дотримання принципу «найкращих інтересів дитини», посилення профілактичної роботи, розвитку соціальних послуг, підтримки сім'ї як основного середовища розвитку дитини та належного державного контролю за виконанням законодавства. Водночас сучасні виклики вимагають гнучкості, оновлення методів роботи та адаптації державної політики до потреб дітей у період воєнного стану.

Отже, система захисту законних прав та інтересів дітей в Україні демонструють, що держава послідовно формує правове та інституційне підґрунтя, яке забезпечує як превентивні, так і захисні механізми. Проте реалії сьогодення зумовлюють необхідність подальшого посилення роботи органів влади, служб у справах дітей та соціальних служб з метою гарантування безпеки, стабільності та гідного розвитку кожної дитини.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ

2.1. Реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї

Ціннісні орієнтири суспільства стосовно дітей відображають рівень захисту та поваги до прав людини. Якщо держава піклується про свої майбутні покоління, вона повинна, насамперед, створити належні умови для всебічного розвитку кожної дитини, закласти основи для її повноцінного та плідного життя. Це можливо тільки шляхом забезпечення сімейного виховання у консолідації зусиль з органами місцевого самоврядування (базовими осередками зростання дітей).

Право дитини на виховання в сім'ї належить до фундаментальних прав людини та становить одну з ключових передумов її гармонійного розвитку. Відповідно до статті 3 Конвенції ООН про права дитини, найкращі інтереси дитини мають бути першочерговими в усіх рішеннях, що стосуються дітей. Головним елементом забезпечення цих інтересів є виховання дитини в сімейному середовищі, яке забезпечує стабільність, емоційну підтримку, індивідуальний підхід та безпеку. Кожна дитина має право зростати і виховуватись в сімейному оточенні, оскільки воно є одним із базових та невід'ємних прав людини, або наближеному до сімейного, шляхом розвитку сімейних форм виховання, таких як опіка, піклування, прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу. Сім'я забезпечує дитині любов, турботу, почуття захищеності та індивідуальної значущості. Водночас сучасні соціально-економічні виклики, збройна агресія проти України, внутрішня міграція, збільшення кількості сімей у складних життєвих обставинах ставлять перед органами місцевого самоврядування завдання створити ефективну систему підтримки дітей та родин. Держава повинна створити всі необхідні умови для гарантування права на сімейне виховання, а інституційні форми мають застосовуватися лише у виняткових випадках.

Пріоритетним напрямком роботи служб у справах дітей є забезпечення стабільних та гармонійних умов життя, найкращих інтересів дитини шляхом влаштування її на виховання до сімей громадян, насамперед, на усиновлення.

В Україні нормативно-правова база закріплює принцип пріоритетності сімейного виховання та містить комплекс механізмів, спрямованих на підтримку дітей і сімей. Питання сімейних форм виховання нормативно врегульовано Цивільним та Сімейним кодексами України, законами України «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Порядком провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866, «Положенням про дитячий будинок сімейного типу», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 564, а також «Положенням про прийомну сім'ю», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565, «Порядком провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 08 жовтня 2008 р. № 905. Документи, зазначені в таблиці, формують правовий фундамент, який забезпечує багатофакторний захист дітей та дає змогу застосовувати різні форми допомоги сім'ям.

Сімейне виховання охоплює низку моделей, що дозволяють забезпечити потреби дітей у стабільному та турботливому середовищі. В Україні поширені такі форми: опіка та піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, патронат, тимчасове влаштування у сім'ю родичів або близького оточення.

Кожна з форм має власний правовий статус та процедуру створення, проте їх об'єднує головна мета – забезпечення найкращих інтересів дитини. В останні роки в Україні проголошено курс на популяризацію сімейних форм виховання соціальних сиріт, за якого найоптимальнішою формою є

реінтеграція дитини у біологічну родину. Держава забезпечує пріоритет сімейного виховання та створює умови для їх розвитку, надаючи сім'ям, які приймають на виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, матеріальну та соціальну підтримку.

Таблиця 2.1

Нормативно-правові засади реалізації права дитини на сімейне виховання []

Нормативний акт	Основний зміст
Конвенція ООН про права дитини (1989)	Пріоритет сімейного середовища, обов'язок держави зберігати сім'ю, недопущення необґрунтованої інституціалізації
Сімейний кодекс України (2002)	Регламентує батьківські права, форми опіки й піклування, порядок відібрання дитини й влаштування у сімейні форми
Закон «Про охорону дитинства» (2001)	Забезпечує систему соціального захисту сімей з дітьми, визначає гарантії державної підтримки
Закон «Про органи і служби у справах дітей» (2005)	Визначає компетенції служб у справах дітей та порядок реалізації захисту прав дітей
Закон «Про соціальні послуги» (2019)	Визначає компетенції служб у справах дітей та порядок реалізації захисту прав дітей

В українському законодавстві врегульовано чіткий порядок та пріоритетність влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ю на виховання. Але слід визнати, що в Україні відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який містив би системний поняттєвий апарат законодавчого регулювання форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У Сімейному Кодексі України немає окремої статті, яка безпосередньо визначала б перелік форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У Сімейному Кодексі, а саме у розділі IV «Влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» врегульовано наступні форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: усиновлення, опіка та піклування, дитячий будинок сімейного типу, прийомна сім'я, патронат. При цьому, у ст. 1 Закону України «Про забезпечення

організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [81] до форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віднесено: усиновлення, встановлення опіки та піклування, передачу до прийомної сім'ї, дитячих будинків сімейного типу, до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Звичайно, що сім'я є найголовнішим та найкращим осередком для благополучного розвитку дитини, Сімейний кодекс як нормативно-правовий акт, який виступає регулятором сімейно-правових відносин, містить норми, які закріплюють права, свободи дітей. Конституція України гарантує дітям усі права, необхідні для їхнього розвитку і життя [55]. Статтею 52 Конституції України покладено на державу вирішення питань щодо утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Пріоритетним напрямком роботи служби у справах дітей Шпанівської сільської ради є забезпечення стабільних та гармонійних умов життя, найкращих інтересів дитини шляхом влаштування її на виховання до сімей громадян, насамперед, на усиновлення. Протягом 2020-2025 років на первинний облік дітей, які залишились без батьківського піклування, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, служби у справах дітей Шпанівської сільської ради поставлено 26 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (7 дітей-сиріт та 19 дітей, позбавлених батьківського піклування). З них: 2 дитини, позбавлені батьківського піклування усиновлені громадянами України (одна дитина в 2020 році, друга- в 2024 році), 16 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, влаштовано під опіку, піклування в сім'ї громадян (з них 8 хлопчиків і 8 дівчаток), 8 дітей влаштовані в прийомні сім'ї (з них 3 хлопчики і 5 дівчаток). Варто зауважити, що протягом 2025 року на облік дітей, які залишились без батьківського піклування, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування не було поставлено жодної дитини.

Шпанівська сільська рада Рівненського району є прикладом громади, де активно розвивається інфраструктура соціальних послуг для дітей, а право дитини на виховання в сім'ї розглядається як ключова цінність місцевої політики.

Загальна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у Шпанівській сільській раді Рівненського району Рівненської області роках наведено у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Облік дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування
у Шпанівській громаді протягом 2022-2024 років *

Назва показника	2022 рік	2023 рік	2024 рік
Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебували на обліку на початок звітнього року	18	20	21
у тому числі дітей-сиріт	3	5	6
Кількість дітей, яким протягом звітнього року надано статус	4	1	10
Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, знятих з первинного обліку, протягом звітнього року (сума даних рядків 05-10)	2	0	5
у тому числі у зв'язку з:			
поверненням дитини на виховання до батьків або одного з них	0	0	0
усиновленням дитини	0	0	1
досягненням дитиною повноліття	2	0	4
набуттям повної цивільної дієздатності	0	0	0
смертю дитини	0	0	0
Інше	0	0	0
Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебували на обліку, на кінець звітнього року (сума даних рядків 01 і 02 мінус дані рядка 03)	20	21	26
у тому числі дітей-сиріт	3	6	0

* за даними служби у справах дітей Шпанівської сільської ради

Усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є найвищою та пріоритетною формою влаштування дітей вищезазначених категорій.

Усиновлення – це правова дія, в результаті якої між усиновлювачем (особою або подружжям) та дитиною, яка усиновлюється, встановлюються такі ж права та обов'язки, як між біологічними батьками та дитиною.

Питання усиновлення регламентується Сімейним кодексом України, де визначено коло осіб, які: можуть бути усиновлювачами та які не можуть бути усиновлювачами, та осіб, які маю переважне право на усиновлення перед іншими.

Основоположним нормативно-правовим актом у процесі здійснення усиновлення виступає Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» № 905 від 08.10.2008 р. Цим Порядком визначено, що на облік з усиновлення беруться діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, батьки яких дали згоду на усиновлення. Також вищезазначеним Порядком визначено порядок поставлення дітей на облік з усиновлення, поставлення на облік громадян України, які бажають усиновити дитину, процес усиновлення дітей. Окремо визначаються права та обов'язки кандидатів в усиновлювачі та усиновлювачів, а також здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей [85].

Відповідно до вимог нормативно-правових актів України, які регламентують питання усиновлення, діяльність з усиновлення провадиться уповноваженими державою органами та посадовими особами. При цьому, забороняється будь-яка діяльність з усиновлення з метою отримання прибутків.

Зазвичай, кандидатами щодо усиновлювачів є подружжя, оскільки вважається, що інтересам дитини в своїй більшості відповідає виховання в сім'ї, але усиновлювачем може бути і одна особа. Та законодавством не передбачено можливості особам, що не перебувають між собою в шлюбі, усиновити одну і ту ж саму дитину. Але ж фактичне подружжя в соціологічному сенсі складає сім'ю і може забезпечити дитині таке саме

виховання, як і особи, що перебувають у зареєстрованому шлюбі. При усиновленні дитини суд повинен з'ясувати всі обставини справи, вирішивши, насамперед, головне питання: наскільки таке усиновлення буде відповідати якнайкращим інтересам дитини.

Держава фінансово підтримує усиновителів. Одноразова допомога при усиновленні дитини призначається на підставі рішення про усиновлення дитини. Юридичні факти, що входять до складу усиновлення, створюють можливість виникнення між усиновлювачем та усиновленим родинних (батьківських) правовідносин. Факт усиновлення породжує правові наслідки:

1) з моменту здійснення усиновлення, а ним вважається день набрання законної сили рішенням суду, припиняються особисті та майнові права і обов'язки між біологічними батьками та особою, яка усиновлена, а також між нею та іншими родичами за походженням, крім випадків, передбачених законодавством;

2) з моменту усиновлення виникають взаємні особисті немайнові та майнові права і обов'язки між усиновлювачем і усиновлюваною особою;

3) усиновлювачі набувають статусу матері, батька, а усиновлені статус сина, дочки. Усиновлювачу надаються ті ж права та покладаються обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, які є у біологічних батьків.

У передбачених законом випадках дитина може зберігати права, які вона мала до усиновлення. Це стосується права на пенсію, допомогу та інших соціальних виплат [95]. Відповідно до ч. 3-4 ст. 232 СК України, усиновлення надає усиновлювачеві права і накладає на нього обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, у такому ж обсязі, який мають батьки щодо дитини. Усиновлення надає особі, яку усиновлено, права і накладає на неї обов'язки щодо усиновлювача у такому ж обсязі, який має дитина щодо своїх батьків. Підсумовуючи вищенаведене, слід підкреслити, що усиновлення тягне за собою такі ж юридичні наслідки, які наступають внаслідок народження дитини, оскільки усиновлена дитина прирівнюється до рідної [85].

Отже, усиновлення наділяє усиновлювачів правами та покладає на них обов'язки, які визначені нормами сімейного законодавства, як і батьків дитини. Безперечним є твердження, що усиновлення – це такий юридичний факт, який відноситься, безумовно, до юридичної дії, з якою пов'язується виникнення, зміна та припинення правовідносин, є дією, що здійснюється з метою досягнення конкретного правового результату. Тобто усиновлення є правомірним сімейно-правовим актом. Тому усиновлення є однією з підстав для виникнення сімейних прав та обов'язків. Це одна з ознак, що відрізняє інститут усиновлення від усіх інших форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. Адже правовідносини, які виникають при усиновленні, мають безстроковий характер, на відміну від строкових правовідносин, які існують в інших формах влаштування таких дітей [106, с. 37].

Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які були усиновлені у Шпанівській сільській раді Рівненського району Рівненської області подано у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Відомості про усиновлення дітей-сиріт та дітей,
позбавлених батьківського піклування у Шпанівській громаді
протягом 2022-2024 років*

Назва показника	Усього дітей	З них віком на початок звітнього року:				
		до 1 року	1 - 2 роки	3 - 5 років	6 - 10 років	11-17 років
Усього усиновлено дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, протягом 2020 року за рішенням судових органів	1	1	0	0	0	0
протягом 2021 року	0	0	0	0	0	0
протягом 2022 року	0	0	0	0	0	0
протягом 2023 року	0	0	0	0	0	-
протягом 2024 року	1	0	1	0	0	-

* за даними служби у справах дітей Шпанівської сільської ради Рівненського району Рівненської області

Опіка та піклування над дітьми в Україні – влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України, які перебувають переважно в сімейних, родинних відносинах із цими дітьми з метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку, захисту їх прав та інтересів (глава 19 Сімейного кодексу України) [115].

Опікуни, піклувальники є законними представниками інтересів дитини та несуть відповідальність за життя, здоров'я, фізичний і психічний розвиток дитини, яка знаходяться під їх опікою, піклуванням. Вони зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти, двічі на рік здійснювати повне медичне обстеження підопічного.

Оформлення над дитиною опіки та піклування, права та обов'язки опікунів, піклувальників регулюються Сімейним і Цивільним кодексами України. Сімейний кодекс містить положення щодо оформлення опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, Цивільний кодекс визначає ці питання більш широко, враховуючи потребу захисту прав недієздатних та обмежено дієздатних громадян [106].

Опіка встановлюється над дітьми, які не досягли чотирнадцяти років, а піклування — над дітьми віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, опіка, піклування встановлюється органами опіки та піклування або судом.

Відповідно до статті 11 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (від 13 січня 2005 року № 2342-IV) органами опіки та піклування є державні адміністрації районів, районів міст Києва і Севастополя, виконавчі органи міських чи районних у містах, сільських, селищних рад.

Безпосереднє ведення справ та координація діяльності стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладено на служби у справах дітей [81].

Опікуном, піклувальником може бути повнолітня дієздатна особа. При призначенні опікуна, піклувальника враховуються особисті якості особи, її ставлення до дитини (Сімейний кодекс, стаття 244). Однією з найголовніших умов оформлення опіки є бажання самої дитини щодо призначення певної особи її опікуном, піклувальником [106].

Переважне право серед кількох осіб, які бажають стати опікунами чи піклувальниками щодо однієї й тієї самої дитини, надається її родичам незалежно від місця їх проживання та особам, у сім'ї яких проживає дитина на момент, коли виникають підстави для встановлення над нею опіки або піклування. Не може бути опікуном, піклувальником особа, яка зловживає алкоголем, наркотичними засобами, позбавлена батьківських прав, а також інтереси якої суперечать інтересам дитини. Опікун, піклувальник має першочергове право на усиновлення підопічної дитини.

Якщо дитина постійно проживає в дитячому закладі або закладі охорони здоров'я, то відповідно до статті 245 Сімейного кодексу України функції опікуна та піклувальника щодо неї здійснюються адміністрацією закладу [106].

Дитина, над якою встановлено опіку, піклування, не втрачає статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, що передбачає державні пільги, передбачені для такої категорії дітей. За такими дітьми зберігається право на аліменти, пенсії, інші соціальні виплати, на відшкодування у зв'язку з втратою годувальника. Дитина, яка виховується в сім'ї, має право на захист від зловживань з боку опікуна, піклувальника.

Відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, становить два прожиткових мінімумів для дітей відповідного віку (з 01.01.2009 року) [84].

До прав опікунів, піклувальників віднесено самостійне визначення методів виховання дитини, причому це право обмежене, тому, що відповідно до статті 249 Сімейного кодексу України має також враховуватися думка дитини й рекомендації органу опіки та піклування [106].

Контроль за умовами утримання, виховання, навчання дитини, над якою оформлено опіку, піклування, покладається на служби у справах дітей.

Звільнення опікуна або піклувальника здійснюється рішенням органу опіки та піклування за його бажанням або в разі невиконання ним своїх обов'язків, при влаштуванні вихованця до державного закладу або коли стосунки між вихователем та вихованцем не дозволяють здійснювати піклування [81].

У випадку невиконання опікунами, піклувальниками обов'язків і за умови настання тяжких наслідків винні особи несуть кримінальну відповідальність.

Відповідно до ст. 250 Сімейного кодексу України опіка, піклування над дитиною припиняється у випадках, встановлених Цивільним кодексом України (статті 76, 77).

Опіка припиняється у разі:

- передачі малолітньої особи батькам (усиновлювачам);
- досягнення підопічним 14 років У цьому разі особа, яка здійснювала обов'язки опікуна, стає піклувальником без спеціального рішення щодо цього.

- смерті опікуна або підопічного.

Піклування припиняється у разі:

- досягнення фізичною особою повноліття;
- реєстрації шлюбу неповнолітньої особи;
- надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності.
- смерті піклувальника або підопічного [105, 122].

Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, над якими встановлено опіку/піклування у Рівненській області протягом 2022-2024 років подано у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Відомості про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, над якими встановлено опіку, піклування у Шпанівській громаді протягом 2022-2024 років

Назва показника	2022 рік	2023 рік	2024 рік
Загальна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (за первинним обліком), які перебували під опікою, піклуванням на початок звітного року	1433	1411	1392
Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (за первинним обліком), над якими встановлено опіку, піклування протягом звітного року (сума даних рядків 03,04), з них:	184	213	196
опіка, піклування призначена за місцем первинного обліку дитини	166	190	174
опіка, піклування призначена не за місцем первинного обліку дитини	18	23	22
Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (за первинним обліком), які перебували під опікою, піклуванням, стосовно яких протягом звітного періоду припинено опіку, піклування (сума даних рядків 06-13),	206	232	226
у тому числі в зв'язку із:			
повернення дитини на виховання до батьків або одного із них	5	11	6
усиновлення дитини	0	1	5
смертю опікуна, піклувальника	8	6	13
смертю дитини	0	1	0
заявою опікуна, піклувальника	22	21	20
досягненням дитиною повноліття	166	186	180
набуттям дитиною чи наданням їй повної цивільної дієздатності	4	1	2
Інше	1	5	0
Загальна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (за первинним обліком), які перебувають під опікою, піклуванням, на кінець звітного року (сума даних рядків 01 і 02 мінус дані рядків 05)	1411	1392	1362
у тому числі проживають у сім'ях родичів (з рядка 14)	1233	1251	1216

* за даними служби у справах дітей Шпанівської сільської ради

Прийомна сім'я, як сімейна форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, це сім'я або окрема особа, яка не

перебуває у шлюбі, що добровільно, за плату взяла з установ для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей [98].

У Положенні про прийомну сім'ю (затвердженому постановою КМУ № 565 від 26.04.2002) передбачено, що прийомні батьки беруть на виховання дітей «на платній основі» – тобто держава забезпечує утримання, соціальний супровід та контроль.

Створюється на підставі договору між державою та батьками-вихователями; забезпечує виховання дітей, які з різних причин залишилися без піклування. Прийомні діти – це діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які виховуються у прийомній сім'ї до досягнення ними вісімнадцятирічного віку (якщо дитина навчається то до двадцяти трьох років). Діти, які влаштовані до прийомної сім'ї, зберігають свій статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та можуть бути усиновлені. Крім цього, вихованці прийомної сім'ї, якщо це не суперечить інтересам самої дитини, та не заборонено рішенням суду мають право підтримувати стосунки із своїми біологічними батьками та родичами. Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, здійснюють соціальний супровід прийомних сімей, який передбачає надання комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних та інформаційних послуг, які спрямовані на створення належних умов функціонування прийомної сім'ї [98].

Під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану у прийомні сім'ї можуть тимчасово влаштовуватися діти, які залишилися без батьківського піклування, на умовах тимчасового влаштування в межах передбаченої граничної чисельності дітей у прийомній сім'ї.

Метою створення прийомних сімей є забезпечення належних умов для виховання в сімейному оточенні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [61, с. 42].

Прийомні діти влаштовуються в сім'ю до досягнення вісімнадцятирічного віку або до закінчення навчання у професійно-технічних чи вищих навчальних закладах, але не пізніше досягнення ними 23-річного віку (ст. 256 СК) [106].

Між батьками і прийомними дітьми сімейних правовідносин не виникає. За вихованцями зберігається статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, що передбачає збереження раніше призначених аліментів, пенсій, інших виплат державної допомоги. Суми коштів, що належать прийомним дітям, переходять у розпорядження прийомних батьків і витрачаються ними на утримання прийомних дітей.

На відміну від усиновлення та оформлення опіки (піклування), кандидати на створення прийомної сім'ї в обов'язковому порядку мають пройти курс підготовки, спрямований на формування усвідомленого ставлення батьків до соціальної ролі вихователів дитини-сироти. Організація і проведення навчання покладається на центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, які залучають до цього психологів, педагогів, медиків, соціальних працівників.

Рішення про утворення прийомної сім'ї приймається районною у м. Києві та Севастополі держадміністрацією, виконавчим органом міської, районної у місті (у разі утворення), селищної, сільської ради (військовою адміністрацією населеного пункту) на підставі письмової заяви сім'ї або окремої особи, які виявили бажання утворити прийомну сім'ю, за поданням висновку про можливість утворення прийомної сім'ї з урахуванням рекомендації центру соціальних служб за результатами проходження курсу навчання з виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Після прийняття рішення про утворення прийомної сім'ї служба у справах дітей здійснює взаємодобір дитини і сім'ї відповідно до Порядку взаємодобору сім'ї та дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, затвердженого наказом Мінсоцполітики. (Положення). Зазначена сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, обов'язково інформуються про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дітей, яких вони бажають взяти на виховання та спільне проживання [98].

Орган, який прийняв рішення про утворення прийомної сім'ї, несе відповідальність за її функціонування відповідно до законодавства. На підставі рішення про утворення прийомної сім'ї між прийомними батьками та органом, який прийняв рішення про її утворення, укладається договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї на виховання та спільне проживання (п. 2 ст. 256 СК) [106].

Контроль за виконанням договору, а також за умовами проживання, виховання прийомних дітей здійснюють місцеві служби у справах дітей і органи опіки та піклування районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих комітетів міських рад [98].

Влаштування дітей у прийомну сім'ю проводиться з урахуванням віку прийомних батьків та дітей, щоб на час досягнення обома прийомними батьками пенсійного віку всі прийомні діти досягли віку вибуття з прийомної сім'ї. У разі досягнення пенсійного віку одним з прийомних батьків час перебування дітей визначається за віком молодшого з батьків. В окремих випадках за згодою сторін прийомна сім'я може функціонувати і після досягнення прийомними батьками пенсійного віку, але не більше ніж протягом п'яти років.

Для оформлення прийомної сім'ї необхідна згода всіх повнолітніх членів родини, які проживають разом сім'єю. У свою чергу прийомні батьки мають враховувати згоду не лише дорослих членів родини, а й рідних дітей, які не досягли повноліття.

Фінансування прийомних сімей здійснюється за рахунок державного бюджету. Державна соціальна допомога на дітей призначається прийомним батькам на кожну прийомну дитину в грошовій формі [84].

На території Шпанівської громади станом на 01.12.2025 р. функціонує 4 прийомні сім'ї:

- 2 прийомні сім'ї створені в 2025 році, в них влаштовано 4 дитини-сироти та 1 дитина, позбавлена батьківського піклування;

- 2 сім'ї переведені в статус прийомної сім'ї з дитячого будинку сімейного типу в зв'язку із виведенням вихованців, які досягли повноліття. В них виховується 6 дітей, позбавлених батьківського піклування;

Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у прийомних сім'ях у Шпанівській громаді подано у таблиці 2.4.

Основною метою створення дитячого будинку сімейного типу є забезпечення належних умов для виховання в сімейному оточенні дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Дитячий будинок сімейного типу – окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану до дитячого будинку сімейного типу можуть влаштовуватися діти, які залишилися без батьківського піклування, на умовах тимчасового влаштування в межах передбаченої граничної чисельності дітей у дитячому будинку сімейного типу.

Таблиця 2.4

Кількість прийомних сімей в
Шпанівській громаді станом на 01.12.2025 року*

Звітний період	Кількість прийомних сімей	в них дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування	Кількість створених прийомних сімей у звітному періоді	Кількість переведених дитячих будинків сімейного типу в статус прийомних сімей у звітному періоді	в них влаштовано дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування
01.12.2025	4	11	2	2	4

* за даними служби у справах дітей Шпанівської сільської ради Рівненського району Рівненської області

Стаття 256-5 СК України визначає дитячий будинок сімейного типу як «окрему сім'ю, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» [109]. Таке ж визначення міститься у Положенні про дитячий будинок сімейного типу, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 564 [97].

На відміну від наведеного поняття дитячого будинку сімейного типу, Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» визначає, що «передача до дитячого будинку сімейного типу – прийняття в окрему сім'ю, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, на виховання та для спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей, включаючи рідних, у такій сім'ї не може перевищувати десяти осіб» [81].

Водночас у визначенні ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» і у п. 1 Положення про дитячий будинок сімейного типу закріплено обмеження щодо кількості дітей – загальна кількість дітей, включаючи рідних, у такій сім'ї не може перевищувати десяти осіб. Нами зверталась увага на невідповідність обмежень щодо кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і рідних дітей, які можуть проживати у дитячому будинку сімейного типу, положенням СК України [106].

Очевидно, що обмеження загальної кількості дітей мають бути встановлені у ст. 256-5 СК України. До того ж слід враховувати і те, що кількість рідних дітей може збільшуватися, тому обмеження мають варіюватися з огляду на життєві обставини, що складаються в сім'ї, яка створила дитячий будинок сімейного типу/ Пунктом 1 Положення про

дитячий будинок сімейного типу встановлено, що «метою створення дитячого будинку сімейного типу є забезпечення належних умов для виховання в сімейному оточенні дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» [97].

У цьому визначенні, на наше переконання, визначено спільну мету створення та діяльності будинку сімейного типу – держави та її органів, до компетенції яких належить вирішення питання про створення дитячих будинків сімейного типу, і осіб, які бажають стати батьками-вихователями. Метою приватноправового змісту щодо створення дитячого будинку сімейного типу, яка впливає із ст. 256-5 СК України, є забезпечення подружжям або окремою особою дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування, сімейним вихованням і проживанням в сімейному оточенні. У 2016 р. Положення про дитячий будинок сімейного типу зазнало змін. З прийняттям Постанови Кабінету Міністрів України від 22 липня 2016 р. № 458, зокрема, було доповнено п. 2 Положення абзацом такого змісту: «Не допускається одночасне застосування різних форм влаштування до дитячого будинку сімейного типу дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, крім випадків, коли батьки-вихователі перебувають з підопічним у сімейних чи родинних відносинах» [108, 100].

Невідомо, з якої причини ця норма з'явилася у законодавстві, однак вона викликає зауваження. Не можна заборонити застосування усиновлення як форми влаштування до дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які проживають у дитячому будинку сімейного типу [51, с.59].

По-перше, у разі усиновлення, між особою, яка усиновлена, та усиновлювачем і його родичами за походженням виникають взаємні особисті немайнові та майнові права і обов'язки, усиновлення надає усиновлювачеві права і накладає на нього обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, у такому ж обсязі, який мають батьки щодо дитини (ч. 3, 4 ст. 232 СК України) [106].

По-друге, дитина, яка має статус дитини, позбавленої батьківського піклування, може отримати такий статус в результаті позбавлення

усиновлювача батьківських прав. Однак статусу усиновленої з цієї причини дитина не втрачає.

По-третє, випадки усиовлення вихованців непоодинокі. Слід зауважити, що статистична звітність відображає крім кількості дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які проживають у дитячому будинку сімейного типу, також рідних і усиовлених дітей.

Отже, у результаті такого формулювання абзац 5 п. 2 Положення про дитячий будинок сімейного типу, діти, які усиовлені, але усиовлювачі яких позбавлені щодо них батьківських прав, не можуть бути поміщені до дитячого будинку сімейного типу, а діти, яким пощастило потрапити до такого будинку, не можуть бути усиовлені батьками-вихователями [97].

Положення про дитячий будинок сімейного типу крім загальних засад містить норми щодо порядку створення та ліквідації дитячого будинку сімейного типу, порядку влаштування до нього дітей, вимоги до батьків-вихователів, а також їхні права та обов'язки, матеріальне забезпечення дитячого будинку сімейного типу та форму договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу. Під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану до дитячого будинку сімейного типу можуть влаштовуватися діти, які залишилися без батьківського піклування, на умовах тимчасового влаштування в межах передбаченої граничної чисельності дітей у дитячому будинку сімейного типу.

Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у дитячих будинках сімейного типу Шпанівської громади протягом 2016-2018 років подано у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Кількість дитячих будинків сімейного типу в
Шпанівській громаді Рівненського району Рівненської області
у 2022-2025 роках*

Звітний період	Кількість дитячих будинків сімейного типу	в них дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування	Кількість створених дитячих будинків сімейного типу у звітному періоді	в них влаштовано дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування
31.12.2022	3	16	-	-
31.12.2023	3	16	-	-
31.12.2024	3	12	-	-
01.12.2025	1	6	-	-

* за даними служби у справах дітей Шпанівської сільської ради

Патронат над дитиною є договірною формою влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, до яких також віднесено дитячий будинок сімейного типу, прийомну сім'ю та наставництво. Водночас, на відміну від прийомної сім'ї патронат над дитиною є договором короткотерміновим, з тривалістю до трьох місяців (у окремих випадках визначених законодавством не більше шести місяців). Договір про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї фактично укладається на період до досягнення дитиною 18-річного віку (у випадку продовження навчання у вищих навчальних закладах – до здобуття відповідної освіти, однак максимум до 23-річного віку), якщо відсутні підстави для дострокового припинення відповідного договору. Аналогічним є строк дії договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу. Договір про наставництво укладається щодо дитини (тобто, до досягнення нею 18-річного віку) і припиняється у випадках, передбачених законодавством [61, с .44].

Сім'я патронатного вихователя – це сім'я, в якій за згоди усіх членів сім'ї повнолітня особа, яка пройшла спеціальний курс підготовки, виконує

обов'язки патронатного вихователя на професійній основі. Патронатний вихователь - це особа, яка за участю членів сім'ї надає послуги з догляду, виховання та реабілітації дитини у своїй сім'ї.

Інші форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – усиновлення, опіка та піклування, тимчасове влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до сім'ї фактичного вихователя є недоговірними (відповідно до ч.ч. 3 та 4 ст. 60 ЦК України) опіка над малолітньою особою, позбавленою батьківського піклування або піклування над неповнолітньою особою, позбавленою батьківського піклування встановлюється судом, усиновлення відповідно до ст. 207 СК України також встановлюється судом, а тимчасове влаштування до сім'ї фактичного вихователя органом опіки та піклування [109, 122].

Важливим критерієм відмежування патронату від інших форм влаштування дитини є суб'єктивний критерій сукупності двох юридичних фактів: наявності складних життєвих обставин у дитини або її батьків (або інших законних представників) та процесу їх подолання (налаштування сімейного або особистого життя).

Патронат в Україні є професійним (оплачуваним), короткочасним, постінтернатним або соціальним, в частині здійснення патронату – локальним, а в частині нормативного регулювання – державним, може бути як спорідненим (родинним), так і неспорідненим.

На підставі дослідження функціональної природи патронату над дітьми виділено та охарактеризовано функції патронату, якими є: виховна, адаптаційна, гносеологічна, вельюативна, гуманістична, компенсаційна, ідентифікаційна та превентивна.

Договором патронату над дитиною визначено угоду між органом опіки та піклування і патронатним вихователем з обов'язковою умовою розмежування їх прав та обов'язків з захисту інтересів дитини, яка влаштовується до патронатної сім'ї на визначений строк за винагороду у формі щомісячних виплат патронатному вихователю.

Договір про патронат над дитиною є самостійним цивільно-правовим договором, в основі якого лежить нематеріальне зобов'язання, а саме зобов'язання з виховання дитини та забезпечення її нормального фізичного існування. Вказаний договір характеризується низкою ознак, що є спільними із іншими цивільно-правовими договорами, зокрема, із договором про надання послуг.

Припиняється договір про патронат над дитиною у випадку прийняття органом опіки та піклування рішення про повернення дитини до її батьків, інших законних представників, її усиновлення, встановлення над нею опіки чи піклування, влаштування її на виховання в сім'ю громадян (прийомну сім'ю чи дитячий будинок сімейного типу) або до дитячого закладу, закладу охорони здоров'я, навчального або іншого закладу, а також у разі досягнення дитиною повноліття, смерті дитини чи патронатного вихователя [116, с.42].

Влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя здійснюється за письмовою згодою її батьків чи інших законних представників. У випадку, якщо мати чи батько дитини є неповнолітніми, окрім їхньої згоди на влаштування дитини у сім'ю патронатного вихователя, також потрібна згода їхніх батьків. У разі відібрання дитини у батьків чи інших законних представників, чи за відсутності відомостей про місце їх перебування, а також за наявності безпосередньої загрози життю чи здоров'ю дитини, влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя здійснюється без згоди батьків, інших законних представників.

Дитина, влаштована в сім'ю патронатного вихователя, має право підтримувати особисті контакти з її батьками та іншими родичами та у неї зберігається право на аліменти, пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника, які вона мала до влаштування в сім'ю патронатного вихователя [62, с. 45].

Оплата послуг патронатного вихователя та виплата соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя здійснюються за

рахунок коштів місцевих бюджетів у розмірі та порядку, які визначені Кабінетом Міністрів України.

В умовах війни та внутрішніх переміщень багато дітей опиняються у ситуаціях, коли батьки не можуть тимчасово виконувати свої обов'язки – через поранення, хворобу, психологічну кризу, втрату житла чи інші обставини. Патронатні вихователі забезпечують дитині негайний догляд і безпеку. Патронат дає змогу розміщувати дитину в сімейне середовище, а не у заклад. Це значно сприяє збереженню психічного здоров'я, відчуттю стабільності та емоційного комфорту.

Головна мета патронату – не відокремити дитину від родини, а допомогти сім'ї подолати кризу. Паралельно з тимчасовим доглядом над дитиною спеціалісти працюють із батьками, щоб стабілізувати ситуацію й повернути дитину додому. Патронат допомагає уникнути випадків, коли дитину назавжди вилучають із сім'ї через проблеми, які могли бути вирішені. Це зменшує кількість дітей, які потрапляють у систему інтернатів і залишаються без батьківського піклування.

На відміну від процедур влаштування в заклади, патронат може бути організований дуже швидко. Це критично важливо у випадках насильства, негайної загрози або раптової кризи в родині. Патронат є альтернативою закладам інституційного догляду. Теперішній час – це час високого стресу для дітей. Патронатні вихователі проходять спеціальну підготовку і здатні допомогти дитині впоратися з пережитими подіями, почути її потреби та дати відчуття турботи.

Служба у справах дітей Шпанівської сільської ради здійснює комплексну та системну діяльність, спрямовану на захист прав і інтересів дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Проводиться відповідна робота щодо вчасного виявлення дітей, які потребують допомоги відповідно до чинного законодавства України та місцевих програм підтримки сімей і дітей. Зокрема, здійснюється моніторинг ситуації в сім'ях у співпраці з закладами освіти, охорони здоров'я, поліцією та старостинськими округами,

проводяться обстеження умов проживання, проводиться оцінка потреб сім'ї та дитини, аналізують психологічний стан дитини. У випадку встановлення факту перебування дітей в складних життєвих обставинах, здійснюється поставлення таких дітей на облік дітей, які перебувають в складних життєвих обставинах, служби у справах дітей Шпанівської сільської ради. Під час перебування дитини на вищезазначеному обліку службою у справах дітей організується робота з батьками для підвищення їх виховного потенціалу; надається консультативна, психологічна та іноді матеріальна підтримка; здійснюється контроль виконання рекомендацій і дотримання прав дитини. При загрозі життю чи здоров'ю ініціюється тимчасове влаштування дитини до безпечного середовища. Саме тому в кожній громаді повинна бути створена патронатна сім'я, з метою можливості негайного влаштування дитини, яка цього потребує, в будь-який час доби в сімейне оточення.

2.2. Захист майнових та житлових прав дітей

Захист житлових і майнових прав дітей є важливою складовою правової системи України. Відповідно до Конституції України, кожна людина має право на житло, а діти, як особливо вразлива категорія населення, повинні користуватися додатковою правовою охороною своїх прав, зокрема в частині забезпечення житлом та майном.

Конституція України (ст. 47) гарантує право кожного на житло. Це загальна норма, яка поширюється і на дітей, зокрема на дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Відповідно до цього положення, держава повинна забезпечити відповідні умови для проживання дітей, створюючи умови для їх соціального захисту та розвитку. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону.

Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду. Одним із найважливіших нормативних актів, що регулюють права дітей, є Сімейний кодекс України, який визначає основи захисту прав дітей, у тому числі щодо їх майна та житлових умов. Згідно з статтею 140 Сімейного кодексу України, батьки чи інші законні представники дітей мають обов'язок забезпечити їх права на житло, а також право на майно, отримане в результаті спадщини, дарування чи інших правових актів. Крім того, батьки зобов'язані створити належні умови для проживання дітей та здійснювати їх матеріальне забезпечення до досягнення ними повноліття.

Законодавство України визначає, що діти, як неповнолітні особи, не можуть самостійно здійснювати угоди щодо нерухомості чи майна, тому відповідні угоди повинні бути здійснені через їх законних представників – батьків або опікунів. Однак, у разі виникнення суперечок або порушень прав дітей, для захисту їх інтересів можна звертатися до органів опіки та піклування, а також до суду. Постанова КМУ №866 від 24.09.2008 «Про питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» – регламентує порядок діяльності органів опіки і піклування, які здійснюють контроль за захистом майнових прав дітей. Закон України № 3265-IX "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою забезпечення захисту прав власності та інших майнових прав на нерухоме майно, що належить дітям і підопічним" (прийнятий 14 липня 2023 року) – встановлює жорсткіші обмеження на відчуження, обмін, продаж чи інші операції з нерухомим або цінним майном, що належить дітям, без отримання дозволу від органів опіки/піклування.

Майнові права дітей є складовою частиною їх цивільної правоздатності. Вони не можуть реалізовувати свої права на майно без участі батьків або інших законних представників. Однак, в Україні існують ряд механізмів для захисту прав дітей у майнових спорах:

1. Спадкові права дітей. Діти є законними спадкоємцями, а отже, мають право на частину майна своїх батьків, якщо ті померли. Спадкування

може бути заповідальним або за законом. У разі порушення їх спадкових прав, діти можуть звернутися до суду або органів опіки та піклування для захисту своїх інтересів.

2. Право на отримання майна через дарування або угоди. У разі дарування майна дітям, такі угоди повинні бути здійснені через їх законних представників. Однак, навіть при наявності дарчого документа, угоди можуть бути оскаржені в суді, якщо вони порушують права дитини або є нечесними.

3. Право на використання майна, що належить батькам. Діти мають право користуватися майном, яке належить їх батькам, зокрема, правом на житло та інші речі, що використовуються для їхнього утримання та розвитку. Проте, якщо виникають спори щодо цього майна, важливо звертатися до судових органів або органів опіки.

4. Права на майно після розлучення батьків. У випадку розлучення батьків часто виникає питання, кому з батьків належатиме право на житло, де проживатиме дитина, і хто нестиме відповідальність за утримання дитини. Законодавство вимагає, щоб питання житла для дітей вирішувалося з урахуванням їх інтересів, тобто те, де буде зручніше і безпечніше для дитини.

Для багатьох родин, особливо малозабезпечених, держава надає можливість отримати житло в рамках соціальних програм. Це може бути як державне житло, так і фінансова допомога для забезпечення дітей належними умовами для життя та розвитку. Якщо органи опіки виявляють факти порушення житлових умов для дитини (наприклад, через насильство або неналежне утримання), вони мають право втручатися і навіть забрати дитину з родини для забезпечення її прав. Незважаючи на те, що законодавство України передбачає широкий спектр гарантій для захисту житлових та майнових прав дітей, на практиці існують численні проблеми, які ускладнюють реальну реалізацію цих прав. Серед основних проблем можна виділити:

- Низька обізнаність батьків або інших законних представників дитини щодо прав дітей на житло та майно, що може призводити до порушень прав дітей.
- Недостатня правова допомога та підтримка для сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, особливо в малих містах чи селищах.
- Проблеми у забезпеченні прав дітей у випадку розлучення батьків — недостатня увага до житлових потреб дітей під час розподілу майна.
- Системні порушення прав дітей в установах державного утримання, де питання житлових умов не завжди відповідають стандартам для нормального розвитку дітей.

Однією із найбільших проблем сьогодення є забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування житлом. І саме держава, як головний гарант забезпечення прав, повинна дбати про надання таким дітям житла. Для цього, перш за все досконалим повинно бути законодавство у цій сфері, адже приймаючи відповідні рішення, органи державної влади та місцевого самоврядування мають дотримуватися вимог, встановлених актами законодавства.

Наявність житла у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у Шпанівській громаді, подано у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Наявність житла у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у Шпанівській громаді (2022-2024 роки)

Назва показника	Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у 2022 році	Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у 2023 році	Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у 2024 році
Усього	20	21	26
у тому числі:			
мають житло	20	21	26
у тому числі:			
на праві власності	1	3	3
на праві користування	19	18	23
не мають житла	0	0	0

* за даними служби у справах дітей Шпанівської сільської ради

З метою захисту житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа, Законом «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 року закріплено:

- основні засади державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа, серед яких, зокрема, названо захист майнових, житлових та інших прав та інтересів таких дітей (ст. 3);

- заходи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа, серед яких — житлове забезпечення на рівні, не нижчому за встановлені у Житловому кодексі Української РСР нормативи, а також житлове забезпечення таких дітей після завершення їх виховання в різних формах влаштування після досягнення ними 18-річного віку, якщо вони не мають свого житла відповідно до житлових нормативів або мають житло з характеристиками, нижчими за встановлені житлові нормативи (ст. 4);

- вимоги щодо необхідності розробки і виконання органами державної влади та органами місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції, визначеної законом, цільових програм з охорони та соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в тому числі для захисту житлових прав та інтересів осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (ст. 7);

- покладення повноважень на органи опіки та піклування щодо забезпечення вирішення питань щодо майнових, житлових прав та інтересів дітей, а також щодо надання письмової згоди або заперечення на відчуження нерухомого майна (у тому числі житла) та іншого майна, власником якого є дитина (ст. 11);

- необхідність ведення спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у справах сім'ї, дітей та молоді обліково-статистичної картки дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, в якій, зокрема мають міститися дані про майно, про житло, в якому проживала така дитина, або яке належить їй на праві власності, або яке закріплене за дитиною на інших підставах (ст. 16);

- відповідальність місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування (за місцем проживання дітей до їх влаштування у відповідні заклади) за збереження житла, в яких проживали діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, а також особи з їх числа, до влаштування їх у сім'ї громадян України, заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і повернення його дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, а також особам з їх числа, після завершення їх перебування у відповідному закладі для таких дітей, дитячому будинку сімейного типу, прийомній сім'ї (ст. 32);

- вимогу щодо забезпечення дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа житлом після завершення перебування названих категорій дітей у відповідних закладах, дитячому будинку сімейного типу, прийомній сім'ї або завершення терміну піклування

над такими дітьми та в разі відсутності в таких дітей права на житло обласні, Київська та Севастопольська міські, районні державні адміністрації, органи місцевого самоврядування забезпечують дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа протягом місяця у позачерговому порядку впорядкованим соціальним житлом (ст. 33);

- необхідність інформування громадськості про проблеми дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа, шляхом систематичного випуску центральним органом виконавчої влади з питань телебачення і радіомовлення теле- і радіопередач за спеціальними сюжетами для висвітлення питань забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також сприяння поширенню реклами щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (ст. 38) [76].

Так, у відповідності до вимог вищевказаних законодавчих актів, дитина, яка була передана родичам, мачусі, вітчиму, органів опіки та піклування, зберігає право на проживання у житловому приміщенні, в якому вона проживала, і може у будь-який час повернутися до нього.

Суд, у разі позбавлення батьків батьківських прав або відібрання дитини без позбавлення батьківських прав, одночасно має накладати заборону на відчуження майна та житла дітей, про що повідомляється нотаріальна контора за місцем знаходження майна та житла.

Жилі приміщення, в яких проживали діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, до їх відповідного влаштування, не можуть бути відчужені без отримання згоди на таке відчуження від органів опіки та піклування, яка може надаватися лише в разі гарантування збереження права на житло таких дітей.

Аналіз положень законодавчих актів дає можливість стверджувати, що вони вимагають здійснення контролю за збереженням житлових та майнових прав дітей на етапі вчинення правочинів з нерухомим майном, право власності на яке або право користування яким мають діти шляхом надання органами

опіки та піклування згоди на вчинення зазначених правочинів [1]. У разі передачі дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, під опіку піклування), улаштування в прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, будинки дитини чи школи-інтернати житлове приміщення, у якому вони проживали, зберігається за дітьми протягом усього часу їхнього перебування незалежно від того, чи проживають у житловому приміщенні з якого вибули діти, інші члени сім'ї [76].

Як захід соціального захисту житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, орган опіки та піклування приймає рішення про збереження житла за дітьми та призначає опікуна над житлом дитини до досягнення її повноліття. Однак на практиці спостерігаються непоодинокі випадки відсутності бажаючих взяти на себе обов'язки опікуна над дитячим майном. Тому потребує розробки механізм здійснення нагляду за житлом посиротілих дітей, коли опіка над ним не встановлена [111, с. 76].

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 866 від 24.09.2008 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» рішення про встановлення опіки над майном дітей ухвалюється державною адміністрацією або виконавчим органом місцевої ради за місцем розташування майна за поданням служби у справах дітей, яка веде облік нерухомого майна, що належить дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування [76].

Встановлення опіки над житлом, яке належить дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, на праві власності (користування) у Шпанівській громаді протягом 2022-2024 роках подано у таблиці 2.7.

Встановлення опіки над житлом, яке належить дітям-сиротам та дітям,
позбавленим батьківського піклування, на праві власності (користування) у
Шпанівській громаді протягом 2022-2024 роках

Назва показника	Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яким належить житло на праві власності (користування)	Призначений опікун над житлом		
		особа, яка є опікуном, піклувальником дитини	особа, яка перебуває у сімейних, родинних відносинах з підопічним, але не є його опікуном, піклувальником	особа, яка не перебуває у сімейних, родинних відносинах з підопічним, та не є його опікуном, піклувальником
Всього у 2022 році	20	1	0	0
Всього у 2023 році	21	2	0	0
Всього у 2024 році	26	2	0	0

* за даними служби у справах дітей Шпанівської сільської ради

Рішення про припинення опіки над майном ухвалюється у разі втрати дитиною статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, досягнення дитиною повноліття, надання дитині повної цивільної дієздатності, відмови опікуна над майном від виконання своїх обов'язків, смерті опікуна над майном, смерті дитини [76].

З метою удосконалення механізму збереження житлових і майнових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, Міністерством соціальної політики України видано наказ від 16.05.2013 № 277, яким затверджено форму примірнього договору оренди житлового приміщення, яке належить на праві власності дитині-сироті та дитині, позбавленій батьківського піклування [25, 88].

Стан утримання житла, яке належить дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, на праві власності (користування) подано у таблиці 2.8.

Стан утримання житла, яке належить дітям-сиротам та дітям,
позбавленим батьківського піклування, на праві власності (користування) у
Шпанівській громаді протягом 2022-2024 роках

Назва показника	Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яким належить житло на праві власності (користування) у 2022 році	Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яким належить житло на праві власності (користування) у 2023 році	Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яким належить житло на праві власності (користування) у 2024 році
Усього	20	21	26
у тому числі:			
житло у придатному для проживання стані	20	21	26
житло у не придатному для проживання стані	0	0	0

* за даними служби у справах дітей Шпанівської сільської ради Рівненського району Рівненської області

Службою у справах дітей Шпанівської сільської ради вживаються відповідні заходи з метою збереження житлових і майнових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, оскільки відповідно до «Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини», відповідальність за збереження житла дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування і повернення його дітям після завершення їх перебування у відповідному закладі у належному стані покладається на місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування [76].

На жаль, не передбачено законодавчого механізму фінансування заходів для відновлення (ремонт) житла. У разі, коли у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування взагалі відсутнє житло, держава гарантує їй право на позачергове отримання житлового приміщення, яке має надаватися державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування за місцем походження дитини [76].

На сьогодні, при вирішенні питання щодо захисту житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, законодавство йде двома шляхами: це збереження за вказаною категорією осіб вже належного їм на праві власності чи на праві користування житла, та надання нового жилого приміщення. Обов'язок збереження права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа на житло, у якому вони проживали з батьками, рідними тощо до влаштування у відповідні заклади, прийомну сім'ю чи встановлення над ними опіки чи піклування, закріплений Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [81].

Також нині діючим Житловим кодексом Української РСР передбачено, що особам, які повернулися з державного дитячого закладу, від родичів, опікуна чи піклувальника, при неможливості повернення займаного раніше жилого приміщення, жила приміщення надається поза чергою [37].

Потрібно відмітити, що жилі приміщення вказаним особам надаються виконавчим комітетом ради за останнім місцем постійного проживання. Визначення останнього постійного місця проживання дитини є достатньо дискусійним питанням. Одні фахівці вважають, що таким місцем є місце походження дітей, інші – місце їх перебування.

Отже, при вирішенні питання щодо місця постановки відповідної категорії дітей на квартирний облік, слід перш за все виходити із місця походження таких дітей, хоча законодавством передбачено, що дитина, може сама обирати місце поставлення на квартирний облік або за місцем походження дитини, або за місцем її проживання (влаштування).

Разом з тим, одним із критеріїв у забезпеченні вказаної категорії дітей житлом має бути факт завершення їх перебування у відповідних закладах для таких дітей, дитячому будинку сімейного типу, прийомній сім'ї або завершення терміну піклування над такими дітьми [8, с. 317].

Наявність житла у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та забезпечення їх житлом після досягнення повноліття подано у таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

Наявність житла у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та забезпечення їх житлом після досягнення повноліття у Шпанівській громаді протягом 2022-2024 роках

Назва показника	Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які досягли повноліття за звітний період	З них				Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, які отримали за звітний період	
		мають житло		перебувають на квартирному обліку	потребують взяття на квартирний облік	жиле приміщення	житло з фонду соціального призначення
		у придатному для	у не придатному для проживання				
Всього у 2022 році	2	2	0	2	0	0	0
Всього у 2023 році	0	0	0	0	0	0	0
Всього у 2024 році	2	2	0	2	0	0	0

* за даними служби у справах дітей Шпанівської сільської ради

Дискутивним та нерегульованим вітчизняним законодавством залишається також питання щодо утримання житла, право на яке набули діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, та особи з їх числа, до моменту їх повноліття, а також щодо погашення заборгованості за квартирну плату та комунальні послуги, що існувала на момент переходу такого житла у власність дитини. Зазначимо, що наявність вказаної заборгованості є досить розповсюдженим явищем, адже переважна більшість дітей-сиріт, як зазначалося раніше, з неблагополучних родин [1].

На соціальний квартирний облік беруться громадяни України, які користуються правом на соціальне житло відповідно до Закону України «Про

житловий фонд соціального призначення». Соціальний квартирний облік ведеться відповідно до «Порядку взяття громадян на соціальний квартирний облік, їхнє перебування на такому обліку та зняття з нього», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 682 від 23.07.2008 р. [94, с. 493]

Заява про взяття на квартирний облік і соціальний квартирний облік може бути подана Службою у справах дітей, опікуном/піклувальником, прийомними батьками, батьками-вихователями, адміністрацією установи, де проживає дитина [76].

Починаючи з 2017 року в Україні запроваджено механізм державної субвенції місцевим бюджетам на реалізацію проектних і будівельно-ремонтних робіт, придбання житла та приміщень для розвитку сімейних форм виховання і забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа. Водночас подальше посилення захисту житлових і майнових прав дітей потребує вдосконалення законодавства та підвищення ефективності практики його застосування.

Зокрема:

- підвищення рівня правової обізнаності серед батьків та опікунів. органи соціального захисту та правозахисні організації повинні проводити регулярні інформаційно-освітні кампанії для сімей щодо прав дітей на житло і майно;

- удосконалення механізмів доступу до безкоштовної правової допомоги для сімей, що знаходяться в складних життєвих обставинах, а також для дітей, які потребують спеціального правового захисту;

- розширення соціальних програм для забезпечення дітей житлом та майном, особливо для дітей з малозабезпечених та багатодітних сімей;

- посилення контролю за дотриманням житлових прав дітей в закладах, що здійснюють виховання дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування.

Однією з найгостріших проблем для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є відсутність житла після досягнення повноліття. Значна частина з них не має можливості самостійно придбати або орендувати житло, що зумовлює необхідність розширення та підвищення доступності державних житлових програм. Доцільним є збільшення квот на забезпечення житлом за рахунок державного й комунального житлового фонду, а також упровадження пільгових програм оренди для молоді з числа цієї категорії. Важливу роль у вирішенні житлових питань можуть відігравати органи місцевого самоврядування через надання фінансової підтримки та сприяння в оформленні житлових субсидій.

Для ефективного захисту майнових прав дітей-сиріт необхідним є створення спеціалізованих підрозділів або комісій при органах опіки та піклування, відповідальних за реалізацію прав на майно та спадщину. Запровадження спрощених процедур, зокрема практики «зелених коридорів» у спадкових справах, дозволить оперативно оформлювати спадщину та запобігати зловживанням.

Загалом, реалізація зазначених заходів потребує комплексного підходу, що поєднує удосконалення законодавства, належне фінансування та розвиток соціальних програм, а також підвищення правової обізнаності. Захист житлових і майнових прав дітей-сиріт регламентується чинним законодавством України, яке гарантує їм право на житло та визначає механізми його забезпечення.

2.3. Забезпечення окремих видів соціальних стандартів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Одним із ключових елементів соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є надання їм соціальної допомоги.

З метою покращення їх виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення, Кабінет Міністрів України 05 квітня 1994 року затвердив відповідну постанову. Відповідно до Закону України від 13.01.2005 р. «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», держава гарантує повне забезпечення цих дітей та осіб із їх числа. Обсяг допомоги має відповідати мінімальним стандартам, що забезпечують належний рівень життя та розвиток на рівні не нижче прожиткового мінімуму.

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, мають право на безкоштовне утримання у навчальних закладах до 18 років, а у разі продовження навчання – до 23 років або до завершення освіти. Таким особам також виплачується стипендія на 50 % більша за звичайну та 100 % оплата праці під час виробничої практики.

Навчальні здобувачі отримують щорічну допомогу на придбання підручників (у розмірі трьох стипендій). За медичних показань їм зберігається повне державне забезпечення і стипендія на період академічної відпустки, а заклад освіти сприяє організації лікування.

Випускники з цієї категорії забезпечуються одягом, взуттям та одноразовою грошовою допомогою (не менше шести прожиткових мінімумів). За їх бажанням можливе отримання грошової компенсації.

Розмір повного державного забезпечення для різних вікових груп визначається згідно із Законом України «Про прожитковий мінімум». Соціальні стандарти й нормативи є однаковими для всіх дітей-сиріт та дітей, позбавлених піклування, незалежно від форми їхнього влаштування. Прожитковий мінімум відображає мінімально необхідний набір товарів і послуг для забезпечення основних життєвих потреб. Він щороку затверджується Верховною Радою України в законі про Державний бюджет.

Під час канікул студентам-учням із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються у професійно-технічних і вищих навчальних закладах, виплачуються добові витрати на

проїзд (за нормами службових відряджень) та вартість проїзду транспортом до навчальних закладів, місць відпочинку або сімей, де вони виховувалися, за рахунок бюджетних коштів, передбачених для соціального забезпечення таких осіб у державному бюджеті. Особи, які перебувають на повному державному утриманні, але не виїжджають на відпочинок у канікули або хворіють, отримують кошти в межах встановленої норми на харчування та інші побутові потреби [81].

Окрім цього, держава надає допомогу дітям, над якими встановлено опіку чи піклування, яку отримують законні опікуни або піклувальники. Така допомога не призначається, якщо дитина перебуває на повному державному утриманні, а порядок її надання та розмір визначається постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» від 27.12.2001 № 1751. [84]

На 2025 рік встановлено нові розміри виплат для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які прив'язані до розміру прожиткового мінімуму: 2,5 прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку; 3,5 прожиткового мінімуму для дітей з інвалідністю.

Схожі за правовою природою виплати здійснюються у формі державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною». Порядок призначення й виплати такої допомоги затверджено постановою КМУ № 552 від 26.06.2019, і вона надається щомісяця відповідним сім'ям на кожну дитину-вихованця або прийомну дитину.

Підсумовуючи, державна соціальна допомога є важливим засобом соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, оскільки гарантує їм матеріальне забезпечення, що відповідає встановленим державою соціальним стандартам і сприяє їх фізичному, психологічному та соціальному розвитку. Гарантування матеріального

забезпечення дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, на рівні, не нижчому за встановлені державою соціальні стандарти, є фундаментальним для їх повноцінного фізичного, психологічного та соціального розвитку, задоволення базових потреб і здобуття соціального статусу. Прогресивним є те, що забезпечення цієї категорії осіб здійснюється на рівні прожиткового мінімуму, визначеного для відповідної демографічної групи у законі про Державний бюджет України. Водночас розміри виплат та соціальних допомог залишаються недостатніми для повного задоволення потреб дітей у складних життєвих умовах.

Ураховуючи викладене, доцільно структурувати надані соціальні допомоги шляхом їх групування. Залежно від форми виплат, державні соціальні допомоги для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, можна поділити на:

1. грошові виплати (наприклад, повне державне забезпечення, стипендії, спеціальні стипендії, компенсації добових витрат під час канікул, одноразова грошова допомога випускникам тощо);
2. натуральні допомоги (забезпечення житлом та інші матеріальні блага).

За періодичністю виплат ці допомоги класифікуються як:

- багаторазові соціальні виплати, що здійснюються регулярно (повне державне забезпечення, стипендії тощо);
- одноразові виплати, що надаються одноразово або у визначені строки (компенсації добових витрат, одноразова допомога випускникам, щорічна допомога на підручники тощо).

Соціальні допомоги також різняться за умовами набуття права на них і втратою цього права. Зокрема, виділяють:

- постійні безумовні виплати, які надаються з моменту встановлення статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої піклування, до досягнення певного віку (наприклад, повне державне забезпечення);
- безумовні, але не постійні виплати, право на які виникає при досягненні

дитиною певного віку (наприклад, надання соціального житла); – спеціальні соціальні виплати, що виникають за наявності визначених умов або юридичних фактів (наприклад, допомога випускникам навчальних закладів).

Окрім цього, соціальна підтримка може бути спрямована безпосередньо на дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (наприклад, повне державне забезпечення, компенсації за канікули, грошова допомога на підручники), або на осіб, які здійснюють їхнє виховання та утримання — опікунів, піклувальників, батьків-вихователів і прийомних батьків, що включає виплати за соціальні послуги, пов'язані з вихованням та утриманням дітей у сім'ях або дитячих будинках сімейного типу. Однією з важливих гарантій у сфері охорони здоров'я для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є безоплатне медичне обслуговування в інтернатних закладах, яке включає обов'язкові медичні огляди, диспансерний облік за потреби, системний медичний супровід та своєчасне лікування.

Ці діти мають також право на щорічне безкоштовне оздоровлення, а особи з їх числа – на оздоровлення на пільгових умовах. У наукових дослідженнях підкреслюється необхідність удосконалення системи оздоровчих послуг у санаторіях, спортивних і оздоровчих таборах для цієї категорії дітей.

Стаття 4 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» встановлює мінімальний стандарт щодо надання першого робочого місця або відповідної компенсації особам із цієї категорії. Однак на практиці через обмеженість бюджетних коштів виникають питання стосовно того, який рівень влади повинен здійснювати виплату компенсації.

Крім того, відповідно до положень Закону України «Про зайнятість населення», місцеві державні адміністрації та виконавчі органи рад можуть встановлювати квоти для робочих місць на підприємствах, установах та організаціях для працевлаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених

батьківського піклування. Однак формулювання щодо конкретних категорій дітей є нечітким, що потребує уточнення в національному законодавстві.

Отже, для ефективної реалізації державної політики у сфері підтримки соціально незахищених дітей необхідно удосконалити нормативно-правову базу, чітко розмежувати повноваження державних органів та уникнути дублювання функцій; а також передбачити нові механізми підтримки тих, хто вперше шукає роботу, зокрема можливість отримання допомоги по безробіттю на рівні середньої заробітної плати протягом певного періоду.

В Україні уряд запровадив спеціальну програму одноразової державної допомоги «Зимова підтримка» на період холодного сезону 2025/2026 років. Вона передбачає виплату фінансової допомоги в розмірі 6 500 гривень на кожну дитину з певних категорій соціально вразливого населення, зокрема дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, а також дітей під опікою чи піклуванням, які знаходяться у прийомних сім'ях чи дитячих будинках сімейного типу. Ця допомога спрямована на підтримку їхніх сімей під час зимового періоду — зокрема на придбання теплого одягу, взуття, медикаментів та інших необхідних речей для комфортного та безпечного переживання холодів.

Право на отримання такої допомоги визначається станом на 1 листопада 2025 року: допомога призначається на дітей, які на цю дату не досягли 18 років та належать до зазначених категорій отримувачів державної соціальної підтримки. Виплати здійснюються автоматично на основі даних з державних реєстрів без необхідності додаткового подання заяв.

Ця ініціатива уряду є важливою складовою державної соціальної політики щодо підтримки найбільш вразливих категорій населення в зимовий період, особливо з огляду на підвищені витрати родин на опалення, одяг та здоров'я дітей у холодну пору року.

Уряд оновив порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з

їх числа, а також грошового забезпечення для прийомних батьків і батьків-вихователів за принципом «гроші ходять за дитиною». Ці зміни закріплені постановою № 1241 від 1 жовтня 2025 року і мають набути чинності з 1 січня 2026 року. Виплати для підтримки дітей-сиріт тепер прив'язуються саме до дитини, а не до форми виховання або місця її перебування (наприклад, дитячий будинок чи прийомна сім'я).

Це створює більш адресний підхід: гроші спрямовуються безпосередньо на потреби конкретної дитини. Ці зміни оновлюють правила і принципи розрахунку та виплати допомоги, у тому числі для сімейних форм виховання.

За останніми ініціативами Кабінету Міністрів підтримано проекти, які передбачають одноразову фінансову допомогу випускникам дитячих закладів після закінчення навчання для придбання одягу, взуття та іншого необхідного — з певними гарантіями допомоги у разі закінчення навчання/перебування в закладі.

На 2026 рік передбачено значне збільшення виплат для прийомних, патронатних сімей і сімейних дитячих будинків: нова система «гроші ходять за дитиною» передбачає виплати на рівні кількох мінімальних прожиткових мінімумів, що значно підвищить підтримку дітей-сиріт у сімейних формах виховання. На 2025 рік встановлено нові розміри виплат для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які прив'язані до розміру прожиткового мінімуму: 2,5 прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку; 3,5 прожиткового мінімуму для дітей з інвалідністю.

Ці зміни є частиною ширшого реформування системи соціального захисту дітей в Україні, яке включає:

- посилення підтримки сімей і запобігання інституціалізації дітей;
- розширення доступу до соціальних послуг;
- цифровізацію процедури отримання допомоги через портали типу Дія (діяльність ширшого пакету соціальних сервісів для сімей з дітьми).

Хоча соціальна допомога на саму дитину (виплати дитині) змінюється відповідно до прожиткового мінімуму, вже з 1 січня 2026 року буде змінена

формула розрахунку грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам: за кожну дитину виплата розраховуватиметься у частинах прожиткового мінімуму, у тому числі з урахуванням інвалідності дитини. Зокрема (приклад проєкту, який підтримано урядом):

- для першої дитини – приблизно 2,5 прожиткових мінімумів;
- для кожної наступної – близько 1,5 прожиткових мінімумів;
- для дітей з інвалідністю – додаткові коефіцієнти.

Розвиток національного законодавства орієнтується на міжнародні вимоги та стандарти соціального захисту дітей, відповідно до яких змінюються і напрями державної політики у сфері забезпечення прав та інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Разом з тим багато положень чинного законодавства мають декларативний характер, а ефективність механізмів реалізації правових норм на практиці ще є досить слабкою.

Висновки до розділу 2

Проведений аналіз свідчить, що державна політика у сфері соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, базується на комплексі правових, організаційних і соціальних заходів, спрямованих на захист такої вразливої категорії населення та забезпечення їхніх базових життєвих потреб. Такі заходи мають на меті захист прав дітей, що залишилися без батьківської опіки, включаючи реалізацію прав на повноцінне матеріальне забезпечення, освіту, медичне обслуговування та житло відповідно до чинного законодавства України.

Проте існуюча система соціального захисту не здатна повністю вирішити проблему соціального сирітства в Україні, вона здебільшого спрямована на пом'якшення наслідків цієї проблеми і профілактику її виникнення шляхом реалізації державних гарантій для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Не менш важливим є забезпечення реалізації прав, закріплених законодавчо, на житло, соціальне забезпечення та

інші життєво важливі сфери, що визначають основу для подальшого розвитку та соціальної інтеграції таких дітей.

Аналіз чинного законодавства дає підстави визначити основні форми влаштування дітей без батьківського піклування:

1. сімейна форма – передбачає влаштування у сім'ю;
2. інтернатна форма – передбачає утримання у профільних державних закладах;
3. квазісімейна форма – передбачає влаштування у сім'ю з одночасним збереженням державної підтримки. Ці форми характеризуються різними механізмами реалізації прав дітей та комплексами юридичних засобів їх захисту.

Також важливо підкреслити, що правовий захист дітей-сиріт повинен включати не лише матеріальні гарантії, але й ефективні механізми захисту майнових прав та доступу до правової допомоги, оскільки недостатній рівень правової обізнаності значно обмежує здатність дітей захищати свої інтереси. Для цього доцільно впроваджувати інформаційні кампанії, юридичні консультації та програми безкоштовної правової підтримки.

Отож, комплексна соціальна підтримка, що включає розширення програм освіти, професійної підготовки, психологічної адаптації та підтримки після виходу із системи інтернатної опіки, є важливою складовою інтеграції дітей-сиріт у соціум.

**РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ, ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ,
ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, НА ПРИКЛАДІ
ШПАНІВСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ РАДИ РІВНЕНСЬКОГО РАЙОНУ
РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

**3.1. Трансформація системи захисту прав дітей, дітей-сиріт та дітей,
позбавлених батьківського піклування в умовах реформи
децентралізації**

Мета реформи децентралізації полягає у формуванні ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, узгодження інтересів держави та територіальних громад.

В Україні процес децентралізації розпочато 2014 року з прийняттям Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади (01.04.2014 р.), Законів «Про співробітництво територіальних громад» (17.06.2014 р.), «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (05.02.2015 р.) та змін до Бюджетного і Податкового кодексів – щодо фінансової децентралізації.

Цей процес дозволив формувати відповідно до положень Європейської хартії місцевого самоврядування значний дієвий і спроможний інститут місцевого самоврядування на базовому рівні – об'єднані територіальні громади (ОТГ).

Реформа децентралізації дала поштовх до формування дієздатного та найбільш наближеного до громадянина інституту влади – місцевого самоврядування [62].

Інтереси громадян, які мешкають на території об'єднаної громади, тепер представляють обраний голова, депутатський корпус та виконавчі органи ради

громади, що забезпечують реалізацію наданих законом повноважень в інтересах громади. У населених пунктах, що увійшли до складу об'єднаної громади, право жителів на місцеве самоврядування та надання послуг громадянам забезпечують обрані ними старости.

Діти як члени громад мають свої права як особлива група. Право на життя, на освіту, на охорону здоров'я, на розвиток, на правосуддя, на батьківську турботу, на сім'ю, на захист з боку громади й держави тощо. Населення (жителі) об'єднаної громади є визначальною характеристикою громади. Так, стаття 11 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» визначає, що загальний обсяг фінансової підтримки розподіляється між бюджетами об'єднаних територіальних громад пропорційно до їхньої площі та кількості сільського населення у такій об'єднаній громаді з рівною вагою обох цих факторів [80].

Дитяче населення є ключовим чинником розвитку громади та має важливе значення для її сучасного функціонування. Законодавство покладає основні обов'язки з утримання, виховання та забезпечення прав дітей на батьків, які є членами відповідної громади. Права й обов'язки батьків визначені Сімейним кодексом України, а відповідальність за їх невиконання або зловживання ними – Кримінальним кодексом України. Водночас законодавством передбачено обов'язки органів місцевого самоврядування щодо представлення інтересів членів громади. Згідно зі ст. 8 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», ОТГ є правонаступником майна, прав і обов'язків громад, що об'єдналися, а її голова та старости представляють інтереси дітей і відповідають за створення належних соціально-економічних умов для їх розвитку на території громади [80].

Орган опіки та піклування – це специфічний правовий інститут, покликаний вирішувати проблеми людей, які для представлення або захисту своїх прав потребують втручання держави. Така потреба виникає у разі

відсутності у фізичної особи (як правило, це діти та повнолітні громадяни з обмеженою дієздатністю) належним чином уповноважених осіб для представлення та захисту їхніх прав, або у разі виникнення спору між такими законними представниками дітей, або людей з обмеженою дієздатністю. Держава правозахисну і представницьку функції щодо таких громадян покладає на місцеві органи виконавчої влади, визначаючи їх органами опіки та піклування і законодавчо наділяючи численними повноваженнями представляти та захищати інтереси тих людей, які не можуть або не спроможні представляти свої інтереси самостійно. Також орган опіки та піклування має повноваження розглядати спори між законними представниками дитини і/або дорослих осіб.

Основними завданнями органу опіки та піклування є: захист прав та законних інтересів дітей; прийняття рішень щодо встановлення опіки або піклування; надання дозволів на вчинення правочинів щодо майна дітей; контроль за умовами проживання та виховання дітей у сім'ях; влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Чинне законодавство, зокрема Постанова КМУ № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24.09.2008 із доповненнями від 24.09.2017 р. визначає, що органами опіки та піклування є виконавчі органи сільських, селищних рад, у тому числі ОТГ. Відповідно до законодавства вони, окрім покладених на них повноважень щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечують захист особистих, майнових та житлових прав усіх дітей – членів громади [74].

Ведення справ і координація діяльності із забезпечення захисту прав дітей, у тому числі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладено на служби у справах дітей виконавчих органів сільських, селищних рад ОТГ (далі – служби у справах дітей). Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» визначено штатне забезпечення служб у справах дітей, які повинні функціонувати в ОТГ.

Змінами, внесеними до цього закону 19.01.2017 р., визначено: «Штатна чисельність працівників служб у справах дітей виконавчих органів сільських, селищних рад відповідних територіальних громад встановлюється з розрахунку один працівник служби не більше ніж на одну тисячу дітей, але не менше одного працівника на об'єднану територіальну громаду». У нині чинному законодавстві основним поняттям, що формує чіткі обов'язки місцевих органів влади щодо дитини, є поняття «орган опіки та піклування». У статті 56 Цивільного кодексу України та у статті 11 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» встановлено: «Органами опіки та піклування є районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад. Права та обов'язки органів, на які покладено здійснення опіки та піклування, щодо забезпечення прав та інтересів фізичних осіб, які потребують опіки та піклування, встановлюються законом та іншими нормативно-правовими актами» [116, 86].

Пунктом 3 Постанови КМУ № 866 від 24.09.2008 р. (зі змінами від 24.09.2017 р.) об'єднані територіальні громади визначено як органи опіки та піклування із повноваженнями щодо захисту прав дітей [76]. Водночас формальне надання ОТГ цих повноважень без урахування наявності відповідних служб призвело до дублювання функцій між РДА та ОТГ або, навпаки, до відсутності відповідальних виконавців. Така ситуація засвідчила необхідність законодавчого уточнення механізмів реалізації повноважень органів опіки та піклування.

Надзвичайно важливим є чисельність дитячого населення у громаді. Якщо громада охоплює весь район, необхідно створення служби у справах дітей та центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. У громадах з менш ніж тисячею дітей створення окремих структур часто неможливе. У таких випадках призначають уповноважених посадових осіб, які виконують повноваження служб у справах дітей або центрів соціальних служб, адже

законодавство здебільшого визначає виконавцем функцій саме структуру, а не конкретну особу. Вище вже згадувалося, що Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» змінами, внесеними 19.01.2017 р., встановлює чітку норму про штатне забезпечення виконкомів: «Штатна чисельність працівників районних, міських, районних у містах служб у справах дітей встановлюється з розрахунку один працівник служби не більше ніж на одну тисячу дітей, які проживають у районі, та не більше ніж на дві тисячі дітей, які проживають у місті, районі у місті». Крім того, у статті 4 цього Закону деталізовано штатне забезпечення ОТГ. Так, «штатна чисельність працівників служб у справах дітей виконавчих органів сільських, селищних рад відповідних територіальних громад встановлюється з розрахунку один працівник служби не більше ніж на одну тисячу дітей, але не менше одного працівника на об'єднану територіальну громаду». Зважаючи на цю норму законодавства та наявність малих за кількістю населення громад, в нечисленних громадах не було утворено служби у справах дітей, а призначено уповноважених осіб, на яких покладено виконання обов'язків служб у справах дітей [90].

Для того, щоб служба у справах дітей або уповноважена особа змогла здійснювати повноцінну діяльність, необхідно було передати особові справи дітей, які знаходилися у районних службах. Найкращий вихід із цієї ситуації – це організувати процес передачі справ по всій країні за єдиним порядком на підставі окремого наказу Мінсоцполітики. Допоки не було розроблено наказу щодо передачі справ, було запропоновано прийняти окреме розпорядження голови ОТГ і на підставі норм Постанови КМУ від 24.09.2008 № 866 зі змінами, внесеними Постановою Кабміну від 25.11.2017 № 877 щодо виконання ОТГ повноважень органу опіки та піклування стосовно дітей, звернутися до РДА із проханням передати особові справи дітей, які походять з ОТГ або перебувають на її території. Таким шляхом варто отримати або оригінали справ дітей, або, як мінімум, їхні копії.

Рішенням сесії Шпанівської сільської ради Рівненського району «Про створення Служби у справах дітей виконавчого комітету Шпанівської сільської ради» створено Службу у справах дітей Шпанівської сільської ради та затверджено положення про Службу у справах дітей Шпанівської сільської ради. Шпанівська сільська рада є першою громадою у Рівненському районі Рівненської області, в якій створено службу у справах дітей. В Шпанівській сільській раді служба у справах дітей почала функціонувати з 05 лютого 2020 року. Штатна чисельність працівників служби у справах дітей спочатку становила дві особи, в 2022 році було внесено зміни в штатний розпис служби у справах дітей та затверджено штатну чисельність у складі 3 осіб, хоча фактично працює дві особи. В 2020 році кількість дитячого населення в Шпанівській громаді становила 2988 дитини, станом на 01 грудня 2025 року - 3800.

22 лютого 2020 року створена та функціонує комісія з питань захисту прав дитини при Шпанівській сільській раді, на якій розглядаються питання щодо захисту прав дітей, які потребують колегіального вирішення.

Комісію очолює голова виконавчого комітету сільської ради Столярчук М.А., заступником голови комісії є заступник сільського голови з питань діяльності виконавчих органів Кречко С.О. До складу комісії, відповідно до Положення, на громадських засадах входять керівники структурних підрозділів виконавчого комітету сільської ради з питань освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, служби у справах дітей, юрист органу місцевого самоврядування, поліцейські офіцери громади, а також працівник служби у справах дітей, який виконує обов'язки секретаря комісії. Основною організаційною формою діяльності комісії є її засідання, які проводяться у разі потреби, але не рідше, ніж один раз на місяць. Відповідно до Положення про Комісію з питань захисту прав дитини:

Комісія з питань захисту прав дитини є консультативно-дорадчим органом, що утворюється виконавчим комітетом сільської ради. Основним завданням комісії є сприяння забезпеченню реалізації прав дитини на життя,

охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, сімейне виховання та всебічний розвиток.

Комісія у своїй діяльності керується Конституцією України, Сімейним і Цивільним кодексами України, Законами України "Про місцеве самоврядування в Україні", "Про охорону дитинства", "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування", "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей", "Про освіту", "Про соціальні послуги", "Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю", Конвенцією ООН про права дитини, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, іншими нормативно-правовими актами, а також цим Положенням, розробленим відповідно до Типового положення про комісію з питань захисту прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 року № 866 зі змінами від 15.11.2017 року.

Основним завданням комісії є сприяння забезпеченню реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, сімейне виховання та всебічний розвиток.

На виконання наказу Мінсоцполітики України від 03.02.2021 № 48 «Про затвердження Примірною порядку приймання від райдержадміністрацій особових справ дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, які походять з відповідної територіальної громади, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, які прибули з інших територій, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах та проживають (перебувають) на території відповідної територіальної громади», пункту 3 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» в лютому 2021 року Шпанівська сільська рада просить передати від служби у справах дітей Рівненської райдержадміністрацій особові справи дітей-сиріт, дітей,

позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, які походять з Шпанівської сільської ради, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах та проживають (перебувають) на території Шпанівської сільської ради. В результаті чого були передані особові справи дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, які походять з Шпанівської громади. Також були передані особові справи дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які прибули з інших територій, та влаштовані під опіку, піклування і проживають на території Шпанівської громади. Надані списки усиновлених дітей, які проживають на території громади та дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у дитячих будинках сімейного типу Шпанівської громади для здійснення нагляду за дотриманням законних прав та інтересів дітей. Таким чином, служба у справах дітей РДА за статусом стала рівнозначна службі у справах дітей ОТГ. Попри це, ОТГ, маючи повноваження органу опіки та піклування, ще не могли здійснювати діяльність з усиновлення, влаштування у ПС/ДБСТ (для цього треба внести зміни до законів) і не мали доступу до електронної бази даних дітей (для цього потрібно технічно змінити базу даних щодо її редагування та забезпечити службу у справах дітей ОТГ комп'ютерною технікою і ключами доступу). Лише в травні 2025 року були внесені відповідні зміни в законодавстві, якими передбачено передачу повноважень від райдержадміністрацій службам у справах дітей сільських, селищних рад щодо здійснення діяльності з питань усиновлення.

Зокрема, на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 09 травня 2025 року № 528 «Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866 і від 08 жовтня 2008 року № 905», листа Рівненської обласної державної адміністрації від 28 травня 2025 року № вих-5203/0/01-62/25, та листа Рівненської районної державної адміністрації від 30 травня 2025 року № вих-2673/01-22/25 Шпанівська сільська рада просить передати від служби у справах дітей Рівненської райдержадміністрації анкети дітей-сиріт, дітей,

позбавлених батьківського піклування, які перебувають на обліку з усиновлення, та особові справи кандидатів в усиновлювачі (у разі наявності). Постанова Кабміну №702 від 18.06.2025 передала громадам повноваження зі створення та функціонування дитячих будинків сімейного типу (ДБСТ) замість райдержадміністрацій, щоб наблизити соціальні послуги до людей, зобов'язавши РДА передати документи, а громади — укладати договори та надавати житло за потреби, що спрощує влаштування дітей, зокрема й з інших регіонів.

Зважаючи на вищезазначене, на засіданні виконавчого комітету Шпанівської сільської ради Рівненського району Рівненської області 16 липня 2025 року було прийнято рішення про продовження функціонування трьох дитячих будинків сімейного типу, які знаходяться на території громади та укладено договори між сільським головою Миколою Столярчуком та батьками вихователями про організацію діяльності дитячих будинків сімейного типу. В подальшому два ДБСТ (в зв'язку із введенням воєнного стану в Україні виїхали за кордон), в зв'язку із виведенням повнолітніх вихованців за їхнім бажанням були переведені в статус прийомних сімей.

Також варто зазначити, що доступ до роботи в Єдиній інформаційній аналітичній системі «Діти» служба у справах дітей Шпанівської сільської ради отримала в лютому 2022 року.

Процес децентралізації, розпочатий в Україні у 2014 році, передбачив передачу значної частини повноважень у сфері соціального захисту дітей на рівень об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Особливо суттєвими ці зміни стали для сільських рад, які до реформи мали обмежені ресурси та нерозвинену інфраструктуру соціальних служб. Період децентралізації був значно ускладнений тим, що Україна зіткнулася з двома масштабними кризами — пандемією COVID-19 та повномасштабною війною росії проти України. Обидва фактори суттєво вплинули на організацію та якість роботи служб у справах дітей, загостривши вже наявні проблеми та створивши нові виклики. У результаті впровадження реформи децентралізації в системі

органів місцевого самоврядування відбулися суттєві структурні зміни, які негативно позначилися на функціонуванні системи захисту прав дитини. Зокрема, ліквідація або недостатній розвиток спеціалізованих підрозділів, уповноважених на реалізацію державної політики у сфері забезпечення прав та законних інтересів дітей, призвели до зниження інституційної спроможності органів влади у цій сфері. За таких умов діти, які опиняються у складних життєвих обставинах, не завжди отримують своєчасну, належну та комплексну допомогу, що унеможлиблює повну реалізацію гарантій державного захисту прав дитини на місцевому рівні.

Створення служби у справах дітей Шпанівської сільської ради співпало з початком пандемії COVID-19 в Україні. Оскільки пандемія спричинила погіршення економічного становища сімей, що призвело до збільшення кількості дітей у складних життєвих обставинах, зростання випадків домашнього насильства, підвищення потреби в соціальному супроводі, це посилює оперативність і наближеність послуг до сімей і дітей. Діти, які навчалися в закладах інституційного догляду, були повернуті в біологічні сім'ї, тому потрібно було вивчати умови проживання дітей в сім'ї, потреби цих дітей та їх сімей, та у випадку виявлення дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, ставити на облік дітей, які перебувають в складних життєвих обставинах, та проводити відповідну роботу з метою виведення дитини з критичної ситуації. Це дозволило раннє виявлення випадків небезпеки для дітей. Водночас карантинні обмеження призвели до зменшення кількості профілактичних заходів, ускладнилась взаємодія з освітніми закладами, які працювали дистанційно. Під час COVID-19 проводились засідання комісій з питань захисту прав дітей, на яких розглядалися питання, що стосувалися захисту якнайкращих прав та інтересів дітей.

Таблиця 3.1

Облік дітей, які перебувають в складних життєвих обставинах, служби у справах дітей Шпанівської сільської ради протягом 2020-2025 років

Звітний період	Кількість дітей, які перебувають на обліку складних життєвих обставинах	Кількість дітей, які перебувають на обліку з причини проживання в сім'ї, в якій батьки ухиляються від виконання батьківських обов'язків	Кількість дітей, які перебувають на обліку з причини перебування в конфлікті із законом	Кількість дітей, які перебувають на обліку з приводу насильства чи жорстокого поводження з ними в сім'ї
2020	19	18	1	-
2021	18	17	-	1
2022	15	12	2	1
2023	26	23	-	3
2024	8	6	-	2
2025	13	11	-	2

* за даними служби у справах дітей Шпанівської сільської ради

Також в Шпанівській громаді створено комунальний заклад «Центр надання соціальних послуг» Шпанівської сільської ради, та функціонує мобільна бригада для швидкого реагування в невідкладних ситуаціях, що дає можливість узгоджено та вчасно виявляти дітей, які можуть бути жертвами насильства або недбалого ставлення, та потребують негайного захисту, допомоги та психологічної підтримки.

Наступним викликом для служби у справах дітей Шпанівської сільської ради стала війна. Здавалось, що все робота закінчилась. Але ні, на роздуми часу не залишалось. Відразу на другий день повномасштабного вторгнення росії в Україну почалась масова евакуація сімей з дітьми. Шпанівська громада стали місцем розміщення великої кількості внутрішньо переміщених осіб, виникла необхідність термінової реєстрації дітей, часто без документів, які були внутрішньо переміщені, були також і діти-сироти. Це призвело до збільшення кількості сімей, що потребують супроводу, виникала складність у встановленні історії сімей та оцінці ризиків. На органи опіки та піклування покладено

обов'язки стосовно надання погоджень про переміщення дітей за межі країни. У результаті сімей стало більше, а працівників – менше.

Взаємодія вищезазначених факторів призвела до зростання навантаження на місцеві служби – більша кількість випадків, більша складність ситуацій, менше кадрових ресурсів, хоча Шпанівська громада легше адаптувалася, ніж малобюджетні сільські ради, оскільки в ній добре розвинена соціальна сфера.

COVID-19 та повномасштабна війна суттєво вплинули на роботу служб у справах дітей у сільських громадах. Вони збільшили соціальну вразливість дітей, ускладнили доступ служб до сімей, створили нові категорії дітей, які потребують захисту, та поглибили кадровий і ресурсний дефіцит. У цих умовах децентралізація одночасно стала і викликом, і можливістю: з одного боку, громади отримали більше повноважень без достатнього забезпечення; з іншого – саме на місцевому рівні відбулася найоперативніша реакція на кризи.

Варто зазначити, що протягом 2024-2025 років 9 дітям надано статус дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

На привеликий жаль, з кожним днем кількість дітей, які потребують такого статусу, зростає. Ефективне функціонування служб у справах дітей у сільських громадах потребує подальшого зміцнення інституційної спроможності, стабільного фінансування, міжвідомчої взаємодії та розвитку соціальних послуг, особливо в контексті повоєнної відбудови України.

Так, на сьогодні служба у справах дітей Шпанівської сільської ради має усі повноваження у сфері реалізації державної політики щодо забезпечення прав та якнайкращих інтересів дітей, влаштування їх у пріоритетні форми виховання. Також вживаються вичерпні заходи щодо своєчасного виявлення дітей, які потребують негайної допомоги. Шпанівська громада інтенсивно впроваджує інноваційні та персоналізовані підходи до захисту дітей.

Завдяки реформі децентралізації Шпанівська громада отримала значно більше повноважень для розв'язання проблем дітей на місцях. Тепер органи місцевого самоврядування мають змогу самостійно планувати та

реалізовувати програми соціального захисту, в тому числі в галузі охорони дитинства, освіти, медичних послуг. У результаті впровадження реформи децентралізації в системі органів місцевого самоврядування відбулися суттєві структурні зміни, які негативно позначилися на функціонуванні системи захисту прав дитини. Зокрема, ліквідація або недостатній розвиток спеціалізованих підрозділів, уповноважених на реалізацію державної політики у сфері забезпечення прав та законних інтересів дітей, призвели до зниження інституційної спроможності органів влади у цій сфері. За таких умов діти, які опиняються у складних життєвих обставинах, не завжди отримують своєчасну, належну та комплексну допомогу, що унеможлиблює повну реалізацію гарантій державного захисту прав дитини на місцевому рівні.

Слід забезпечити належне функціонування служб у справах дітей на рівні територіальних громад, зокрема, їх кадрового, матеріально-технічного та фінансового забезпечення. Важливим є відновлення ефективної вертикалі управління у сфері захисту прав дітей, що передбачає чітку координацію між центральними органами виконавчої влади, місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування.

Доцільним є запровадження дієвих механізмів міжвідомчої взаємодії між органами соціального захисту, освіти, охорони здоров'я, юстиції та правоохоронними органами. Особливу увагу слід приділити розробленню та впровадженню алгоритмів реагування на випадки порушення прав дітей та потрапляння їх у складні життєві обставини.

Необхідно забезпечити належний рівень професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців, які здійснюють діяльність у сфері захисту прав дітей. Це передбачає впровадження системи безперервного навчання, а також розроблення професійних стандартів для відповідних категорій працівників. Важливим елементом є створення системи моніторингу та оцінки ефективності реалізації державної політики у сфері захисту прав дитини. Це

передбачає збір та аналіз статистичних даних, а також оцінку результативності діяльності уповноважених органів на місцевому рівні.

Попри більше як п'ятирічний період функціонування служб у справах дітей у нових адміністративно-територіальних умовах, їх діяльність супроводжується низкою системних проблем. Передусім, слід відзначити нерівномірність інституційного розвитку служб у територіальних громадах, що зумовлено різним рівнем фінансової спроможності органів місцевого самоврядування. У результаті це призводить до суттєвих відмінностей у доступі дітей до соціальних та захисних послуг залежно від місця проживання.

Суттєвим зауваженням є кадрова недостатність служб у справах дітей. У багатьох громадах кількість працівників не відповідає фактичному навантаженню, що унеможливорює належне здійснення профілактичної роботи та своєчасне реагування на випадки порушення прав дітей. Крім того, спостерігається дефіцит фахівців з відповідною професійною підготовкою, а також висока плинність кадрів, що негативно впливає на якість роботи.

Ще однією проблемою є обмеженість повноважень та нечіткість нормативного регулювання діяльності служб у справах дітей. Часто функції служб дублюються з повноваженнями інших органів, зокрема органів соціального захисту населення, що ускладнює міжвідомчу взаємодію та знижує ефективність прийняття управлінських рішень, також потребує чіткого визначення алгоритм взаємодії між службами у справах дітей, закладами освіти, охорони здоров'я, правоохоронними органами та судами призводить до фрагментарності заходів захисту та несистемного реагування на потреби дитини.

З огляду на виявлені зауваження, першочерговою є потреба у законодавчому та підзаконному унормуванні діяльності служб у справах

дітей, зокрема шляхом чіткого визначення їх повноважень, відповідальності та механізмів взаємодії з іншими суб'єктами системи захисту прав дитини.

Нагальною є потреба у зміцненні кадрового потенціалу, що передбачає встановлення нормативів чисельності працівників залежно від кількості дитячого населення громади, запровадження системи професійного навчання та підвищення кваліфікації, а також створення умов для мотивації та утримання фахівців. Крім того, службам у справах дітей необхідне сталі фінансове та матеріально-технічне забезпечення, яке дозволить реалізовувати не лише реагування на кризові ситуації, а й профілактичну роботу, спрямовану на запобігання потраплянню дітей у складні життєві обставини.

Важливою є також потреба у впровадженні системи моніторингу та оцінки ефективності діяльності служб, що забезпечить можливість аналізу результативності їх роботи та коригування державної політики у сфері захисту прав дитини на місцевому рівні.

Все вищезгадане є важливою умовою профілактики потрапляння дітей в складні життєві обставини, зокрема ефективного забезпечення прав та інтересів дітей. Тому важливо забезпечити доступ дітей та сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах або можуть потрапити у такі обставини, до соціальних послуг, які відповідають їх індивідуальним потребам та надаються на основі принципів інтегрованості, інклюзивності, послідовності та доступності. Необхідно забезпечити та посилити спроможність усіх суб'єктів, які працюють з дітьми та сім'ями, виявляти ознаки вразливості дітей та їх сімей на ранніх етапах, вживати заходів щодо вчасного реагування та організації допомоги відповідно до потреб, зокрема, розробити та запровадити в громаді з урахування положень законодавства, порядок виявлення дітей і сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, відповідного і вчасного реагування та надання необхідної допомоги, забезпечити моніторинг його виконання. Також необхідно

забезпечити виявлення дітей та сімей, в яких наявний ризик потрапляння в складні життєві обставини, для відповідного реагування та надання допомоги з метою реалізації права дитини на виховання в сім'ї.

З метою розвитку сімейних форм виховання та підтримки їх функціонування потрібно розробити та впроваджувати регіональні та місцеві програми за рахунок коштів місцевих бюджетів. Проводити регулярні навчання для працівників служб у справах дітей стосовно влаштування дітей у сімейні форми виховання.

3.2. Удосконалення нормативно-правового забезпечення державної політики соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є одним із ключових та пріоритетних напрямів державної соціальної політики України, спрямованої на забезпечення реалізації та захисту прав найбільш вразливих категорій дітей. В умовах війни діти є однією з найуразливіших соціальних категорій населення. Вони стикаються з проблемами втрати батьків, руйнуванням домівок, вимушеним переселенням, психологічними травмами та порушенням доступу до базових послуг — освіти, медицини, соціального захисту. Нормативно-правове забезпечення цієї сфери ґрунтується на принципах верховенства права, забезпечення найкращих інтересів дитини, адресності та інклюзивності соціальних послуг.

Упродовж останніх років досягнуто значного прогресу у сфері соціального захисту дітей та сімей. Зокрема, підвищено розмір державної допомоги при народженні та усиновленні дитини, створено Єдину інформаційно-аналітичну базу даних «Діти», призначену для обліку та використання інформації про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей у складних життєвих обставинах, тимчасово переміщених осіб, а також кандидатів в усиновлювачі, опікунів, піклувальників, прийомних

батьків і патронатних вихователів. Також збільшено виплати на утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усунуто дискримінацію фінансування залежно від форми влаштування, а органам опіки та піклування чітко визначено порядок діяльності щодо захисту прав дитини.

Вищезазначені заходи суттєво дозволили зменшити безпритульність дітей, активізувати усиновлення дітей громадянами України, забезпечити пріоритетність національного усиновлення над міждержавним. Внаслідок розвитку сімейних форм виховання значно зменшилася кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, влаштованих у заклади для таких дітей. Ці результати були позитивно оцінені Комітетом ООН з прав дитини [38].

Актуальним залишається підвищення ефективності роботи органів влади та опіки, спрямованої на профілактику соціального сирітства та надання комплексних соціальних послуг дітям, позбавленим батьківського піклування, сім'ям у складних життєвих обставинах і дітям, постраждалим від воєнних дій. Найбільш соціально вразливими є сім'ї, де батьки не можуть забезпечити догляд через хворобу, інвалідність, малозабезпеченість, безробіття, ухилення від обов'язків, трудову міграцію або смерть/зникнення батьків; до групи ризику також належать сім'ї опікунів, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу та сім'ї, які тимчасово приймають дітей без батьківського піклування [12].

Відсутність належної превентивної соціальної роботи з такими сім'ями призводить до втрати виховного потенціалу сім'ї, позбавляє дитину можливості виховуватися в родині. Щороку близько 8 тисяч дітей залишаються без батьківського піклування, зокрема через складні життєві обставини, безвідповідальне ставлення батьків до виконання своїх обов'язків,

вживання батьками алкоголю, наркотичних засобів, а також через їх жорстоке поводження з дитиною.

Значною є кількість дітей, які проживають у малозабезпечених сім'ях, що створює ризик влаштування таких дітей до інтернатних закладів за заявою батьків у зв'язку з неспроможністю задовольнити потреби дітей через бідність чи безробіття [17, с. 36].

В Шпанівській громаді наявні якісні послуги з підтримки сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, постійно ведеться робота, спрямована на надання таким сім'ям вчасної допомоги. Здійснюється соціальний супровід сімей у кризі, надається послуга раннього втручання, послуги психолога, логопеда, соціального педагога.

Заклади освіти громади виявляють випадки домашнього насильства або неналежного догляду, працюють із сім'ями через практичних психологів і соціальних педагогів, інформують ССД про порушення прав дітей, залучають батьків до виховних та просвітницьких заходів. У громаді здійснюється спільний моніторинг сімей, які перебувають у групі ризику, забезпечується реалізація програм підтримки дітей ВПО, сімей з дітьми з інвалідністю, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, проводиться активна профілактична робота з сім'ями. Це все сприяє зменшенню кількості дітей, вилучених із сім'ї.

Шпанівська громада ефективно взаємодіє з громадськими організаціями, які здійснюють діяльність у сфері захисту прав дітей. Діяльність таких організацій спрямована на попередження соціального сирітства та розвиток превентивних послуг, які пропонуються такими громадськими організаціями.

Воєнні дії та збройні конфлікти залишають глибокий слід у житті дітей, позбавляючи їх природного середовища розвитку, безпеки та стабільності. У таких умовах держава зобов'язана забезпечити надійний механізм соціального захисту, який гарантує підтримку неповнолітніх, що зазнали фізичної, психологічної або соціальної шкоди. Одним із таких

механізмів є надання статусу «дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів». Однак для забезпечення його ефективності потрібно своєчасно вносити зміни до відповідних нормативно-правових актів.

Постановою Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2017 року № 268 «Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» затверджено порядок надання статусу таким дітям.

Зміна характеру воєнних дій, поява нових форм загроз та масштабні гуманітарні наслідки обумовлюють потребу в оновленні законодавства. Діти сьогодні стикаються з обстрілами, вимушеним переміщенням, розлукою з родинами, окупацією, полонем батьків, травмами та втратою домівок. Чинні норми не завжди охоплюють усі можливі види шкоди чи життєвих ситуацій, у яких можуть опинитися неповнолітні. Тому внесення змін дозволяє адаптувати нормативну базу до реальних обставин війни.

Однією з ключових причин оновлення постанови є необхідність чіткішого визначення категорій дітей, що мають право на статус. В умовах сучасного конфлікту шкода може мати не лише фізичний, а й психологічний, емоційний, соціальний вимір. Розширення переліку обставин — наприклад, пережиття бомбардувань, блокади, окупації, втрати житла чи тривалого переміщення — дозволяє більш справедливо оцінити реальний вплив війни на дитину.

1 вересня 2025 року Постановою Кабінету Міністрів України № 1065 внесено зміни до вищезазначеної постанови та спрощено процедуру надання статусу — право на отримання статусу тепер має не лише дитина за місцем колишнього проживання чи переміщення, але також за місцем звернення або за місцем фактичного виявлення такої дитини органами опіки/влади.

Практика показує, що багато сімей стикаються з труднощами при збиранні документів, доведенням факту перебування в небезпечних умовах або пережитої шкоди. Оновлення постанови має на меті спростити ці процедури та полегшити доступ до державної підтримки. Це особливо

важливо для внутрішньо переміщених осіб, сімей із прифронтових територій та тих, хто втратив документи через воєнні дії. Отримання статусу відкриває можливість для надання психологічної, соціальної, освітньої та медичної допомоги.

Актуалізація постанови дозволяє уточнити й розширити перелік послуг та пільг, які можуть отримати постраждалі діти. Це включає соціальний супровід, психотерапевтичну підтримку, забезпечення доступу до освіти,

Україна, як держава, що ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини, зобов'язана забезпечувати належний захист неповнолітніх у зонах конфлікту. Внесення змін до постанови дозволяє узгодити національне законодавство з міжнародними рекомендаціями щодо захисту прав дітей, які постраждали від війни, і підвищити рівень відповідності стандартам гуманітарного права.

Внесення змін до постанови про надання статусу дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, є критично важливим кроком у зміцненні системи державного захисту. Оновлення нормативної бази забезпечує більш справедливий і широкий охоплення дітей, які зазнали різних форм шкоди, робить процедуру отримання статусу доступнішою та ефективнішою, а також дозволяє адаптувати соціальні механізми підтримки до сучасних умов війни.

На жаль, кількість осиротілих дітей, які потребують захисту від держави зростає, тому потребує невідкладного вирішення питання щодо удосконалення системи соціальної адаптації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб із числа таких дітей, підготовки їх до самостійного життя після виходу з інтернатних закладів, оскільки існуюча система виховання в таких закладах не створює відповідних можливостей.

Однією з важливих передумов вирішення проблем дітей-сиріт є вивчення і врахування різноманітних причин та негативних суспільних наслідків даного явища. На думку науковців, зокрема В. В. Яремчук, причини, що обумовлюють виникнення соціального сирітства, пов'язані, в першу чергу,

з соціальним середовищем. При цьому доцільно використовувати два чинника. До першого слід віднести фактори, що здійснюють зовнішній негативний вплив на сім'ю, а до другого - внутрішні негативні чинники, що можуть з'явитися в родинному середовищі внаслідок впливу зовнішніх факторів [117, с. 33].

Зовнішні причини виникнення соціального сирітства закладаються в державі і обумовлені соціально-економічними умовами. Для них характерними є такі ознаки, як об'єктивність виникнення, залежність безпосередньо від держави. До таких причин слід віднести економічну нестабільність, бідність, зростання злочинності, збройні конфлікти, воєнний стан в країні, інфляцію, безробіття, вимушене переміщення, втрата домівок, відсутність власного житла тощо.

Негативно впливають на стабільність навіть благополучних сімей несприятливі соціально-економічні умови: втрата роботи, погіршення матеріально-побутових умов, зuboжіння, які викликають у людей почуття незахищеності, страху перед майбутнім. Усе це призводить до наростання напруги в родині, негативно позначається на вихованні дітей [29].

Внутрішні причини виникнення соціального сирітства, на відміну від зовнішніх, утворюються безпосередньо в середовищі сім'ї. Для них є характерними такі основні ознаки, як суб'єктивність виникнення і існування та залежність від зовнішніх негативних факторів. Їх поява здебільшого обумовлена внутрішніми сімейними проблемами. Проте і зовнішні фактори (несприятлива соціально-економічна ситуація в державі, безробіття тощо) часто стають каталізаторами негативних процесів в родині. До таких причин відносять позашлюбне народження дитини, відмову від новонароджених немовлят, погані матеріальні та житлові умови, помилки у вихованні, жорстокість і знущання з боку батьків, поширення алкоголізму, наркоманії, ув'язнення батьків, а також неповну сім'ю, несприятливий стан морально-психологічного клімату тощо [29].

Також впливовими причинами залишення дітей без батьківського піклування є морально-етичні (асоціальний спосіб життя батьків, різні види залежності, примушення дітей до жебракування, злочинні діяння батьків, різноманітні форми насильства, спрямованого на дітей); психологічні (суб'єктивні) - раннє або позашлюбне материнство; дисфункційність родини (неповна, новоутворена, багатодітна, сім'я інвалідів), нездорова емоційна атмосфера в родині, конфліктність її членів; медичні - наявність хвороб у батьків, що унеможливають виконання батьківських обов'язків [63, с. 111].

Соціальний, культурний, технічний розвиток може часом не встигати за суспільними, духовними або економічними потребами, що нещодавно виникли. Усе це у сукупності й слугує конкретним джерелом різноманітних негативних явищ, в тому числі і соціального сирітства, наслідками якого є зростання злочинності, алкоголізму, наркоманії, проституції, самогубства, особливо в умовах невирішеності системи соціальної адаптації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб із числа таких дітей, підготовки їх до самостійного життя після виходу з інтернатних закладів.

До соціально-психологічних наслідків впливу соціального сирітства на дітей дослідники відносять появу глибоко депресивного стану, небажання спілкуватися, дратівливість, агресивність, тривожність дитини, відсутність довіри до навколишнього світу, появу шкільної дезадаптації та девіантних проявів у поведінці. Безумовно, зміцнення демократичних інститутів, побудова громадянського суспільства неможливі без зменшення даних негативних впливів і їх профілактики [70].

Усе це зумовлює необхідність формування принципово нових підходів до розв'язання проблем соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. З метою організації результативної роботи з профілактики соціального сирітства, розвитку сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, удосконалення системи соціальної роботи з сім'ями, що мають дітей і перебувають у складних

життєвих обставинах, необхідно забезпечити комплексний підхід до вирішення цих питань [105].

Основними засадами державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа є: створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї; виховання та утримання дітей за принципом родинності; сприяння усиновленню дітей, створення системи заохочення та підтримки усиновлювачів; забезпечення пріоритету форм влаштування; захист майнових, житлових та інших прав та інтересів таких дітей; створення належних умов для їх фізичного, інтелектуального і духовного розвитку, підготовки дітей до самостійного життя; забезпечення права на здоровий розвиток; забезпечення соціально-правових гарантій; створення умов для надання психологічної, медичної та педагогічної допомоги; формування системи соціальної адаптації; забезпечення вільним вибором сфери професійної діяльності, яка б оптимально відповідала потребам та бажанням особистості дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, а також особи із їх числа та запитам ринку праці; належне матеріально-технічне забезпечення незалежно від форми влаштування та утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, сприяння в наданні реальної допомоги і підтримки підприємствами, установами та організаціями різних форм власності, банківськими установами, культурно-освітніми, громадськими, спортивними та іншими організаціями; вжиття вичерпних заходів щодо забезпечення доступу до безоплатної правової допомоги на підставах та в порядку, встановлених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги [4, с. 5].

Потребує удосконалення діяльність органів опіки та піклування з профілактики соціального сирітства, надання сім'ям з дітьми якісних соціальних послуг, спрямованих на підтримку виховної функції родини. Профілактика буде ефективною лише тоді, коли проблеми сім'ї, жінки, дитини стануть головними у державі та суспільстві.

Відзначимо, що в умовах становлення і розвитку демократичної правової держави, побудови громадянського суспільства в Україні соціальний захист дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування має стати одним з основних напрямів внутрішньої політики країни, бо йдеться про вплив на процеси, що мають виняткове значення для майбутнього розвитку суспільства [4, с. 5].

Особливої уваги заслуговує ст. 4 Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», у якій відзначається, що основним інструментом соціального захисту посиротілих дітей є застосування 10 державних соціальних стандартів на рівні не меншому за встановлений прожитковий мінімум для осіб відповідного віку [81]. Ідеться про мінімальне матеріальне забезпечення (харчування, одяг, взуття); житлове забезпечення; мінімальні стандарти щодо забезпечення гарантованого першого робочого місця; разової державної фінансової допомоги після досягнення повноліття; щомісячного утримання дітей; медичного обслуговування; забезпечення іграшками, спортивним інвентарем та літературою; мінімальний стандарт забезпечення дитини до надання їй статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування; стандарт грошового забезпечення прийомних батьків та батьків-вихователів [81]. До недоліків зазначеного закону можна віднести відсутність юридичного визначення поняття «соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», його форм і видів.

На важливість та необхідність уточнення цього питання звертають увагу і вчені-правники. Зокрема, О.М.Потопахіна зазначає, що у нормативно-правовому акті застосовуються різні терміни: «соціальний захист», «матеріальна, соціальна та правова допомога», «матеріально-технічне забезпечення», «заходи соціального захисту» та інші, проте відсутність визначення поняття «соціальний захист дитини-сироти та дитини, позбавленої

батьківського піклування», його форм і видів робить закон заплутаним та складним у правозастосуванні [77, с. 43].

В цілому ж Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» містить 40 статей, що суттєво вдосконалили законодавство про соціальний захист дітей. Аналізуючи законодавство у сфері соціального захисту посиротілих дітей, неможливо оминати питання їх житлового забезпечення. Регулювання майнових питань – назріла проблема сьогодення, на розв'язання якої спрямовані норми Сімейного, Цивільного, Житлового кодексів України, Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей», Закону України «Про охорону дитинства» тощо. Сьогодні в державі існують серйозні прогалини у правовому полі щодо житлового забезпечення посиротілих дітей.

Розвиток національного законодавства орієнтується на міжнародні вимоги та стандарти соціального захисту дітей, відповідно до яких змінюються і напрями державної політики у сфері забезпечення прав та інтересів посиротілих дітей. Разом з тим багато положень чинного законодавства мають декларативний характер, а ефективність механізмів реалізації правових норм на практиці ще є досить слабкою. Потребує вдосконалення українське законодавство у сфері міжнародного усиновлення дітей. Важливою є ратифікація Верховною Радою України Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення, схваленої 29 травня 1993 р. Гаазькою Конференцією з міжнародного приватного права [32]. Необхідно передбачити державний нагляд та механізми діяльності неурядових організацій, які працюють у сфері міждержавного усиновлення.

3.3. Шляхи вдосконалення механізмів державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей

Реалізація державної політики України у сфері дитинства почала відбуватися ще у 2005 році з підписання Указу Президента України «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей», в якому основними шляхами соціально-правового захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, затверджено реформування інтернатів усіх форм.

Другий етап розпочався з розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 травня 2006 року № 263-р «Концепція Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», якою заплановано утворення нових закладів і перебудова існуючих. Фактично, на сьогодні ми повинні були б мати нову систему інституційного догляду за дітьми, яка б у повній мірі виконувала функцію захисту прав дитини на проживання в родині. Але тогочасна законодавча база не сприяла розвитку нових форм, які б слугували поверненню дитини в сімейне коло. Тому, нажаль, програма уряду зазнала невдачі. Позитивним результатом було лише незначне зниження числа вихованців в інтернатах.

Однак, в державі відновлено роботу в галузі реформування системи інституційного догляду та виховання дітей шляхом схвалення розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 № 526-р «Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу». Основною метою Стратегії є зміна системи інтернатного виховання дітей на систему, яка б забезпечила виховання дитини в сімейному або наближеному до сімейного середовищі [20].

У даній Стратегії знаходимо класифікацію закладів інституційного догляду та виховання дітей за типами, формами власності та підпорядкування. Це – загальноосвітні школи-інтернати; інтернати; навчально-реабілітаційні центри; будинки дитини; дитячі будинки; дитячі будинки-інтернати;

навчально-виховні комплекси, у складі яких є групи, класи, відділення цілодобового перебування дітей; інші заклади цілодобового та довготривалого (понад три місяці) перебування дітей, у яких одночасно проживає більше ніж 15 дітей [12].

Освоєними принципами, на яких базується Стратегія є:

- безпека і благополуччя дитини є пріоритетом державної політики;
- сім'я є найкращим середовищем для виховання та розвитку дитини;
- збереження сім'ї для дитини є головною умовою забезпечення найкращих інтересів дитини та її благополуччя;
- державою заохочується та підтримується відповідальне батьківство;
- реформування системи інституційного догляду та виховання дітей проводиться з урахуванням потреб, думки та інтересів кожної дитини;
- залучення дітей до прийняття рішень, що стосуються їх життя та майбутнього [20].

Аналізуючи такий розподіл, стає зрозуміло, що основні законодавчі та нормативно-правові акти, які забезпечують існування системи інституційного догляду та виховання дітей постійно доповнюються відповідними листами та розпорядженнями відомств різних рівнів. Задля ефективного державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей йде значна затрата зусиль, яку варто мінімізувати шляхом удосконалення законодавства в процесі реформування системи інституційного догляду та виховання дітей, що відображено у основних завданнях Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки: «... удосконалення законодавства для забезпечення реформування системи інституційного догляду та виховання дітей; інтегрування основних принципів, цілей і завдань Стратегії у пріоритетні напрями діяльності органів виконавчої влади; запровадження механізму міжвідомчої координації дій для досягнення цілей і виконання завдань Стратегії; конкретизація та розмежування повноважень і відповідальності органів виконавчої влади на центральному та місцевому рівнях щодо забезпечення прав дитини та підтримки сім'ї, сприяння

у реалізації таких повноважень органами місцевого самоврядування; розроблення фінансових механізмів забезпечення реформування системи інституційного догляду та виховання дітей, розвитку послуг з підтримки дітей і сімей з дітьми; розроблення та впровадження регіональних планів реформування системи інституційного догляду та виховання дітей; розроблення та впровадження системи моніторингу та оцінювання процесу реформування системи інституційного догляду та виховання дітей; впровадження механізму прийняття рішень у найкращих інтересах дитини всіма суб'єктами забезпечення та захисту її прав, а також залучення дітей до прийняття рішень з питань, що стосуються їх життя» [67].

Перший етап виконання Стратегії – підготовчий. Його метою було розроблення та прийняття нормативно-правових актів, необхідних для реформування системи інституційного догляду та виховання дітей, та розробка методичного забезпечення. Зокрема, робота йде над створенням регіональних планів реформування даної системи. У 2019 році розпочався другий етап – реалізація реформи, який мав би тривати до 2024 року. Його метою була реалізація регіональних планів реформування системи інституційного догляду та виховання дітей. Передбачалося, що якісні зміни нормативно-правового забезпечення та реалізація регіональних планів призведуть до скорочення мережі закладів інституційного догляду та виховання дітей та дозволять перейти до третього етапу виконання Стратегії. Підсумковий етап передбачав комплексний аналіз існуючого стану системи інституційного догляду та виховання дітей, аналіз досягнених результатів та визначення стратегічних напрямів подальшого розвитку нової системи забезпечення та захисту прав дітей в Україні, яка замінить застарілу систему інституційного догляду та виховання дітей [118, с. 26].

На реалізацію першого напрямку вдосконалення механізмів державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні, який передбачав реформування системи державного управління у сфері соціального захисту дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування,

дітей з інвалідністю, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, частково дітей з особливими освітніми потребами, які мають складні вади розвитку спрямована дія соціально-економічних шляхів удосконалення механізмів державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні. До них відносимо регулювання (упорядкування) з боку держави соціальних та економічних відносин у сфері соціального захисту дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, частково дітей з особливими освітніми потребами, які мають складні вади розвитку, з метою реалізації реформи системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні, зокрема щодо переходу від інституційного догляду та виховання дітей до забезпечення безпечного догляду і виховання дитини в сімейному або наближеному до сімейного середовищі. «...Діти, як члени громад мають свої права, як особлива група. Право на життя, на освіту, на охорону здоров'я, на розвиток, на правосуддя, на батьківську турботу, на сім'ю, на захист з боку громади й держави тощо» – йдеться у посібнику «Повноваження об'єднаних громад із питань забезпечення та дотримання прав дитини: розуміння витоків функцій» [67]. За законодавством, основні обов'язки з утримання, виховання, підтримки дітей виконують їхні батьки. Вони є членами громади. Сімейний кодекс деталізує права і обов'язки батьків щодо народження, визнання батьківства, виховання та підтримки дітей. Кримінальний кодекс України містить статті про покарання батьків за зловживання своїми батьківськими обов'язками або за їх невиконання. Численні обов'язки щодо представлення інтересів членів своєї громади покладено законодавством на голову, старост та виконавчі органи ОТГ. Окрім того, важливо звернути увагу на те, що відповідно до вимог статті 8 Закону України «Про добровільне об'єднання громад» ОТГ є правонаступником усього майна, прав та обов'язків територіальних громад, що об'єдналися. Тобто голова ОТГ, старости представляють інтереси дітей, як членів своєї громади, і виконують обов'язки

щодо створення соціально-економічних умов реалізації особистості на території громади [80].

Фахівцями благодійної організації «Надія та житло дітям», що здійснює підтримку деінституалізації в Україні, на численні запити представників влади та громадських організацій був створений посібник «Дорожня карта реформи: міцні сім'ї, захищені діти», який відображає досвід цієї благодійної організації із запровадження деінституалізації та містить рекомендації фахівцям, які працюють на місцевому рівні. Адже, саме у місцевих громадах необхідно здійснювати реформи з побудови оптимально ефективної системи захисту дітей, оскільки на цьому рівні приймаються всі рішення стосовно дітей [29]. У посібнику детально висвітлені компоненти проекту, що, по суті, є складниками деінституалізації, а саме:

- підвищення поінформованості та залучення органів влади й місцевого самоврядування, мешканців громади району до реформи системи захисту дітей;
- аналіз становища дітей та сімей у районі, формування баз потенційних отримувачів послуг, дослідження динаміки кількісних показників вилучень та влаштувань дітей, виявлення дітей і сімей у складних життєвих обставинах;
- оцінка потреб дітей-вихованців інтернатного закладу і ресурсів сімей, реалізація плану трансформації інтернату;
- дослідження потреб дітей і сімей у соціальних послугах та розроблення дизайну послуг, необхідних громаді району;
- створення послуг, пошук і навчання персоналу, інтеграція новостворених послуг у систему захисту дітей району;
- розроблення і впровадження порядків взаємодії всіх структур та організацій у процесі виявлення дітей в ризику, надання допомоги та прийняття рішення щодо долі дитини;
- моніторинг і оцінювання перебігу проекту та ефективності створених послуг і механізмів взаємодії [29].

Запорукою успіху впровадження реформи зі створення ефективної системи забезпечення прав дітей у об'єднаній територіальній громаді є переконання усіх учасників процесу в тому, що сім'я є найкращим середовищем для розвитку дитини. Саме у безпечній і стабільній родині гарантуються індивідуальна увага і турбота, захист від насильства, виховання і всебічний розвиток. Цього неможливо досягти в умовах інституційного догляду, де особистість дитини не є цінністю, а лише частиною групи, колективу. Персонал інтернату, піклуючись про всіх дітей, не може забезпечити особистісний підхід до кожної дитини. Зрозуміло, що реформа не обмежується лише закриттям інтернатного закладу і створенням нових послуг, це складний інтегрований процес перетворення старої системи інституційного догляду та виховання на якісно нову модель виховання дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, частково дітей з особливими освітніми потребами, які мають складні вади розвитку [116].

Реалізація другого напрямку вдосконалення механізмів державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні передбачає удосконалення законодавчого та нормативно-правового забезпечення цієї сфери. Це включає модернізацію чинного законодавства та приведення його у відповідність до вимог надання соціальних послуг дітям, які перебувають у закладах інституційного догляду, з урахуванням процесу децентралізації влади. Організаційно-правові шляхи вдосконалення передбачають: зміну структури закладів інституційного догляду та виховання, нові підходи до управління ними та запровадження організаційно-правових форм, що здатні забезпечити якісно нову систему захисту прав дітей. Реалізація цих заходів відбувається за участю органів державної влади, місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства, які відповідають за управління соціальними процесами у закладах інституційного догляду та виховання. [116].

У закладах сфери інституційного догляду та виховання знаходяться не лише діти-сироти та діти позбавлені батьківського піклування, а й діти з інвалідністю, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, частково діти з особливими освітніми потребами, які мають складні вади розвитку. Відповідно, частина дітей після виведення із закладів інституційного догляду та виховання всеодно потребуватиме щоденної допомоги спеціалістів. Адаптуючись до потреб та умов місцевих громад органам державного управління необхідно використовувати не лише зміст законодавства, міжнародний досвід, методичні рекомендації щодо здійснення деінституалізації, які постійно оновлюються, а й напрацювання громадських та благодійних організацій з досвіду вже реформованих закладів в Україні [127, с. 140]

Першою, і на нашу думку основною, проблемою є недосконалість підзаконних нормативних актів з надання послуг, захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківської опіки, дітей з інвалідністю. В нашій країні присутня розгалуженість органів системи захисту прав дітей і органів, які є відповідальними за реалізацію Національної реформи системи інституційного догляду та виховання дітей. Результатом цього розгалуження є велика низка законів, нормативних актів, листів від різних міністерств і відомств, які суперечать один одному. Яскравим прикладом може слугувати ситуація, що склалася в країні у березні 2020 року, коли з запровадженням карантину у зв'язку з поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS CoV-2 (далі – COVID-19), більше 40000 учнів з інтернатів закладів освіти повернулися у сім'ї без погодження з Міністерством соціальної політики. При чому не були обстежені умови і здатність родин утримувати цих дітей. За словами очільника секретаріату міжфракційного депутатського об'єднання «Захист прав дитини - пріоритет держави» Л. Волинець: «За моїми підрахунками, 15 тисяч дітей віддали в критично небезпечні родини, де батьки в важкій алкогольній залежності, панує шалена бідність, і взагалі немає догляду за дитиною» [50]. З цієї причини

Мінсоцполітики змушено було з квітня 2020 року ввести щотижневий контроль за станом забезпечення прав дітей в умовах карантину, здійснення якого покладено на служби у справах дітей. При цьому зміни торкнулися цілодобового влаштування у заклади лише дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Улаштування дітей, у яких є батьки, залишилося поза межами постанови. Хоча раніше для влаштування у заклад цих дітей вимагалось рішення органу опіки та піклування.

По своїй суті цей Порядок суперечить самій ідеї Національної стратегії реформування. Тому, ми вважаємо, що основною складовою успішного втілення Ді є приведення вітчизняної нормативно – правової бази у відповідність до міжнародних норм. Результатом розгалуженості системи захисту прав дітей, розпорошення функцій є проблема відсутності єдиного підходу до управління системою інституційного догляду та виховання дітей, яка дісталася нам від радянської влади. Єдиним шляхом вирішення цього питання є впровадження координації і тісного партнерства між органами виконавчої влади на всіх рівнях і органами місцевого самоврядування. Велика роль у реалізації реформи відводиться територіальним громадам, створеним в результаті реформи децентралізації. У Національній стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей говориться: «...держава вживає заходів для популяризації важливості виховання та розвитку дитини, ролі територіальної громади у забезпеченні найкращих інтересів дитини...» [24]. Але територіальні громади - це нова структура. Вона знаходиться в стадії становлення, яке триватиме ще не один рік. Тому занепокоєння викликає відповідальність територіальних громад за забезпечення прав і найкращих інтересів дітей, надання соціальних послуг дітям-сиротам, дітям позбавленим батьківського піклування, яка на сьогодні законодавчо неврегульована. І це є великою проблемою. Тому з метою захисту прав дітей та охорони дитинства відповідальність територіальних громад за забезпечення прав і найкращих інтересів дітей, надання соціальних послуг дітям-сиротам, дітям позбавленим батьківського повинна бути закріплена на законодавчому рівні за зразком

зарубіжних країн. За даними моніторингу інтернатних закладів в Україні на початку 2020 року в інтернатах перебувало 17258 дітей (18%) з інвалідністю, з них 2046 дітей (2%) з інвалідністю важкої форми [21]. Ці 2% дітей потребують постійного догляду, оскільки не можуть себе обслуговувати.

Війна стала серйозним викликом для системи інституційного догляду та виховання дітей, оголивши її вразливість і водночас спричинивши важливі управлінські трансформації. Державне управління змінилося в напрямі більшої гнучкості, міжвідомчої взаємодії та орієнтації на сімейні форми виховання. Разом із тим, існують значні ризики повернення до інституційної моделі в разі нестачі ресурсів. Тому ключовим завданням держави залишається забезпечення сталого розвитку соціальних послуг та захисту прав кожної дитини в умовах війни.

Стрімке збільшення дітей зазначеної категорії спонукає уряд нашої країни розвивати сімейні форми виховання відповідно до всесвітніх норм. Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» визначено різновиди влаштування дітей: усиновлення, опіка, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу [29]. Водночас усиновлення і опіка ускладнені тим, що останнім часом дуже зросла кількість сімейних груп від 3 до 8 і більше дітей, які потрапляють до категорії дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і тому важко влаштувати таку кількість братів і сестер до однієї родини, а за статтею 210 Сімейного кодексу таких дітей не можна роз'єднувати [45].

В рамках реалізації організаційно-правових шляхів удосконалення механізмів державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні органам місцевого самоврядування разом з керівниками закладів інституційного догляду та виховання варто розробити плани реорганізації закладів інституційного догляду та виховання, що належать до їх компетенції.

Наступним кроком має бути розроблення чіткого плану дій із встановленими термінами реалізації заходів. Заключним кроком буде реорганізація закладу інституційного догляду та виховання.

На нашу думку, результат реалізації соціально-організаційних шляхів удосконалення механізмів державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні цілком залежить від зусиль органів місцевої влади щодо забезпечення найкращих умов для дітей вразливих категорій та працевлаштування фахівців сфери інституційного догляду та виховання [79].

Реалізація третього напрямку вдосконалення державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні – впровадження інноваційних форм надання соціальних послуг у закладах інституційного догляду та виховання дітей – спрямована на забезпечення високої якості соціальних, освітніх, виховних, медичних, юридичних та реабілітаційних послуг для вихованців. Психолого-педагогічні підходи відіграють ключову роль у вдосконаленні цих механізмів. Різноманітність діяльності закладів інституційного догляду визначається їх типом:

- школа-інтернат – це закритий (напівзакритий) заклад, в якому специфічно організуються життя й побут вихованців, складається своєрідний мікроклімат, формуються міжособистісні взаємини, особливою є сфера спілкування й діяльності;

- постійне перебування вихованців у школі-інтернаті протягом доби, тижня, місяця, навчального року дає змогу педагогічному колективу створити систему навчально-виховної роботи та забезпечити єдність педагогічного процесу і впливу на вихованців як в урочний, так і в позаурочний час;

- найголовніша особливість, що відрізняє ці заклади, зумовлюється специфічним складом вихованців [20].

На думку, дослідників О.Гурської та Л.Мироненка «...школи-інтернати переживають нелегкий період реформування й перебудови.

Дискусії щодо виховної системи цих закладів, їх переваг та недоліків не вщухають до сьогоднішнього дня. Вони є специфічною формою суспільного виховання дітей. Для учнів інтернат є домівкою, а колектив педагогів – великою родиною. Внутрішня атмосфера та навчальне середовище, що панує у школі, впливає не лише на якість освітнього процесу, а й на здатність майбутнього випускника розв'язувати життєві проблеми в дорослому житті» [20]. Основними характеристиками середовища закладу інституційного догляду та виховання, від якого залежатиме якість навчально-виховного процесу є:

- культура середовища життєдіяльності, її відповідність потребам виховання дітей, сімейній обстановці;
- культура способу життя вихованців;
- матеріальні та культурні можливості інтернату, їх використання в інтересах виховання дітей;
- мікроклімат (морально-психологічний фон), який склався в інтернатному закладі;
- культура самовияву вихователів;
- підготовленість вихователів до виховної діяльності в інтернатному закладі, їх досвід виховання;
- культура самовияву адміністрації і співробітників установи;
- культура взаємин вихователів і працівників з вихованцями;
- зрілість дитячого виховного колективу, його успіхи і невдачі в виховному впливі;
- виховні традиції інтернату;
- культура відпочинку вихованців [117, с. 391].

На нашу думку, до характеристик, що впливають на якість виховного процесу в інституціях, слід додати контингент вихованців. Фахівці відзначають, що ефективність роботи закладів щодо дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю та тих, хто

перебуває у складних життєвих обставинах, є обмеженою. Це пов'язано з тим, що система інституційного догляду в Україні вичерпала себе і не забезпечує ефективний виховний процес у сучасних кризових умовах [117, с. 390].

У контексті деінституалізації логічним є впровадження новітніх освітніх технологій, проте виховний процес потребує адаптації до пріоритету сімейних цінностей, нових форм соціалізації та забезпечення безпечного середовища для дітей, що сприятиме їх поступовому виведенню з шкідливих умов інтернатів. Реформування державної системи виховання інтернатних закладів на сучасному етапі є беззаперечним.

Одним із напрямів вдосконалення державного управління інституційним доглядом є впровадження громадського контролю за дотриманням прав дітей. Це передбачає розроблення та реалізацію Концепції громадського контролю, яка визначає механізми забезпечення прав та законних інтересів дітей, дотримання законності у сфері соціального захисту, а також сприяння участі громадян у управлінні закладами інституційного догляду та виховання.

На місцевому рівні в громадах необхідно активізувати роботу щодо проведення інформаційних кампаній з метою популяризації сімейних форм виховання дітей та формування в суспільстві позитивного ставлення до сімей, які виховують дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей, які залишились без батьківського піклування.

На сучасному етапі вкрай важливим є створення патронатних сімей, що дозволяє влаштовувати дітей у будь-який час доби у разі потреби. Цей інститут є ключовим елементом системи захисту прав дитини та забезпечує тимчасовий сімейний догляд для дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Значущість патронату зумовлена необхідністю запобігання

інституціалізації, яка негативно впливає на психоемоційний, соціальний та когнітивний розвиток дітей.

Патронатні сім'ї забезпечують оперативне та безпечне реагування у кризових ситуаціях, коли перебування дитини в біологічній сім'ї тимчасово неможливе або небезпечне. На відміну від інтернатів, патронат гарантує індивідуальний підхід, стабільне сімейне середовище та збереження зв'язку дитини з громадою, що відповідає принципу найкращих інтересів дитини. Він виступає не лише формою догляду, а й механізмом сімейної підтримки.

Крім того, патронат є економічно доцільним: утримання дитини у сімейній формі менш затратне для держави та місцевих бюджетів і водночас забезпечує вищу якість захисту прав дитини.

У ширшому контексті розвиток патронатних сімей сприяє виконанню міжнародних зобов'язань України, зокрема Конвенції ООН про права дитини, і відповідає стратегічним напрямкам деінституціалізації та розвитку сімейних форм виховання. Вони забезпечують своєчасний захист, сприяють збереженню сімейних зв'язків та зменшують ризики тривалого перебування дітей у інтернатах.

Висновки до розділу 3

На тлі реформ децентралізації особливої актуальності набуває реформа деінституціалізації у сфері захисту прав дітей, яка офіційно розпочалася зі схвалення Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки. Реформа охоплює дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю, а також тих, хто перебуває у складних життєвих обставинах. Основну відповідальність за реалізацію деінституціалізації несе Міністерство соціальної політики України, а координацію здійснює Уповноважений Президента з прав дитини.

Реалізація стратегії передбачає пріоритетне впровадження сімейних форм виховання як альтернативи закладам інституційного догляду. Створення та розвиток патронатних сімей є ключовим елементом цієї політики, оскільки вони забезпечують тимчасовий сімейний догляд, індивідуальний підхід до дитини, безпечне середовище та підтримку зв'язків із громадою. Патронатні сім'ї оперативно реагують у кризових ситуаціях, коли перебування дитини в біологічній сім'ї тимчасово неможливе або небезпечне. Це дозволяє запобігти інституціалізації, яка доведено негативно впливає на психоемоційний, соціальний та когнітивний розвиток дитини.

На місцевому рівні важливим є збереження структурних підрозділів, відповідальних за соціальний захист дітей, та координація діяльності органів і служб у цьому напрямі. Територіальні громади повинні забезпечувати: утвердження сімейних цінностей, виховання відповідального батьківства, своєчасне виявлення дітей у складних життєвих обставинах, надання сім'ям якісних соціальних послуг, розвиток сімейних форм виховання та зменшення кількості дітей, що перебувають поза сімейним оточенням.

Водночас існуючі державні програми матеріальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є обмеженими та складними у реалізації, що підвищує ризики бідності, соціальної ізоляції та правопорушень. Комплексне вирішення проблеми передбачає збільшення розміру допомоги, спрощення механізмів її надання, впровадження соціального супроводу та програм фінансової грамотності, забезпечення доступного житла та освітніх можливостей.

Таким чином, розвиток сімейних форм виховання, зокрема патронатних сімей, є стратегічно важливим для формування ефективної, гуманної та орієнтованої на потреби дитини системи захисту прав дітей, що сприяє зменшенню соціального сирітства та створенню умов для повноцінного розвитку кожної дитини.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі вирішено актуальне завдання, що полягає у дослідженні та обґрунтуванні основних положень і особливостей державної політики захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також у розробці пропозицій для органів державної влади щодо удосконалення її формування та реалізації. Результати, отримані в процесі дослідження, дозволяють сформулювати наступні висновки та рекомендації.

1. Правовий аналіз законодавства України та інших європейських держав свідчить, що істотним недоліком українського законодавства, порівняно з європейським, є відсутність реальних механізмів забезпечення, охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Часто наявні гарантії мають декларативний характер і не виконуються на практиці. Для сучасної правової системи, заснованої на загальновизнаних принципах і нормах у сфері прав людини, необхідний ефективний механізм реалізації прав дитини, який забезпечував би повну соціальну захищеність кожної дитини, зокрема тих, що залишилися без батьківського піклування, та сприяв їх інтеграції у суспільство.

Для вдосконалення державної політики щодо гарантій дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування потрібно насамперед:

1) удосконалити законодавство України у галузі соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яке базувалося б на світовому досвіді;

2) розробити дієвих механізмів розвитку та фінансування системи гарантій дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

3) сформулювати ціннісне ставлення суспільства до дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

2. Приєднання України до міжнародних норм права у сфері соціального захисту переорієнтовує державну політику щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування до суспільно визнаних стандартів, яких дотримуються високорозвинені цивілізовані країни, здійснює гармонізацію вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів. Сьогодні в Україні змінено основні засади державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: законодавчо закріплено принцип пріоритетності сімейних форм улаштування дітей, розпочато реформування державної системи опіки, яке спрямоване на деінституалізацію створено правовий та фінансовий механізми розвитку альтернативних форм сімейного утримання тощо.

3. Враховуючи становище сьогодення щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та низку прийнятих нових законодавчих актів основними тенденціями реалізації державної політики стосовно забезпечення належних умов життя дітей даної категорії стануть:

- реформування системи інституційного догляду та виховання дітей;
- поліпшення стану забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування;
- подальший розвиток сімейних форм виховання (прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу) та патронатних сімей;
- впровадження послуги з альтернативного догляду (патронат над дитиною) та послуги стосовно підготовки дітей до самостійного життя (наставництво).

4. Установлено, що формування ефективного місцевого самоврядування є ключовою передумовою створення безпечного та повноцінного життєвого середовища для громадян, насамперед дітей, і забезпечення доступних та якісних публічних послуг. Територіальна громада виступає базовим соціальним осередком реалізації повсякденних потреб населення та

забезпечення прав, благополуччя і безпеки дітей, зокрема шляхом створення умов для збереження й зміцнення сім'ї як найкращого середовища для розвитку дитини.

До повноважень виконавчих органів місцевих рад, зокрема органів об'єднаних територіальних громад, належить реалізація заходів соціальної підтримки сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах. У цьому контексті пріоритетом є не чергове реформування структур органів влади, а розширення повноважень сільських і селищних рад ОТГ як органів опіки та піклування та вдосконалення правового статусу служб у справах дітей як їх структурних підрозділів. Це дозволяє забезпечити дотримання конституційних прав дітей, посилити профілактику дитячої бездоглядності та гарантувати реалізацію прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на сімейне виховання, освіту, розвиток і житло.

Оптимальними шляхами законодавчого врегулювання повноважень органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту дітей є: закріплення повного обсягу повноважень органу опіки та піклування за виконавчими органами ОТГ, чітке розмежування відповідальності між рівнями адміністративно-територіального устрою та забезпечення ефективного державного контролю. Подальші дослідження мають бути спрямовані на розроблення ефективних механізмів децентралізації соціальної політики у сфері захисту прав дітей для формування цілісної та орієнтованої на інтереси кожної дитини системи публічного управління в Україні.

5. Виявлено, що основними проблемними питаннями державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні в кризових умовах є недосконалість нормативно-правової бази щодо надання соціальних послуг дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, дітям з інвалідністю, дітям з особливими освітніми потребами та дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах. Відсутні кількісні

критерії та індикатори оцінки стану системи інституційного догляду та виховання дітей, а також уніфікований підхід до управління цією сферою. Немає чітко організованої взаємодії громадськості з органами державної влади та місцевого самоврядування у питаннях реформування системи інституційного догляду та виховання дітей, а також відсутня системна оцінка ефективності попередніх реформ і державна гарантія професійності дій усіх сторін, що займаються захистом прав дітей. Крім того, не розроблено методичне забезпечення для впровадження реформи інституційного догляду та виховання, відсутній детальний аналіз діяльності існуючої мережі закладів та критерії моніторингу процесу реформування. Нерегламентована відповідальність об'єднаних територіальних громад та міст обласного значення щодо надання соціальних послуг дітям створює додаткові ризики, а відсутність громадського контролю, недосконалість організаційно-штатної структури та витрат на утримання персоналу закладів інституційного догляду, а також зменшення цільового фінансування потреб цих закладів значно ускладнюють ефективне функціонування системи. Всі ці проблеми створюють суттєві перешкоди для належного захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю та дітей у складних життєвих обставинах, що потребує комплексних законодавчих та організаційних заходів для їх вирішення.

6. Необхідно зазначити, що залишається проблемним питання житлового забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Аналіз положень Сімейного, Цивільного, Житлового Кодексів України, Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей», Закону України «Про охорону дитинства» дає можливість стверджувати, що законодавчі акти вимагають здійснення контролю за збереженням житлових та майнових прав дітей, наприклад, на етапі здійснення правочинів з нерухомим майном, право власності на яке або право користування яким мають діти, шляхом надання органами опіки та піклування згоди на вчинення зазначених правочинів.

Водночас, на сьогодні не існує дієвого механізму здійснення нагляду за житлом посиротілих дітей, коли опіка над ним не встановлена. Крім того, місцевими органами виконавчої влади не забезпечується належний контроль за виконанням опікунами та піклувальниками обов'язків щодо управління житлом підопічних та його збереження. Служби у справах дітей у випадках порушення житлових і майнових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, вживають ряд певних заходів, але їх ефективність є незначною.

Слід погодитися з науковцями, що на сьогодні права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які держава гарантує відповідно до чинних нормативно-правових актів, в повній мірі неможливо виконати на місцях.

7. У магістерській роботі здійснено комплексне дослідження реалізації державної політики щодо захисту прав та інтересів дітей на прикладі діяльності Шпанівської сільської ради. У ході дослідження проаналізовано нормативно-правові засади державної політики у сфері захисту прав дитини, організаційні та управлінські механізми її впровадження, а також практику діяльності органів місцевого самоврядування на рівні територіальної громади.

Встановлено, що Шпанівська сільська рада у своїй діяльності керується чинним законодавством України, зокрема Конвенцією ООН про права дитини, Законом України "Про охорону дитинства", Постановою КМУ № 866 та іншими нормативно-правовими актами. Це забезпечує правову основу для захисту прав дітей на місцевому рівні.

Захист прав та інтересів дітей є пріоритетним напрямом державної політики України, реалізація якого здійснюється через систему законодавчих актів, державних і місцевих програм та діяльність уповноважених органів. Ключова роль у цьому процесі належить органам місцевого самоврядування, які забезпечують безпосередню реалізацію державної політики з урахуванням потреб дітей і сімей громади.

Аналіз діяльності Шпанівської сільської ради засвідчив, що в громаді створено належні організаційні умови для реалізації державної політики у сфері захисту прав та інтересів дітей. Основними механізмами реалізації державної політики є діяльність служби у справах дітей, комунального закладу «Центр надання соціальних послуг», а також органів опіки та піклування. Вони забезпечують соціальний супровід сімей, виявлення дітей у складних життєвих обставинах, влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до сімейних форм виховання (прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу), та оперативно реагують на потреби дітей у громаді. Спрощення процедур тимчасового влаштування дітей в умовах воєнного стану також є важливим кроком.

У процесі дослідження також встановлено, що в громаді здійснюються заходи щодо захисту житлових, майнових, соціальних та особистих немайнових прав дітей, проводиться профілактична та інформаційно-роз'яснювальна робота з сім'ями, спрямована на запобігання порушенню прав дитини, тобто реалізація державної політики щодо захисту законних прав та інтересів дітей у Шпанівській сільській раді здійснюється на належному рівні та має позитивну динаміку.

На основі проведеного аналізу обґрунтовано напрями вдосконалення реалізації державної політики щодо захисту прав та інтересів дітей у Шпанівській громаді, зокрема: посилення ресурсного забезпечення відповідних структурних підрозділів в зв'язку із збільшенням кількості дитячого населення, підвищення професійної компетентності працівників, розвиток профілактичної роботи з сім'ями та дітьми, а також подальше зміцнення партнерської взаємодії з громадськими та благодійними організаціями.

Зокрема, відповідно до чинного законодавства, для здійснення функцій щодо опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, у складі служби у справах дітей необхідно створити окремий підрозділ, діяльність якого визначається в установленому законом

порядку. Згідно із законом штатна чисельність такого підрозділу встановлюється залежно від кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, але має становити не менше двох осіб.

Варто зазначити, що існує значна кількість законів, постанов Кабінету Міністрів України, відомчих наказів, які регулюють різні аспекти захисту прав дітей (освіта, охорона здоров'я, соціальний захист, правосуддя). Часто норми різних документів дублюються, суперечать одна одній або не повною мірою корелюють із базовими законами (наприклад, Законом України "Про охорону дитинства" чи Сімейним кодексом України).

На місцевому рівні фахівцям (службам у справах дітей, юристам ради) складно забезпечити єдине та правильне застосування всіх норм, що може призводити до затягування процедур (наприклад, при влаштуванні дитини в сімейні форми виховання або вирішенні майнових спорів).

Після реформи децентралізації об'єднані територіальні громади отримали значні повноваження, але не завжди достатнє фінансування чи чіткі інструкції щодо їх реалізації. Законодавство іноді містить загальні формулювання про "забезпечення прав", але не визначає конкретних стандартів послуг, які має гарантувати саме сільська рада.

Також законодавство України недостатньо врегульовує питання захисту дітей в цифровому середовищі: кібербулінг, захист персональних даних, вплив деструктивного контенту. Практично відсутні правові важелі та методики реагування на випадки порушення прав дитини в інтернеті, що стає все більш актуальною проблемою.

Ці прогалини вимагають подальшого вдосконалення законодавчої бази України, що включає гармонізацію існуючих актів, чітку фіксацію стандартів надання послуг на рівні громад та розробку нових норм, які відповідають сучасним викликам.

Рекомендовано Шпанівській громаді вивчити можливість створення центру соціально-психологічної реабілітації, звичайно, якщо це дозволяють ресурси, зокрема, місцевий бюджет.

З метою підвищення ефективності реалізації державної політики рекомендовано посилити співпрацю між усіма суб'єктами (освіта, медицина, поліція, соціальні служби), забезпечити регулярне навчання та підвищення кваліфікації фахівців Шпанівської сільської ради, а також впровадити комплексну систему оцінювання та моніторингу ефективності заходів із захисту прав дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альтернативний звіт про дотримання Україною положень Конвенції ООН про права дитини за період з 2011 по 2018 роки. URL: <http://childrights.org.ua/upload/5c9b8d2a462f6.pdf>.
2. Артюшкіна Л.М. Специфіка професійної діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування [Текст] / Л.М. Артюшкіна // Практична психологія та соціальна робота. 2004. №2. С. 42-47.
3. Бавол Т. В. Особливості системи надання соціальних послуг в Україні. Ефективність державного управління. 2014. Вип. 41. С. 165-171. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2014_41_21.
4. Баран А.В. Права дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні: проблеми реалізації та захисту [Текст] / А. В. Баран // Актуальні проблеми правознавства: зб. наук. праць Юридичного факультету Терноп. нац. економічного ун-ту / гол. ред. Б. В. Кіндюк. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. Вип. 1. С. 5-8.
5. Барневарн [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Барневарн>
6. Бевз І.М. Дитина в прийомній сім'ї / І. М. Бевз. К.: Український інститут соціальних досліджень, 2001. 101 с.
7. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи: Монографія. Київ: Наук. світ, 2006. 363 с.
8. Бутко М. П. Взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування у здійсненні соціального захисту дітей без батьківської опіки / М. П. Бутко, Ю. П. Харченко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». Чернігів: ЧДТУ, 2012. № 4 (62). С. 316-322

9. Бурлака О. Види соціальної допомоги дітям – сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування [Текст] / Ольга Бурлака // Підприємництво, господарство і право. 2016. № 11. С. 89-93.
10. Бурсова Н.В. Соціальний захист дітей-сиріт / Н.В. Бурсова, С.М. Онищук // Інформаційний центр «Бібліотека ім. М. Костомарова». К., 2012. 20 с.
11. Василенко О.М., Троян Р.В. Нормативно-правові засади державної політики з питань захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / О.М. Василенко, Р.В. Троян // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2015. №10. С.5-7.
12. Васильєва О. І. Напрями застосування державно-приватного партнерства в соціальній сфері [Електронний ресурс] / О. І.Васильєва // Державне управління: удосконалення та розвиток: електрон. вид. 2014. №10. Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=762>
13. Волинець Л. С. Права дитини в Україні: проблеми та перспективи / Л. С. Волинець; Український ін-т соціальних досліджень, Інститут дитинства. К.: Логос, 2000. 75 с.
14. Волинець Л. Соціальні проблеми дитинства в сучасній Україні / Л. Волинець // Національна безпека і оборона. 2001. № 3. С. 34-38.
15. Волкова С. Дітям-сиротам – нашу опіку // С. Волкова / Вісник прокуратури. 2003. № 7. С. 95.
16. Година для дитини. Наставництво у питаннях-відповідях. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2016/12/5/221010/> .
17. Горемикіна Ю. Проблеми розвитку недержавних організацій у сфері надання соціальних послуг // Демографія та соціальна економіка. 2009. №1(11) с.161-168.
18. Горобець І. В. Механізми державного управління у сфері протидії дитячій безпритульності та бездоглядності в Україні: автореф. дис.канд. наук

з держ. управління / І. В. Горобець. Івано-Франківськ, 2012. 20 с.:
http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/St_pr14_15/9.pdf

19. Громадський контроль. URL:
https://www.pravo.vuzlib.su/book_z811_page_43.html.

20. Гурська О., Мироненко Л. Особливості родинно-сімейного виховання в умовах школи-інтернату. URL:
<http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/8533/1/Gursyka.pdf>.

21. Данилюк Л.М. Формування правових, організаційних та фінансових умов для реалізації прав дітей-сиріт на житло [Текст] / Л. М. Данилюк // Імперативи розвитку суспільно-економічних систем в умовах глобалізації. Чернігів, 2013. С. 41-42.

22. Дейда В. Діти, позбавленні батьківського піклування як феномен соціального сирітства / В.Дейда // Соціальна педагогіка: теорія і практика. 2006. № 1. С. 33-37.

23. Декларація про права дитини, прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р. // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384

24. Декларація про соціальні та правові принципи щодо захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та при їх усиновленні на національному та міжнародному рівнях прийнята резолюцією 41/85 Генеральної Асамблеї ООН від 3 грудня 1986 р. // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_131

25. Державна доповідь про становище дітей в Україні «Реалізація конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи» (за період 2009-2016 рр.) / Мінсоцполітики, ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» [Авт. кол.: Аксьонова С.Ю., Балакірева О.М., Бондар Т.В. та ін.]. Київ, 2016. 160 с.

26. Державна соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року. URL:
<https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-socialnoyi->

programi-nacionalnij-plan-dij-shodo-realizaciji-konvenciyi-oon-pro-prava-ditini-na-period-do-2021-roku .

27. Деякі питання надання одноразової грошової допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 березня 2008 року № 146 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/146-2008-п>.

28. Доля І. М. Подолання дитячої бездоглядності та безпритульності: міжнародна та вітчизняна практика / І. М. Доля // Стратегічні пріоритети. 2010. № 1-2 (14-15). С. 55-59.

29. Дорожня карта реформи: міцні сім'ї, захищені діти. URL: http://hopeandhomes.org.ua/wp-content/uploads/2018/08/Road-map-of-the-reform_A4_web.pdf .

30. Енциклопедія державного управління [Текст]: у 8 т. Т. 1 / Національна академія державного управління при Президентові України ; [наук.-ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін.]. К.: НАДУ, 2011. С. 312.

31. Євко В. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування: історичний аспект [Текст] / В.Євко // Право України. 2001. № 8. С. 107-110.

32. Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми (ратифіковано Законом України N 135-VI від 06.03.2008) // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_327 .

33. Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених позашлюбом (ратифіковано Законом України N 862-VI від 14.01.2009) // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_568 .

34. Європейська конвенція про усиновлення дітей (ратифіковано Законом України N 3017-VI від 15.02.2011) // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a17 .

35. Європейська соціальна хартія від 18 жовтня 1961 р. // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062 .

36. Єрескова Т. В. “Євросирітство” серед студентської молоді: досвід соціального аналізу / Т.В. Єрескова // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: зб.наук. пр. ДонДУУ. 2010. Т.ХІ; Вип.145. С. 395-402.

37. Житловий кодекс Української РСР від 30 червня 1983 р. №5464-Х // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5464-10> .

38. Жовнірчик Я. Ф. Сучасна модель реалізації державної політики щодо забезпечення комплексного і збалансованого розвитку регіонів / Я. Ф. Жовнірчик // Інвестиції: практика та досвід. 2010. № 17. С.76-78.

39. Забезпечення рівних можливостей та прав дітей в умовах зростання ризиків бідності населення / А.Г. Зінченко, Т.Ф. Алексеєнко, С.Ю. Аксьонова [та ін.] / М-во України у справах сім’ї, молоді та спорту, Держ. департамент з усиновлення та захисту прав дітей, Держ. ін.-т розвитку сім’ї та молоді. К.: Бланк-Прес, 2010. 152 с. (Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2009 р.).

40. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. // Голос України. 10 грудня 2008. № 236.

41. Заключні рекомендації Комітету ООН з прав дитини Уряду України: прийняті 03 лютого 2011 року На 1611-му засіданні [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.unicef.org/ukraine/UN_CRC_Concluding_Observations_Ukr.pdf .

42. Закон України «Про громадські об’єднання». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> .

43. Закриницька В. Омбудсмен з прав дитини в механізмі державного захисту прав, свобод і законних інтересів дітей: зарубіжний досвід // В. Закриницька / Вісник Академії правових наук України. 2012. № 4. С. 348-349.

44. Захист прав дитини: підсумки першого року діяльності Уповноваженого Президента України з прав дитини Юрія Павленка. URL: <http://sirotstvy.net/upload/iblock/dfa/dfa89130dbffa0422ef31cc35d338618.pdf> .

45. Збірник нормативно правових актів у сфері захисту прав дітей [Текст] / Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ). К. : [б. в.], 2003. С. 50.

46. Зверєва І. Д., Кияниця З. П., Кузмінський В. О., Петрочко Ж. В. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: від теорії до практики: Навч. посіб.: У 2-х част. К.: Задруга, 2011. Част. I. 224 с.

47. Інноваційні моделі соціальних послуг. Проекти Українського фонду соціальних інвестицій. Том 2 / за редакцією Н. М. Шкуратової. К.: 2007. 159 с.

48. Калінкіна Н.В. Партнерські відносини між владою та «третім сектором» у соціальній державі: автореферат дисертації кандидата наук з державного управління / Н. В. Калінкіна Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харк. регіон. ін-т держ. упр. Харків, 2008. 19 с.

49. Карпенко О. Сімейні форми утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: проблеми правового регулювання [Текст] / О.Карпенко // Право України. 2001. № 3. С. 79-81.

50. Карпенко О. Законодавче забезпечення сімейних форм утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, за законодавством України / О. Карпенко // Підприємництво, господарство і право. 2001. № 3 С. 58-60.

51. Качан Л. Від притулків для знайд – до прийомної сім'ї / Л.Качан //Соціальний захист. 2008. №2. С.11.

52. Конвенції МОП № 182 про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці 1999 р. // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_166 .

53. Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29.05.2003 // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_365 .

54. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р. (ратифікована в Україні 27.02.1991 р.) [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021 .

55. Конституція України: Закон України: прийнятий 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відом. Верховної Ради України. 1996 р. № 30. Ст. 141. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

56. Кравченко М. В., Мордань О. Формування інституційного механізму державного регулювання соціального захисту дітей в Україні // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. в 2 т. / гол. ред. М. М. Іжа. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2010. Вип. 3 (43). Т. 2. С. 67-70.

57. Кравчук Л. Ф. Зарубіжний досвід реалізації політики щодо дітей-сиріт: пріоритетні напрямки провадження / Л. Ф. Кравчук // Збірник наукових праць. 2011. №5. С.11-20.

58. Кравчук М.В. Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-є вид., змін. й доп. / М. Кравчук. Тернопіль: Тернограф, 2015. 480 с.

59. Кривачук Л. Державна політика у сфері охорони дитинства.Ретроспектива та проблеми сьогодення. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ugcc.lviv.ua/actual/articles/7Derzhavna_politica_u_sferi_ohoroni.html .

60. Кривачук Л. Ф. Державна політика у сфері охорони дитинства в Україні: формування та реалізація [Текст]: [монографія] / Л. Ф. Кривачук. Львів : ЛДФА, 2012. 480 с.

61. Лахтюк Л. Новостворені форми влаштування дітей-сиріт / Л. Лахтюк // Вісник прокуратури. 2010. № 6. С. 42-46.

62. Левчук М. Г. Взаємодія органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань в умовах децентралізації державно-управлінських послуг [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.academy.gov.ua/ej/ej7/doc_pdf/levchuk.pdf.

63. Макійчук Т. Правове забезпечення соціальної підтримки дітей, які не мають належного батьківського піклування, до надання їм юридичного статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування /Т. Макійчук // Підприємництво, господарство і право. 2008. № 9. С. 107-112.

64. Методичні рекомендації з реалізації програми наставництва над дітьми. URL: <http://onehope.com.ua/wp-content/uploads/2018/01/Методичні-рекомендації-з-реалізації-програми-наставництва-над-дітьми.pdf> .

65. Морозова, С. Правові основи діяльності органів опіки та піклування / Стелла Морозова // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голов. ред.) [та ін.]. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. Вип. 25. С. 333-337.

66. Наставництво: як одна людина може змінити життя дитини-сироти. URL: https://24tv.ua/health/nastavnitstvo_yak_odna_lyudina_mozhe_zminiti_zhittya_od_niyeyi_ditinisiroti_n750491 .

67. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки: розпорядження КМУ від 09 серп. 2017 р. № 526-р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR170526.html .

68. Ноздріна, О. Система державних органів соціального захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Ольга Ноздріна //Держава і право. Юридичні і політичні науки: зб. наук. пр. / редкол: Ю.С. Шемшученко (голов. ред.) [та ін.]. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. Вип. 33. С. 262-271.

69. Олійник А.Ю. Теорія держави і права: навч. посіб. / А. Ю. Олійник, С. Д. Гусарев, О. Л. Слісаренко. К. : Юрінком Інтер, 2001. 176 с.

70. Оніщенко Н. Права дитини: піклування сім'ї, стурбованість суспільства, допомога держави, увага науковців [Електронний ресурс] / Наталія Оніщенко, Сергій Сунегін // Віче. 2013. № 17. Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3840/> .

71. Опольська Н.М. Критерії ефективності механізму забезпечення прав та свобод дитини / Н. М. Опольська // Держава і право. 2009. Вип. 46. С. 70-76.

72. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини: Указ Президента України від 11 серпня 2011 року № 811/2011 // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/109/2008> .

73. План модернізації державного управління: пропозиції щодо приведення державного управління та державної служби України у відповідність із принципами і практиками демократичного урядування [Текст] / [В. Афанасьєва, А. Вишневський (кер. авт. кол.), Р. Гекалюк [та ін.]; за заг. ред. Т. Мотренка]. К.: Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2010. 320 с.

74. Повноваження об'єднаних громад із питань забезпечення та дотримання прав дитини: розуміння витоків функцій. URL: <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/301/dity.pdf> .

75. Полозенко Д. В. Особливості механізму фінансування соціальних послуг в Україні / Д. В. Полозенко, Н. О. Квітко // Фінанси України. 2010. № 4. С. 45-52.

76. Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF> .

77. Потопахіна О. М. Соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа : монографія / О. М. Потопахіна. Одеса: Фенікс, 2009. 204 с.

78. Потопахіна О.М. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [Текст]: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.05 / Потопахіна Ольга Миколаївна; Одеська національна юридична академія, 2008. 20 с.

79. Правознавство: [навчальний посібник] / за загальною редакцією В. Г. Гончаренка. К.: Український інформаційно-правовий центр, 2002. 325 с.

80. Про добровільне об'єднання територіальних громад Закон України: прийнятий 05 лютого 2015 № 157-VIII // Відомості Верховної Ради України 2015. № 13, Ст. 91. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19/para62#n62>.

81. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 р. № 2342-IV // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>.

82. Про зайнятість населення: Закон України від 1 січня 2013 р. №5067-VI// [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

83. Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів надання <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017>

84. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей- сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною» : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 № 81 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/81-2007-%D0%BF>.

85. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей <https://zakon.rada.gov.ua/go/905-2008-%D0%BF>

86. Про місцеве самоврядування: Закон України: прийнятий 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР// Відом. Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.

87. Про місцеві державні адміністрації: Закон України: прийнятий 09 квітня 1999 № 586-XIV // Відом. Верховної Ради України 1999. № 20-21, Ст. 190. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/586-14>.

88. Про охорону дитинства: Закон України: прийнятий 26 квітня 2001 р. № 2402-III// Відом. Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

89. Про невідкладні заходи щодо забезпечення додаткових соціальних гарантій окремих категорій громадян: Указ Президента України від 29 жовтня 2014 року // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1065-17>.

90. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей [Електронний ресурс]: Закон України № 20/95-ВР від 24.01.1995 р. (із змінами). Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр> .

91. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 2 червня 2005 р. №1276-IV. // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2623-15> .

92. Про охорону дитинства [Електронний ресурс]: Закон України № 2402-III від 26.04.2001 р. (із змінами). Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

93. Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа: Указ Президента України від 13 січня 2018 року №5 // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/52018-23462>.

94. Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 1994 р. №226 // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/226-94-%D0%BF> .

95. Про соціальні послуги: Закон України від 19 червня 2003 р. №1891-IV. // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.

96. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України № 2558-III від 21.06.2001 р. (із змінами) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>.

97. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу. Постанова Кабінету Міністрів України № 564 від 26.04.2002 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF>.

98. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю. Постанова Кабінету Міністрів України № 565 від 26.04.2002 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF>.

99. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2014 р. № 333 // Офіційний вісник України. 2014. № 30. Ст. 831 Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.

100. Ребкало М. М. Організаційно-правовий аналіз механізму державного управління у сфері захисту прав дітей / М. М. Ребкало // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». 2014. № 1 (72). С. 491-495.

101. Романовська О.О. Особливості дитячої опіки у Великій Британії / О.О. Романовська // Монографія. К.: Логос, 2002. 153 с.

102. Рябцева Н. Освітній рівень дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як фактор впливу на формування трудових ресурсів України [Текст] / Н. Рябцева // Україна: аспекти праці. 2012. № 1. С.20-26.

103. Саволайнен В. Право дітей-сиріт на повне державне забезпечення / В. Саволайнен // Наука і суспільство. 2009. № 11/12. С. 33-35.

104. Семигіна Т. В. Словник із соціальної політики / Т.В. Семигіна. К.: Вид.дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 253 с.

105. Сідельнік Л. Залучення організацій громадянського суспільства до надання соціальних послуг в Україні. Аналітичний огляд сучасного стану та перспектив [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules>.

106. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 року № 2947-III // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

107. Смітюх Г. Держава зобов'язана забезпечити гідне життя наших дітей / Г. Смітюх // Голос України. 2011. № 204. С. 4.

108. Соціально-правовий захист дитинства. Навчально-методичний посібник/ за редакцією І. І. Смагіна, В. Ю. Арешонкова, Т. М. Смагіної. Житомир: ОППО, 2006. 356 с.

109. Толкачова Г.А. Гарантії прав та свобод дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування: поняття, правова природа та їх класифікація / Г.А.Толкачова // Часопис Київського університета права. 2015. №1. С.65-68.

110. Толкачова Г.А. Еволюція правового забезпечення гарантій захисту прав і свобод дитини / Г.А.Толкачова // Часопис Київського університета права. 2014. №1. С.72-76.

111. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 01.01.2000 р. // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_795.

112. Філіпішина А. "Якщо є бажання допомогти сироті, не зволікайте з усиновленням" [Текст]: інтерв'ю з заступником директора державного Департаменту з усиновлення та захисту прав дитини А. Філіпішиною / А. Філіпішина: інтерв'ю провела В. Кокіна // Урядовий кур'єр. 2011. № 148 (13 серп.). С. 16-17.

113. Харченко Ю. П. Державні механізми управління соціально-правовим захистом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського

підкування: автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Ю. П. Харченко
Академія муніципального управління. Київ, 2014. 20 с.

114. Цибуліна І. В. Удосконалення структурно-функціонального забезпечення органів державної влади з надання послуг щодо захисту прав дитини [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej3/txts/SOCIALNA/02-CIBULINA.pdf>.

115. Цивільний кодекс України: Закон України: прийнятий 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відом. Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. Ст. 356. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

116. Шнипко О.С. Модернізація фінансово-організаційних механізмів надання соціальних послуг вразливим категоріям дітей [Текст] / О. С. Шнипко // Фінанси України. 2013. № 12. С. 42-52.

117. Ярмолинська І. В. Вплив громадських та благодійних організацій на процес реформування сфери інституційного догляду та виховання дітей в Україні. Теорія і практика публічного управління та адміністрування у ХХІ сторіччі: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 30 листоп. 2018 р.) / за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської. Київ: Ліра-К, 2018. С. 390-392.

118. Ярмолинська І. В. Сучасні тенденції розвитку наукового знання щодо механізмів державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні. Інвестиції: практика та досвід. Київ, 2019. № 3. С. 138-142.

119. Ящук Л. Роль територіальної громади в організації протидії соціальному сирітству: історичний аспект / Л.Ящук // Актуальні проблеми державного управління. 2014. Вип. 4. С. 31-35.